

Poštnina plaćana v gotovini.

MISEL IN DELO

KULTURNA IN
SOCIALNA REVIIJA

Č L A N K I

Vstajenje // DR. N. RADOJČIĆ: Jezgra najstarije hrvatske istorije // DR. G. KUŠEJ: O naši državni ustavi in načlnu njene spremembe // V. KUSAN: Pedeset godina hrvatske umjetnosti // L. ČEKMEIJ: Nova šolska reforma v Italiji // DR. G. Č.: Najstarejši dokument o našem narodnem edlnstvu

O B Z O R N I K

Kriva pota // † Prelat dr. Fr. Kovačić (Inko) // Nove spremembe v Evropi (Dr. B. Vrčon) // Notranjepolitični pregled (Verko) // Glavne glasbene prireditelje (P. Šivic) // Zbornica fakšjev in korporacij (L. Č.)

P O R O Č I L A

F. Šišić: Istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja i oslobođenja od 1790 — 1918 (L.) // Dr. F. Veber: Krišćanstvo in nacionalizam (Z.) // Nove knjige

D O K U M E N T I

Konec CSR v dokumentih // Pogodba o priključitvi Klajpede // Osnove naše zunanje politike

V. MAREC-APRIL 1939 3-4.

Redakcija 3.-4. številke zaključena 31. marca 1939

NARODNINA: za celo leto 60 Din, za pol leta 30 Din,
za inozemstvo: celoletno 90 Din. Poštočekovni račun: 16.602

U P R A V A v Ljubljani na Gosposvetski cesti 4/I.
Dopisi za uredništvo: Ljubljana, poštni predal 332.

UREDNIŠKI ODBOR: dr. STOJAN BAJIČ, dr. LAVO ČERMELJ,
dr. FRAN SPILLER-MUYS in dr. ALOJZ ZALOKAR

Izdajateljstvo in založništvo: Tisk jugoslovanskih naprednih akademskih
starešin »NASTA« v Ljubljani, r. z. z. o. z. Predstavnik: dr. Alojz Zalokar

Tiska: Narodna tiskarna v Ljubljani (Predstavnik: Fran Jeran.)

Uredništvo je prejelo:

Časopisi in revije:

Arhiv za sociologiju i književnost. (nov časopis) Serija I., sveska I. Izlazi godišnje u 10 svezaka. Cena kompletne serije u pretplati 40 Din. Beograd, Džorda Washingtona 13.

Čas, revija Leonove družbe v Ljubljani.

Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor.

Československo-jugoslovanska revue. Praha.

Dejanje. Mesečnik za gospodarstvo, kulturo in politiko, Ljubljana.

XX. (Dvadeseti) vek. Književnost, nauka, umetnost, društvo. Beograd.

Ekonomist. Mesečnik za savremena ekonomska i socijalna pitanja. Zagreb.

Europäische Stimmen. Politik, Wirtschaft, Kultur. Zürich.

Hrvatska smotra. Nacionalni, socijalni i književni mesečnik. Zagreb.

Istra. Glasilo Saveza Jugosl. organizacije iz Julijske Krajine.

Izvestja na bŕgarskoto društvo za socialen napredk. Sofija.

La Porta Orientale. Rivista mensile di studi Giuliani e Dalmati. Trieste (Trst).

Letopis Matice Srpske. Novi Sad.

Ljubljanski Zven. Slovenska revija. Ljubljana.

Matice rada. Časopis za naučno organizaciju rada. Beograd.

Mladi Sumadinac. Popularni mesečni časopis za omladinu. Kragujevac.

Mladost. List srednjeskolske mladeži. Jug. prof. društvo, sekcija Zagreb.

VSTAJENJE

Letošnja pomlad prihaja z ledenimi viharji, ki podirajo krepka, zdrava drevesa in ugonablajo mlado brstje. Tudi v naših srcih odnaša mrzla burja lepe zamisli, skuša podreti dovršene in še nedovršene načrte ter pušča za seboj bridka razočaranja. Vse to gorje, ki izhaja iz trenutnih vremenskih depresij, bi človek lahko prenašal z mirno samozavestjo, ki pač za hip klone, a se skoro zopet ponosneje in krepkeje zravnava. Toda ozračja ne vznemirjajo samo viharji, ki so v svojem bistvu čistilni, temveč se prepletajo v njem megle strupenih plinov in dušijo srž vsega življenja.

Strupene megle vstajajo iz moralnega močvirja. Plazovi notranjih in zunanjih dogodkov so sicer skoro pokopali pod seboj to spoznanje in skoro smo že pozabili, da je temelj vsega zla resna, huda moralna kriza. Marsikomu se bo morda iz tega razloga zdelo nesodobno, če se v kratkem bojnem odmoru spomnimo, da je človek v svojem najglobljem jedru vendar prirodno — naturaliter — moralno bitje, in da je sposobno za vstajenje, prerojenje in očiščenje, dokler mu strup ne uniči tega njegovega najvažnejšega svojstva.

V prvi vrsti onih sodobnih činiteljev, ki pripravljajo moralni razkroj, stoji laž. To mesto je zavzela, ker je v človeški naravi utemeljena in splošno razširjena le zaradi tega, ker se je obdala z mogočnimi, iz vseh kotov človeške slabosti mobiliziranimi in z vsemi tehničnimi proizvodi samoubijalskega človeškega duha opremljenimi zavezniki. Kdor ocenjuje njeno moč, kdor čuti na sebi njeno oblast in presoja dalekosežnost njenega vpliva, mora priznati, da je njeno carstvo mogočno; in kdor nima v sebi prepričanja, da je človek vendar moralno bitje, mora tudi priznati, da je zanj carstvo laži nepremagljivo. To spoznanje je vir, iz katerega neprestano izpuhtevajo novi strupi. Moralna depresija se veča, odpornost se manjša, lava zla se razliva na široko. Marsikateri črnogledi članek v zadnjih številkah slovenskih revij, marsikatera strahotna vizija naših pesnikov je bila rojena iz potrtosti v ozračju, zastrupljenem z lažjo.

Politična laž že od nekdaj uspeva v senci političnih strank in pokretov. Z njo so koketirala tudi gibanja, ki so sicer poudarjala svojo moralno usmerjenost in so iz svojega etičnega programa črpala življenjsko moč. Dokler se laž ni mogla razviti preko meja onih neodkritosrčnosti, ki jih pravilno označujemo kot kompromise z življenjskimi nujnostmi, je mogel le idealistični puritanec očitati politiki lažnjivost. Realno gledanje na družbeni razvoj in

njegove gibalne sile ni moglo nedolžni, v kompromisno obliko zaviti dostikrat potrebni, dostikrat tudi vsiljeni laži odrekati upravičenosti in opravičljivosti. Ko pa se je laž tako na široko razmahnila, da je odrinila v ozadje vse, kar je bilo v političnem delu zdravega, se je moral oglasiti protest. Tudi za ta pojav nam nudi zgodovina slovenskega revijalnega tiska v zadnjih letih zgovornih dokazov. Le žal, da je bil ta protest samo papirnat ali literaren, tako da sodobnost ni spoznala, da zahtevajo današnji časi predvsem možatega dejanja, ki se ne boji najtežjih osebnih žrtev, in da tudi to, kar se je proglašalo kot dejanje, ni bilo nič drugega kakor ponižen beg v revijalne vrstice. Prvi spopad na odprtem bojnem polju je pokazal, da lepe besede nimajo dovolj obrambne sile proti tehnično dobro opremljenim bojnim trumam laži.

Tako je laž zagospodovala povsod in z vso totalitarnostjo temnega tiranstva. Bili so še nedavno časi, ko se je morala laž hudo našemiti, da se je mogla vtihotapiti v dostojno družbo, a danes se povsod lahko pokaže v vsej svoji goloti, pa je naš vid že tako oslabel, da je niti ne spoznamo več. Ko jo srečavamo v temnih labirintih internacionalne politike, ji vljudno podajamo roko, ker ne vemo, kdo je in kaj je. Kadar gre mimo nas s programom kake politične stranke, se ji marsikdo prijazno nasmehlja, ker ne ve, odkod prihaja.

Najhuje je to: Izgubljammo sposobnost ločiti resnico od laži. Moralna kriza je najmočnejša v tem, da je ljudi odvadila razlikovati med dobrim in slabim. Sistematično delo z radijem, časopisjem, govori in šušljanjem je odlično opravilo svojo nalogo v prid laži. Prav redki so še, ki kljub grmenju tega reklamnega orodja še zaznavajo misel resnice in pravice, ki se more širiti le po neslišnih miselnih valovih.

Tako si laž lahko uspešno rekrutira svoje čete tudi iz vrst onih, ki jo po svojem srcu sicer sovražijo, ki pa ne morejo več jasno spoznati svojega okolja. Vojsko laži vodijo zavedni pokvarjenci, njeno moštvo pa je sestavljeno iz zaslepljenec.

V tem je trenutna moč carstva laži, a prav v tem je obenem garancija za njen bližnji propad. Iz vrst onih, ki danes služijo laži v dobri veri, se bo kmalu dvignil upor in ta upor bo strmoglavil lažno gospodstvo, ker raste iz najboljše lastnosti človeškega bitja, iz ljubezni do dobrega, iz vere v resnico. Verujemo v vstajenje dobrega.

Ljubljana, Velika noč 1939.

JEZGRA NAJSTARIJE HRVATSKE ISTORIJE

Odlučio sam se da govorim o jezgri najstarije hrvatske istorije, ne o njenom smislu. Smisao istorije tražili su, do nedavno, filozofi istorije, ali radi toga su po miloj volji izvrtali istoriju da bi joj dali smisao skladan sa njihovim filozofskim sistemom. Istorija im je bila samo sluškinja filozofije. Ja sam rad razložiti jezgru najstarije hrvatske istorije, istaći one događaje iz rane hrvatske prošlosti od kojih nesumnjivo zavisi sav potonji hrvatski razvitak. Istorija Hrvata tih vremena dovoljno je proučena da se može pouzdano reći u čemu je njena jezgra, jer Hrvati već vekovima s dubokom ljubavlju proučavaju svoju narodnu prošlost. A moderna srpska historiografija tačno je osetila veze i sličnosti u srpskom i hrvatskom razvoju, pa je s ljubavlju jednakoj hrvatskoj i s kritičnošću dostojnom srpske istoričke kritičke škole pretresla čitav niz problema iz hrvatske prošlosti i imena srpskih naučenjaka skopčala s njima na zaista častan način. I stranci su jako pažljivo proučavali hrvatsku prošlost, ali češće radi svojih nacionalnih interesa nego radi naučne istine. Veoma mnogo proučavana, u svojim glavnim linijama nesumnjivo tačno utvrđena, hrvatska istorija i danas pretstavlja živo polje rada, ne ugao tromoga odmaranja. U njoj je još mogućnosti za naučna iznenađenja, i mi smo ih poslednjih godina doživeli nekoliko. Mišljenja se sukobljavaju, pojmovi prečišćavaju, za duhove željne napretka zaista je milina raditi oko hrvatske prošlosti i, mislim, obaveštavati se o njoj.

Najranija istorija Hrvata leži, kao i kod drugih naroda, u dubokoj tami preistorijskih vremena, koja se arheološkim istraživanjima samo ovde onde razgaljuje. U nju vas nisam rad uvoditi. Neću vas zamarati ni do azijskih visija, gde su možda nekada živeli Hrvati, niti ću vas truditi u kavkaske planine, gde se preci Hrvata u poslednje doba s mnogo napora traže. Ne mogu opširno govoriti ni o evropskoj pradomovini Hrvata iza Karpata, nego ću se držati Hrvata u zemljama gde danas žive, u koje su preneli svoju primitivnu kulturu a zatekli još jasne ostatke visoke antičke kulture, koje su oni zajedno s Avarima krajem VI i početkom VII v. što su mogli temeljnije satirali. O tim Hrvatima osvajačima išla je od davnina priča da su bili Goti. U srednjem veku hteli su ponositi Romani time reći da su bili surovi varvari, divlji ratnici i nevernici. Moderna sociologija, polazeći od teorije da se nikada ne sele celi narodi, nego samo ratnici, željni pljačke i podanika, stvorila je

pretpostavku da su hrvatski osvajači bili slovenizirani Goti, a masa od njih pokorenoga naroda da su bili Sloveni; nedavno je bačena u svet tvrdnja da Hrvati uopšte nisu Sloveni, nego Germani, Goti. To su sve pretpostavke, a činjenica je da ni Hrvati nisu, kao nijedan drugi evropski narod, jedne rase, nego da je hrvatska narodna podloga slovenska, a da je u Hrvatima osim slovenske krvi mnogo romanske i dovoljno avarske. U romanskoj krvi nije, naravno, samo latinska, nego je u hrvatske žile pretočena i krv svih naroda što su ih Rimljani zatekli u potonjim hrvatskim zemljama i više ili manje romanizirali. Do grčkih krajeva na jugu Hrvati nisu dospeli. Njihova plemenska granica bejaše na Cetini.

Prostranstvo prvobitnih hrvatskih naselja nemoguće je tačno odrediti. Oni su na zapadu i severu prelazili u Slovence, a na istoku i jugu u Srbe. Svi pokušaji razgraničenja, osobito tačno povučanim linijama, ne samo da su nemogući, nego svedoče i o naučnoj neupućenosti u pitanja o prirodi plemenskih i državnih granica, koje su zahvatale prostrane pojaseve. Glavne hrvatske zemlje su nesumnjivo velike rašlje, od kojih se jedan krak pruža uz istočnu jadransku obalu, a drugi u prostranu oblast između reka Drave i Save. Južni deo hrvatskih zemalja zahvata usko primorje i gorovito zagorje, a severni ogranke Alpa i nizine oko njih uz Dravu i Savu. Čeona, razvojna strana hrvatskog juga okrenuta je Jadranskom moru i Italiji, dok je hrvatski sever otvoren zemljama pred Alpama i panonskoj nizini. To je, s geopolitičkoga gledišta, veoma mučan i opasan položaj.

Hrvati su se, kao i drugi Sloveni, smestili u malim geografskim celinama, u župama, koje primitivni narodi mogu obuhvatiti svojom društvenom organizacijom, pošto za veće geografske jedinice nemaju dovoljno snage. U hrvatskim župama možda su se smeštala pojedina plemena i bratstva, osobito na jugu, gde je hrvatska plemenska organizacija bila veoma moćna; Hrvati su pri seobi imali, po tradiciji, sedam plemena, a kasnije se taj broj popeo na dvanaest, i više; kršno zemljište olakšavalo je plemenske zajednice. Za vlast nad jednom župom ili nad nekolikim imala su hrvatska plemena dovoljno moći, ali čitave zemlje nisu mogli obuhvatiti. Zato su Hrvati bili prvo pod vlašću Avara, odličnih ratnika, a kada su njihovu silu satrli Franci, dospeli su i Hrvati pod njih. Franačka država bejaše pod Karlom Velikim, kao gospodar, prava blagodat nakon varvarske vlasti avarskih nomada. Ali samo za vreme. Inače je ona bila opasnija za budućnost Hrvata. Mlada, moćna, opijena slavom naglih uspeha, stremila je franačka država smelim letom u tradicije rimskoga carstva. Franci su nasledili rimski imperijalizam, i vodjeni njime s dve strane su zahvatali hrvatske zemlje. One su tako znamenite da bi se samo s velikom silom mogle braniti, pošto preko njih vode putevi koji skopčavaju najvažnije delove evropskog i azijskog sveta: Rimljani su, eno, čim su posle prvog punskog rata postali gospodari Jadranskog mora, osetili da vlast nad njegovom zapadnom obalom mogu osigurati samo kao gospodari

istočne. Plovidba je onda bila obalna, lakša na istoku nego na zapadu. Zato su pružili smelu ruku za istočnim stranama Jadranskog mora i u slavnoj ju-načkoj epopeji mučno ih osvojili. Njihovi naslednici u Italiji, Goti i Vizantici, smatrali su dalmatinske zemlje delovima Italije, osobito Vizantija, koja se svojom vlašću na moru i držala u nagloj meni varvarskih država, moru nedovoljno veštih. Sada su Franci zamenjivali vlast Longobarda i Vizantije u severnoj Italiji i s vlašću nad njim nasledjivali i pretenzije na jadransku obalu, gde su se Hrvati smestili. No pošto ni oni nisu raspolagali moćnom flotom, to s te strane nije bilo velike opasnosti. Franci su ulazili u hrvatske zemlje sa severa, iz panonske nizine. S ove strane nisu ni Rimljani, kao gospodari jednoga dela panonskoga bazena, osetili da je Drava njegova granica. Nisu se zadržavali ni na Savi, nego su spustili granicu svoje Panonije čak ispod južne savske nizine. Tako su oni mislili da mogu osigurati najvažniju komunikaciju severnog dela svoga carstva, koja je skopčavala Italiju sa Sirmiumom, Mitrovicom, i sa Singidunumom, Beogradom. Franci su išli rimskim stopama, i put njihove ekspanzije sekao je ovde, na severu, hrvatske zemlje, kao što ih je na jugu zahvatala flota Vizantije, kojoj su Franci 812 godine, pri deobi sfera izmedju zapadnoga i istočnoga rimskoga carstva, priznali Dalmaciju. Hrvati su se, dakle, nastanili u zemljama otvorenim, teškim za odbranu i slabo medju sobom povezanim, jer su ih delile visoke planine, onda mučno savladljive. A susednim velikim silama moralo je do hrvatskih zemalja vrlo mnogo stati, pošto su najvažnije kopnene i pomorske veze u ovom delu Evrope vodile preko njih i pored njihove obale. Zato ih je bilo sasvim nemoguće s malom snagom braniti.

Za mlade države je veoma važno da su zaklonjene od stranih lakomih i nepoverljivih pogleda. Hrvati to nisu mogli postići. Jezgre hrvatskih država javile su se — što mi znamo — u dva sasvim različita kraja — u severnim nizijama i u južnim gorovitim oblastima. Obadve su bile isprva pod franačkom vlašću, koja je s mnogo mudrosti širila medju Hrvatima hrišćanstvo i preko njega i svojih državnih predstavnika unosila viši društveni i državni red, dok ga je, razume se, kod Franaka bilo. A kada je franačku državu zahvatilo rasulo i kada su njeni predstavnici postali nasilnici, oni su izazivali otpor kod pokorenih naroda, iz koga se je razvijala sve jača želja za samostalnošću. Plašljivo i polagano. Vladar severnih Hrvata, Ljudevit Posavski, pokušavao je s mnogo opreznoga strpljenja da dokaže Francima, kako im se vlast u njegovoj zemlji može održati samo ako urazume svoje namesnike, koji su u rasulu franačke države nalazili zgodnu priliku da se sile i bogate. Uspeha nije imao. Velika država nije htela popustiti malome slovenskom vladaru. Tako je Ljudevit uguran u ustanak protiv franačke države, o kojoj je poverovao da je već toliko slaba da mu neće dodijati, ako sjedini pod sobom sve Slovene izmedju Drave i Save, pa do donjeg Dunava; na sjedinjenje svih Hrvata nije smeo ni pomisliti, pošto je vladar južne Hrvatske, Borna,

čvrsto držao s Francima. Središte države trebao mu je postati drevni Sisak. Na stare tradicije želeo je osloniti novu svezu jugoslovenskih plemena, ali bez sebi najbližih, južnih Hrvata. Njih nije mogao pridobiti, a ni prirodne smetnje savladati. Njegova država nije imala ni geografskoga središta, ni prirodnih granica. Ljudevit je to brzo osetio. Franačka država, već poljuljana, napregla je svoje sile da slabom protivniku pokaže svoju moć. To je davnašnja politička mudrost. Ljudevit je mogao samo odgadati franački uspeh. Više ništa. U otvorenu zemlju ulazili su Franci gde su hteli, a on se povlačio pred njima, sve pustošeći. Tako je i njih zamarao i svoju zemlju uništavao. Satrven, pobegao je 822 godine u Bosnu, i tamo je, izbezumljen valjda od nepoverljivoga straha, ubio svoga domaćina, jednoga srpskoga župana. Odatle je pobegao među južne Hrvate, svoje najžešće neprijatelje, gde ga je Bornin ujak Ljudemisl dao iz potaje ubiti. Tako je u početke hrvatskog državnoga života uzidana bolna nesloga hrvatskoga severa i juga i krv Ljudevita Posavskoga. Prvi pokušaj da se stvori jugoslovenska država, s hrvatskom jezgrom, u posavskoj Hrvatskoj svršio se s neuspehom i ostavio među Hrvatima mučnu uspomenu, a susedne države je upozorio na znamenitost krajeva oko kojih su se Franci toliko krvili. I zaista, Hrvati, jedno vreme sami borci o vlast u svojoj zemlji, brzo su postali tuđi podanici, o koje su se otimali Franci i Bugari. Njihova zemlja opet je bila predmet velikoga sukoba između Zapada i Istoka, koji se nikada ne smiruje.

Južna Hrvatska mogla je zakloniti početke svoga državnoga razvitka u teže pristupačne visije dalmatinskoga zagorja, pružajući svoje oprezne krake u usko primorje, većinom tuđe i neprijateljsko. Kada su Hrvati zauzeli severnu Dalmaciju, oni su u moćnom zaletu izbacili Romane iz nje u usko primorje i na otoke. Ta mala oblast, ograničena na nekoliko gradova i na otoke, zadržala je ime drevne Dalmacije i ostala pod vlašću Vizantije, koja se je nikada nije potpuno odrekla. Posle prvoga straha i posle pokršćavanja bar dela Hrvata počeli su se Romani smeštati na poluočicama uz obalu i u gradovima, gde im Sloveni nisu mogli nauditi i gde ih je mogla štititi Vizantija i njena štćenica, Mleci. Tako su Romani, delom, zagrađili Hrvate od mora i nametnuli im se za posrednike s velikim svetom, mada su ih iz dubine duše mrzili. Pobeđeni, postajali su vremenom pobednici, i unosili u hrvatski politički i kulturni razvitak otrov mržnje i izdaje, održavajući s najosetljivijega dela hrvatske države, sa zapadne granice, veze sa svima hrvatskim neprijateljima. Živeli su među njima, a vrebali su svaki znak hrvatske slabosti da bi im zadali što teži udarac. Ti Romani u hrvatskom primorju, osobito u Splitu, Zadru, Trogiru i na otocima, neasimilirani od Hrvata, predstavljaju težak hrvatski poraz u zemlji koja im je postala srce države. Svaki hrvatski mir s njima bio je samo primirje, i svi hrvatski pokušaji da ih pridobiju za sebe imali su sve manje izgleda na uspeh što je moć Mletaka više rasla. Romanima su se za njima otimala srca i oči, mada su bili pripijeni uz Hrvatsku.

Zato je postupanje hrvatskih vladara prema Romanima puno bolne dirljivosti. Među ono malo njihovih povelja, što su nam ih ostavila ova rana i burna vremena, većina se tiče poklona crkvi, koju su Romani držali čvrsto u svojoj vlasti. U njoj je uopšte bio položaj veoma složen i za Hrvate nepovoljan. Hrišćanstvo su u zemlji odomaćili Franci, i zato su stavili hrvatsku crkvu pod patrijarha u Akvileji, dakle pod Rim, dok je susedno primorje, ukoliko je bilo vizantinsko, dugo ostalo pod carigradskim patrijarhom. Takvo stanje je veoma nezgodno, jer je hrvatski razvitak teretilo s još jednim rascepom, pored geografskog i nacionalnog, s kulturnim. Teškoće su se povećale posle velikoga rascepa crkve na istočnu i zapadnu, u IX v., koji je presecio i hrvatski teritorij.

Dalmatinska Hrvatska, po tradicijama kneza Borne, stojala je čvrsto uz Franke. Njihova slaba vlast iz Italije doista joj nije teško padala, ali je nije mogla ni zaštititi, naročito s mora ne, od Arapa, privremene napasti, i Mletaka, stalne. Hrvatski knez Trpimir (845 — 864) namerno je isticao svoju odanost Francima i, kako smo tek nedavno doznali, čak je ratovao s Vizantijom. No i pored njene tadašnje slabosti Dalmacije joj nije mogao otetiti. Njegovi naslednici nisu na to smeli ni pomišljati, otkada je Vizantija obnovila svoju moć, osobito od cara Vasilija I (876 — 885). S Vizantijom se nije Hrvatska mogla nositi, ali je s Mlecima ulazila u sve otvoreniju borbu, što su oni sve jasnije pokazivali da im je radi sigurnosti njihove trgovine stalo do vlasti nad istočnom jadranskom obalom. Da li su Hrvati bili na moru tako moćni da bi mogli primiti borbu s tada već jakom, izdržljivom i lukavom silom? Hrvatski knez Zdeslav kao da nije u to verovao, jer se okrenuo od Zapada, priznao mesto franačke vrhovne vlasti vizantinsku i uputio ceo razvitak Hrvatske Istoku. Razlozi su mu bili za ovaj preokret, razume se, pre svega politički, i stoje u vezi s poletom Vizantije, ali su se dali osloniti i na stalniju podlogu, kulturnu. Jer baš tada celim hrvatskim narodnim telom prostrujio je moćan dah hrišćanske nauke, propovedane narodnim jezikom od Svete braće Ćirila i Metodija. U hrvatska srca je slovenski jezik, sa svojim slovima, glagoljicom, s toliko ljubavi primljen, da su Hrvati novim slovima dali svoj naročiti oblik. Javila se tako mogućnost — više se ne može reći — da se Hrvati otresu romanskog posredovanja i da elemente više kulture ne primaju preko posrednika mržnjom otrovanih nego ljubavlju ozarenih. Ali ove visoke nade su se samo pokazale da naglo zadju. Vlada Zdeslavljeva bila je samo kratka epizoda, pošto ga je brzo zbacio s prestola knez Branimir (879 — 892), nesumljivo odan Zapadu i Rimskoj kuriji, koja ga je obasula visokim pohvalama zbog preokreta što ga je izveo u hrvatskom narodu.

S ovim vremenima stvarno počinje veliki kulturni boj u Hrvatskoj između pristalica slovenskog i latinskog jezika u bogoslužjenju, pa naravno i u državnoj upravi i u književnosti. Protiv glagoljice stali su odmah svi Romani, svi hrvatski vladari, da bi privili uz sebe Romane, a i veliki deo hrvat-

skoga višega društva, često vezanoga srodstvom s Romanima. Boj je, kako je vodjen, jedinstven u svetu. Slovenski jezik branili su samo izuzetno članovi visokog hrvatskog sveštenstva, većina nižeg i sav puk. Novi boj značio je još jedan novi rascep u hrvatskom društvu, i pošto je on prodirao do dna ljudskih duša i raspirivao najžešće strasti, to je stvarao novu smetnju duhovnom jedinstvu Hrvata, i onako mnogo ometanome. Strast cepanja bila je otela toliko maha da se ni neprijatelji slovenskog jezika sami nisu mogli sjediniti i sljubiti hrvatsku crkvu u Ninu s romanskom u Splitu. U takvim okolnostima javljaju se na hrvatskim granicama Mađžari, a odmah grabe de-love severnih oblasti i onako labavo vezanih s dalmatinskom Hrvatskom.

Ja ne smem s punom sigurnošću reći ali ne smem ni prećutati da se je Hrvatska pred ovom opasnošću sa severa možda trgla, zataškala sitne sukobe u sebi i sa susednim Romanima, pa razvila energije koje su je ispele do veoma uglednog položaja. U velikim opasnostima umeju države čuda stvarati. Mi bismo jako voleli kada bi ovaj polet Hrvatske bilo moguće jasnije sagledati. No, nažalost, mi raspolažemo za ranu hrvatsku istoriju s veoma malo vesti, često izmedju sebe još neskladnih i katkad očevidno nepouzdanih. Na osnovu njih se glavni trudbenici oko hrvatskoga razvitka kao kroz maglu naziru, kao, uostalom, mnoge velike ličnosti tih vremena i kod drugih naroda. Ponekad i najslavnije medju njima. Prvi veliki polet južne Hrvatske skopčao je sa svojim imenom vladar Tomislav (910 — 928), o kome su sačuvane takve vesti da ih nije lako složiti u skladan lik. Za njegova doba so Mađžari u divljačkim zaletima jurili preko severne Hrvatske, gde su nesumnjivo nalazili na bugarski otpor, na istoku, i po svoj prilici na hrvatski, na zapadu. Franačka vlast bila je u ovim stranama satrvena da napravi mesta bližoj, i opasnijoj, mađžarskoj, koja nije imala dugo vremena Bugare za svoje protivnike u širenju vlasti po plodnim krajevima potonje Slavonije i Srema. Tomislav je, izgleda, sačuvao Hrvatskoj bar zapadni deo severne Hrvatske. S Vizantijom je odlično stojao, pošto je moćna Bugarska pod Simeonom sjedinila protiv sebe bliže i dalje susede, osobito Srbe i Hrvate. Zato Vizantija nije smetala da njena Dalmacija stupi u tešnje veze s Hrvatskom. Odricala je se, naravno, nije. U proširenoj i moćnoj državi proglasio se Tomislav kraljem, jamačno s pristankom pape. Na saboru u Splitu 925 on se spominje kao kralj, i kada je krenuto pitanje o sjedinjenju hrvatske crkve u Ninu s romanskom u Splitu, on je stao na stranu Romana i ostao s njima i za napadaja na slovensko bogoslužjenje. Na drugome saboru, 928, ninska je episkopija ukinuta, i pored čvrste odbrane njenoga poglavice Grgura, a slovenski jezik u bogoslužjenju je još više sužen i ponižen. Tomislav je na sve to pristajao. To danas izgleda nejasno, dok su njegovi naponi da Hrvatsku proširi i utvrdi sasvim razumljivi, a njegova shvatanja da radi zaštite srpskoga župana Zaharije nauče na sebe srdžbu bugarskoga cara Simeona otmena i dalekovida. Iz rata s

Bugarskom izašao je Tomislav kao pobjednik, i tako vojnu silu Hrvatske ovenčao slavom, na kojoj bi joj i veće države mogle zavidjeti.

Naglo izrasla do velike moći, Hrvatska se naglo s nje srušila. Ne vidi se zašto. Posle Simeona Bugarska joj nije mogla biti opasan protivnik, nije je zahvatila ni kratkotrajna sila Samuilove makedonske države; uopšte s istoka nije bilo velike opasnosti za Hrvatsku. Njena slaba strana je sever, odakle su nadirali Mađari, i zapad, otkud su se uvlačili Mlečani. Vizantija je Hrvatima malo mogla pomoći. Ona je obasula častima kralja Stefana Držislava (969 — 995), no nije mogla sprečiti Mletke da se koriste sukobom u hrvatskoj dinastiji nakon smrti ovoga kralja. Mletačka republika davala je redovne poklone Hrvatima i Neretljanima radi mirne plovidbe sve do dužda Petra II Orseola. Ovaj predstavnik moćnoga roda, koristeći se prilikama u Hrvatskoj, uskrati darove i krene na Hrvate 1000 god., da oslobodi dalmatinske Romane od »survosti slovenske«, kako su ga oni sami molili. Njegov ratni pohod ispao je lak trijumf. Gradovi i otoci, Romani i Sloveni, nadmetali su se u svečanom dočekivanju i poniznom umiljavanju moćnome duždu, kome je u Trogiru brat hrvatskoga kralja predao svoga sina kao taoca. Najsvetani doček i zakletva vernosti bili su u Splitu, »najplemenitijem i moćnom gradu«, kako su pisali Mlečani, kojima je, naravno, ostao ovaj doček nezaboravan. Orseoli su se srodili s hrvatskom i s mađarskom dinastijom, pa se tako mletačko i mađarsko prodiranje u hrvatske zemlje moglo zakloniti za srodničke veze i, možda, za hrvatske dinastičke sukobe. Hrvati se sami nalletima i spletkama Mletaka na Jadranskom moru ne bi mogli opirati, da mletački planovi nisu, bar za vreme, ometeni utvrđivanjem Normana u južnoj Italiji, koji su im postali veoma opasni protivnici.

U ovim novim velikim opasnostima, koje su lebdele oko Hrvatske i vrebale na nju, ona nije mogla naći u sebi jedinstva, kao, uostalom ni celi tadašnji hrišćanski svet. Dok se na Istoku javljala već velika opasnost od Turaka — Seldžuka, hrišćanstvo se i formalno rasepilo na istočnu i zapadnu crkvu, 1054. Nema sumnje da je i pod uticajem toga rasepa hrvatski kralj Petar Krešimir IV (1058 — 1075) mirno gledao i, valjda, pomagao da se na splitskom saboru 1060, prilikom reforme crkve, sasvim zabrani slovensko bogoslužjenje, mada mu je hrvatski narod bio nesumnjivo odan. Narodni pokret, koji je buknuo zbog ove odluke, grubo je ugušen. Glagoljci je ostalo samo pravo tajnoga i stvarnoga života, dok joj je formalno pravo na život i razvitak bilo određeno. Šaka Romana bila je preča nego sav hrvatski puk. Izgleda da su Romani, bar za vreme, voljnije snosili vlast ovoga hrvatskoga kralja, ali ona je bila i ostala u velikom delu primorja labava. Petar Krešimir IV smatran je do nedavno moćnim hrvatskim kraljem. Ali sada, kada izgleda kao sigurno da su njega zarobili Normani, 1075, a ne kralja Slavca, teško će se održati ranija pretstava o njegovoj prostranoj veličini i visokoj slavi. Poslednje godine njegove vlade morale su biti pune smutnji i morale su tako oslabiti Hr-

vatsku da je normanski vojvoda Amiko iz Giovinazza ne samo Hrvatsku opljačkao, nego i kralja odveo u ropstvo; hrvatski historičari pretpostavljaju da su sami Hrvati pozvali Normane da učine kraj smutnjama u njihovoj zemlji; ja u to ne verujem; Normani su i sami dolazili gde su slutili bogati plen i slabu vlast.

Nakon nestanka kralja Petra Krešimira IV nastale su očajne prilike u Hrvatskoj. Zemlja sama u sebi više nije mogla naći pomoći, nego je dočekala da stranci prave reda u Hrvatskoj: Mlečani su proterali normanske pljačkaše, ali su se sami ponašali u zemlji kao da je njihova. Papa Grgur VII odlučio se da u rasutoj Hrvatskoj sprovede, kao nigde, svoje ideje o prvenstvu crkvene vlasti nad svetovnom. Mađarska je prešla da se koristi srodstvom svoje dinastije s banom severne Hrvatske, Dimitrijem Zvonimirom, za kojim je bila sestra kralja Ladislava I, pa da proširi svoj uticaj iz severne Hrvatske i na južnu. O živoj Hrvatskoj odlučivale su strane sile.

U strahu od moćnih Mletaka, tada protivnika pape Grgura VII, sastao se hrvatski sabor u Splitu i izabrao za kralja Dimitrija Zvonimira, 1076. Sabor ga je birao, ali znake kraljevske vlasti i u isti mah pokornosti papi predao mu je papinski izaslanik. Novi kralj je morao pre toga obećati papi vernost, pokornost i danak. Hrvatska je morala učestvovati u borbi protiv neprijatelja Grgura VII. U spoljašnjoj politici bile su joj, dakle, ruke vezane, i time je navukla toliko nerazpoloženje Vizantije da je ona 1085 dopustila mletačkom duždu da uzme u svoju titulu Dalmaciju i Hrvatsku, naravno dok joj je odan. Stvarno to nije mnogo izmenilo stanje u Hrvatskoj, ali za poznija vremena bilo je od teških posledica. Kralj Dimitrije Zvonimir čvrsto je držao s primorskim Romanima i obasipao ih mnogim znacima kraljevske milosti, zbog čega njima nije ni na pamet padalo da bi svoj odnos prema Hrvatima u srcu izmenili. Kralj je umro oko 1089. Kasnija legenda je i smrt kralja Dimitrija Zvonimira, kao i tolikih drugih, iskitila i opisala je kao podlo ubistvo, otprilike onako kao i srpska legenda smrt cara Uroša. Ona je dala odgovor Hrvatima na mučno pitanje, zašto nemaju kralja svoje krvi, kada je tvrdila da su Hrvati sami svoga poslednjega, dobroga, kralja Zvonimira ubili, što ih je hteo povesti u Svetu zemlju da je osvoje od nevernika. No krstaški ratovi nisu bili ni počeli kada je Dimitrije Zvonimir umro, i to ne kao poslednji hrvatski kralj. Legendi nikada nije stalo do tačnosti, nego do lepote i do pouke, a u legendi o smrti poslednjega hrvatskoga kralja doista ima sumorne lepote i bolne pouke.

Posle smrti Dimitrija Zvonimira otelo je rasulo Hrvatske toliko maha da ga nije mogao zadržati slabi kralj Stefan II, izveden iz manastirske tišine na uzdrmani vladarski presto. U opštoj pometnji, prestravljeni neredom u zemlji i lakomim željama suseda, Hrvati su u očajanju izgubili veru u sebe i tražili pomoć na strani. Nesumnjivo pod uticajem udovice Zvonimirove Jelene i Romana iz Splita, pozvali su u zemlju mađarskoga kralja Ladislava I. On je

lako ušao u severnu Hrvatsku, i kad se morao radi mađžarskih neprilika vratiti, ostavio je Hrvatskoj za vladara svoga sinovca Almoša, a crkvi u severnoj Hrvatskoj postavio je Čeha Duha kao episkopa u Zagrebu. On je smišljeno cepao Hrvatsku i prenosio joj središte bliže mađžarskim granicama i mađžarskom uticaju. Više je verovao ovome gradu nego Belgradu na moru, Ninu i drugim prestolnicama hrvatskih vladara. Gledajući komadanje Hrvatske, utvrdila je i Vizantija svoju vlast u Dalmaciji. Tako se hrvatska zemlja cepala na svoje geografske jedinice i postajala na svojim rubovima plen stranaca, dok je slobodne oblasti u hrvatskom zagorju okupio oko sebe kralj Petar. Naslednik kralja Ladislava, Koloman, iščekivao je svoju verenicu preko mora, iz Italije, u hrvatskom primorju. Zato su Mađžari krenuli 1097 protivu ostataka slobodne Hrvatske. Nisu naišli na ceo hrvatski narod, nego na pojedina plemena, isto onako kao nekad Rimljani, kada su pobjeđivali Ilire. Na granici severne i južne Hrvatske dočekao ih je kralj Petar, i u slavnom boju izgubio je bitku i život. Mađžari su kao pobjednici izbili u Belgrad na moru i brzo pokazali da će se primorje hrvatsko drukčije braniti nego dotada.

I kralj Koloman se morao, kao i stric mu, brzo vratiti u Mađžarsku, pa je tek 1102 godine dospeo da sredi odnose s Hrvatima. Hrvatskim plemenima ostavio je njihove ranije plemićke privilegije, a oni su ga priznali za kralja, obećali mu pokornost i vojnu službu. Hrvatske državne granice slile su se s mađžarskima. Samostalne Hrvatske, kao dotad, nije više bilo.

Za dva veka hrvatske državne samostalnosti razvili su Hrvati časne napore i pokazali lepe sposobnosti da osnuju i utvrde svoju državu. Isprva pokorni Avarima, oni su umeli sačuvati svoje slovenske osobine, kao što su i pod franačkom vrhovnom vlašću znali ostvariti veoma zanimljiv spoj franačkih pozajmica sa slovenskim shvatanjima. Hrvatsko društvo, hrvatska država i hrvatski vladarski dvor predstavljaju jedinstven primer franačko-slovenske simbioze, na čvrstoj slovenskoj osnovi. Prema primorskim Romanima nisu Hrvati umeli sačuvati toliko samostalnosti kao prema Francima. U borbi oko slovenskog jezika u bogoslužjenju pobjedili su Romani. Hrvatske sile nisu mogle dospeti za pobjedničku borbu na sve strane zbog mnogih neprijatelja, koje je Hrvatima stvaralo samo zemljište na kome su se smestili. Dok su hrvatski vladari na jednoj strani pobjeđivali, na drugoj su morali popuštati. Zato nam izgledaju često nedovoljno jasni i njihov rad ne potpuno razumljiv. U ovim ranim stolicima srednjega veka, oskudnoga vestima, nije to usamljen slučaj. Srbi ne smeju ni trenutak zaboraviti, dok s ljubavlju prate hrvatski državni razvitak, da on prestaje s vremenima našega kralja Bodina. Lik velikoga hrvatskoga kralja Tomislava nije bledji od lika našega moćnoga Časlava, znameniti hrvatski kraljevi Petar Krešimir IV i Dimitrije Zvonimir nisu nimalo nejasniji nego naši mudri zetski kraljevi Mihalo i Bodin, a žena kralja Bodina, Jakvinta, ima svoju paricu u zlu u Jeleni, supruzi kralja Dimi-

trija Zvonimira. Kritičnost i pravičnost, koje Srbi u svojoj istoriji tako visoko cene, najbolje su putevodje i kroz najstariju hrvatsku istoriju, Srbima isto tako milu i razumljivu kao i Hrvatima. Nas skopčava s Hrvatskom isti teritorij, vežu nas iste plemenske osobine i prožimaju nas istovrsna shvatanja o društvu i državi, naročito za ona vremena dok je Hrvatska živela svojim samostalnim državnim životom. On je rano presečen, ne zbog nepožrtovne lakomislenosti, nego najviše zbog položaja hrvatskih zemalja, o koje su se otimali mnogo jači od njih, dalje, zbog nehomogenosti stanovništva u Hrvatskoj i, naposljetku, zbog otudjenosti izmedju viših i nižih slojeva hrvatskoga društva. Tolike i takve smetnje razvitku samostalne hrvatske države ne bi mogao savladati nijedan drugi narod, iste veličine i u takvim prilikama kao Hrvati, i ne bi drukčije prošao sa svojom samostalnom državom nego što su Hrvati prošli. Saznanje bolno ali tačno i pravično.

DR. GORAZD KUŠEJ:

O NAŠI DRŽAVNI USTAVI IN NAČINU NJENE SPREMEMBE

A. NEKAJ BESED V OPRAVIČBO NASLOVNE TEME

Če se ozremo v čas nastanka naše države, naletimo na nebroj dokazov, ki potrjujejo, da smo Srbi, Hrvati in Slovenci iskreno doživeli svojo narodno skupnost, da smo bili prepričani o njeni edini prirodni nujnosti in da se je iz tega spoznanja rodila naša volja po vzdrževanju te narodnostne zgodovinsko usodnostne povezanosti v obliki suverene nacionalne države. Vsa sila in ves sociološko politični poudarek tega doživetja se žal še do danes nista mogla popolnoma udejestviti, ker ju hromi še vedno ne vse narodeve dele zadovoljujoča rešitev vprašanja o notranji državni ureditvi. Edino okoli tega vprašanja se je zato tudi sukal naš doslejšnji ustavni razvoj.¹ Težavnost problema je v njegovi zapletenosti, saj ne gre samo za golo tehnično organizacijsko obličnost, s katero bi se država razdelila upravno na manjše edinice, pokrajine, ki naj bi dobile nekaj oblastvenih pristojnosti za vpravljanje nekaterih zadev krajevnega značaja. Gre namreč v bistvu za priznanje odnosno nepriznanje pod vplivom zgodovinskega dogajanja nastale politične in z njo zvezane etnično kulturne diferenciacije posameznih narodovih delov, katerim naj bi bila dana dosledno takemu njihove-mu svojstvenemu značaju ne le izvestna kulturna, ampak tudi teritorialna politično oblastvena individualnost, torej samostojnost. Če se sprejme taka državna ureditev, je jedro vprašanja v tem, kako ustvariti močno osrednjo državno avtoriteto, ki bi državo uspešno reprezentirala in ščitila njene inte-

rese v meddržavnih odnosih ter vsečno vodila za vso državo nujno skupne posle, kateri se zavoljo tega dajo usmerjati in upravljati edino iz enega središča; nadalje kako najti in ustvariti jamstva, da bodo navedene pokrajinske politično oblastvene samobitnosti zaščitene proti morebitnim nedovoljenim posegom take močne osrednje oblasti, da pa le-te ne bodo nje slabile in spravljale v nevarnost njenega obstoja. Gre za težki problem integracije delov v celoto in izživljanja celote v svojih delih! Zato je taka državna ureditev prav za prav vsakodnevni kompromis med osrednjo državno oblastjo in poedinimi narodno-pokrajinskimi političnimi samobitnostmi. To zahteva zelo sposobnih in vseskozi dobronamernih, potrebe državne skupnosti in pokrajin pravično ocenjujočih in izravnavaajočih vodilnih političnih činiteljev. Tudi pokrajinski predstavniki si morajo biti svesti ne le svoje odgovornosti za regionalno etnične interese, katere neposredno zastopajo, temveč v enaki če ne še večji meri za interese državne celokupnosti; saj ona je eksistenčni pogoj njihove ožje zajednice. Isti duh pravičnosti pri presojanju skupnih in partikularnih interesov, strpnosti in prilagodljivosti pa mora prevevati tudi vse dele in sloje naroda. Zakaj pri takem državnem ustroju, zgrajenem vsekakor na demokratično parlamentarni osnovi, bi utegnili vsaka demagogija, ki izrablja ljudske razumsko nekontrolirane instinkte, ogražati konkretno državno obliko in preko nje celo sam obstoj države. Na dlani je, da bi bilo demagoškega hraniva na pretek pri takem sistemu, ki je uspešen le tedaj, če so stremljenja državne celote in pokrajin enako usmerjena; a to je mogoče samo pri nepretrganem stvarnem sporazumevanju med osrednjo državno oblastjo in pokrajinami. Zato potrebuje taka državna ureditev, če naj vsečno deluje, široko psihološko ozadje vzajemnega spoštovanja in zaupanja, upoštevanje pametnih razlogov nasprotne strani, včasih tudi prostovoljno požrtvovalnost in odpoved lastnim interesom, ki sta težji kakor če sta izsiljeni, na korist drugim članom odnosno vsej skupnosti. Če tega pogoja ni ali ni v takem obsegu ustvarljiv, potem daje orisani državni ustroj nebroj povodov za trenja med osrednjo oblastjo in pokrajinami ter bi utegnilo vzdušje postati težje, kakor če željam po takšni državni ureditvi sploh nikdar ni bilo ugodeno.

Podoba je, da so tvorci vidovdanske ustave, po ogromni večini Srbi, pesimistično gledali na problematiko take državne ureditve, ker jim že po njihovi lastni državni tradiciji ni bila domača in ker jim je nedostajalo vere, da bi se s tako zapletenim ustrojem dal povoljno rešiti notranjepolitični problem. Oni so nasprotno brez pravega smisla za njegovo najobčutljivejšo, namreč psihološko stran, z napačno usmerjenim optimizmom ocenjevali veliko politično bogastvo, obseženo v spontano izjavljenem prepričanju narodnega edinstva Srbov, Hrvatov in Slovencev. V mnenju, da ustreza temu prepričanju strogo enotna, centralistična državna ureditev, — saj ne more priznavati, če je dosledno, kake upravičenosti etnično kulturno diferen-

ciranih pokrajinskih političnih samobitnosti, — so mislili, da bodo z vidovdansko ustavo razvoj takega prepričanja le pospešili, kamoli zavrli. Tega njihovega naziranja, katerega so smatrali za edino opravičljivega glede na zgodovinski trenutek, ni moglo niti omajati dejstvo, da je bila vidovdanska ustava sprejeta brez hrvatskih in brez večine slovenskih, takrat v Jugoslovanskem klubu organiziranih političnih predstavnikov. Olajšalo je njihovo stališče Radićevo zadržanje, ki je bilo popolnoma negativno nasproti državnopravnemu stanju, ustvarjenemu z zedinjenjem, zaradi česar Radić kljub velikemu uspehu pri volitvah za ustavotvorno skupščino s svojimi poslanci ni sodeloval v skupščini. Rajši je skliceval poslance na posebne seje v Zagreb kot hrvatsko narodno zastopstvo.²

Pogled na našo skupno ustavno politično zgodovino nas pouči, da so se Slovenci, tudi tisti, ki so načelno odklanjali upravni centralizem, ustvarjen po vidovdanski ustavi, hitro znašli in prilagodili novi državni ureditvi. Vzrokov za to je bilo več, in sicer na eni strani njihova dejanska, v jezikovni posebnosti utemeljena avtonomija, ki je bila s tem bolje zavarovana kakor s še tako natančnimi pravnimi ustanovitvami, njihov smisel za realno politiko, a na drugi strani dejstvo velikega psihološkega pomena, da niso nikdar zahtevali dosti več kakor izpopolnjeno zakonodajno, finančno in upravno pokrajinsko decentralizacijo, avtonomijo imenovano, kakor so je bili vajeni v obliki avtonomije bivših avstrijskih kronovin. Najboljši dokaz temu je to, da je ena najbolj spornih ustanov vidovdanske ustave, namreč oblastna samouprava, uspešno zaživela edino-le na slovenskem ozemlju. Zato in ne morda zavoljo številčne manjpomembnosti Slovencev v državi se nikdar ni postavljalo slovensko vprašanje kot specifično ustavno vprašanje, v glavnem se je poskušalo kot slovenski kulturni in gospodarski problem. Zato bi lahko našle tudi maksimalne slovenske aspiracije v okviru banovinskih samouprav, kakor jih določa sedanja ustava, svojo popolno zadostitev, samo da bi določeni zakon o tej samoupravi njeno vsebinsko plat ustrezno odredil. Drugačna je stvar s Hrvati. Oni se niso pomirili z državno ureditvijo po vidovdanski ustavi, a prav tako ne z današnjo. Zato se tako zvano hrvatsko vprašanje posplošuje in istoveti s problemom naše povoljne notranje državne ureditve. Hrvati nikdar niso odstopili od zahteve, da jim mora biti priznana v jugoslovanski državi njihova etnično kulturna in pokrajinsko politično oblastvena samobitnost, ki narekuje federativen, zvezno državen ustroj. Ta njihova zahteva je globoko psihološko zasidrana v njihovi prejšnji, v raznih dobah manj ali bolj okrnjeni državni samostojnosti, v njihovi lastni politični zgodovini in močni tradiciji naštetih vrednot. Vsa ta tradicija dobiva kot vsega upoštevavanja vredna politična postavka svoj otipljivi odraz v konceptu »zgodovinskega hrvatskega državnega prava« in »pravice do samoodločbe politično

samostojnega naroda«. Je pa ta koncept samo utemeljitev zahteve, da mora biti državna ureditev plod sporazuma enakopravnih kontrahentov, s hrvatskega stališča predvsem Hrvatov in Srbov, ob izključitvi vsake številčne majorizacije, katere žrtev bi pri tem edino lahko postali Hrvati. Ideja sporazuma, oprta na »hrvatsko državno pravo in pravico samoodločbe naroda«, kot edino sprejemljiva možnost oblike in federativni ustroj države kot vsebina ustavne ureditve, katero bi tudi Hrvati mogli priznati, sta seveda vedno dajala našim državnim ustavam neko politično problematičnost. Ker je bila Vidovdanska ustava sprejeta brez sodelovanja hrvatskih političnih zastopnikov, je šlo sprva skrajno hrvatsko mnenje za tem, da ta ustava za Hrvate pravno sploh ne obstoji in da še ni prenehala samostojna hrvatska država.³ Enako popolnoma odklonilno stališče nasproti vidovdanski ustavi je zopet podčrtala resolucija KDK z dne 1. avgusta 1928, ki je reagirala na tragične skupščinske dogodke z dne 20. junija istega leta in politično stanje, katerega so imeli ti dogodki za posledico.⁴ A celo svoječasna lojalnostna izjava Stjepana Radića, dana v imenu HSS in prečitana v narodni skupščini dne 27. marca 1925 po Pavletu Radiću, je v isti sapi, ko je priznala »celokupno politično stanje, kakršno je danes po vidovdanski ustavi z dinastijo Karadjordjevičev na čelu... oziraje se na politične činitelje in celokupno politično ureditev«, proglasila, da mora biti poprava teh činiteljev in te ureditve, katere HSS ne more odobriti, »predmet revizije ustave oziroma narodnega sporazuma med narodom Srbov, Hrvatov in Slovencev«.⁵ Tudi sedaj veljavni ustavi z dne 3. septembra 1931 se ne godi nič bolje. Tako zvani Narodni sporazum, sklenjen dne 8. oktobra 1937 med pristaši bivše HSS in SDS ter srbijanskimi opozicionalnimi skupinami, jo odklanja in zahteva »nov ustavni red, ki bi bil zasnovan na načelih narodne vladavine, ustvaril pa naj bi se kot skupno delo Srbov, Hrvatov in Slovencev«. Da bi se to doseglo, bi bilo treba vlade, sestavljene iz vseh, resnično v narodu zakoreninjenih strank. Taka vlada bi skupno s krono na dan prevzema imela »pravico 1. da proglasi začasni osnovni zakon Jugoslavije, s katerim se obenem ukine ustava z dne 3. septembra 1931. Ta osnovni zakon bi vseboval bistvena načela države, ki so izven spora in bi veljala do sprejema nove ustave. V osnovni zakon bodo vnešene naslednje določbe: a) da je Jugoslavija nasledstvena, ustavna in parlamentarna monarhija; b) da v Jugoslaviji vlada kralj Peter II. iz dinastije Karadjordjevičev; c) da do njegove polnoletnosti izvršuje oblast namestništvo; da so državljanske in politične svoboščine zavarovane in da je zajamčen parlamentarni sistem vladavine ter da bo ustavotvorna skupščina sprejela ustavo s takšno večino, v kateri bo večina srbskih, večina hrvatskih in večina slovenskih narodnih poslancev iz ustavotvorne skupščine. — 2. da istega dne proglasi pravičen in demokratičen volilni red in razpiše volitve za ustavotvorno skupščino. Vlada mora dati vsa proštva,

da bodo volitve v ustavotvorno skupščino izvršene svobodno, tako da bo prišla do izraza prava narodna volja. Vlada bo organizirala narodno ustavotvorno skupščino po načelih parlamentarizma.«⁶ Omembe vreden je v tej zvezi še tehnični volivni dogovor, sklenjen dne 17. oktobra lanskega leta med navedenimi političnimi skupinami, nastopajočimi pod skupnim imenom Blok narodnega sporazuma, in med JNS glede na pretekle skupščinske volitve z dne 11. decembra 1938. Dasi je namreč priznal popolno programsko neodvisnost BNS, ki je v celoti vzdržal oktobrski sporazum, in JNS, ki je vztrajala na osnovah svojega gledanja na naš narodni in državni problem, je vendar izkristaliziral od obeh strani za neomajne spoznane točke: monarhijo, dinastijo Karadjordjevičev, narodno vojsko in državno celino ter dalje soglas, da se mora vsaka državna reforma izvesti samo v sodelovanju naroda s krono. To bi bilo jamstvo, da bodo urejena vprašanja našega narodnega sožitja v vzdušju politične kontinuitete, ki izključuje nevarne pretrese.⁷

Medtem ko za spremembo vidovdanske ustave vsaj v pretežnem delu srbijanskega življa ni bilo razpoloženja, zaradi česar je to vprašanje kot pravno, držeč se v ustavi sami za njeno spremembo predvidenih oblik, bilo malo aktualno, je podoba, da postaja v današnjih razmerah že vidnejše. Saj streme po spremembi sedanje ustave ne samo hrvatski politično upoštevni činitelji, temveč tudi vse srbske opozicionalne skupine. A tudi vladna stranka, kolikor jemlje reševanje našega notranjega političnega problema in s tem prvenstveno hrvatskega vprašanja kot resno nalogo, na kar kaže sestava vlade z dne 5. februarja in njena deklaracija z dne 16. februarja t. l., podana pred obema zbornicama narodnega predstavništva, ne bo mogla odklanjati ustavnih sprememb. Kajti te se zde edina pot, da dosežemo konsolidacijo naših notranjih razmer.⁸

Dejstva, ki smo jih pribili, in misli, katere smo dodali, smo navedli zato, da bi postavili pravi okvir našim daljnjim izvajanjem. Ne bomo se spuščali pri tem v vsebinska razglabljanja, kaj in kako bi bilo treba spreminjati v sedanji ustavi, za to so poklicani politiki, bavili se bomo samo s čisto pravno tehničnim vprašanjem o načinu, obliki, kako se dá sedaj veljavna ustava spremeniti po svojih lastnih ustreznih določbah. Da bodo naša razpravljanja laže umljiva, bomo na kratko obrazložili državno pravni pojem ustave, nato način njene redne spremembe po čl. 114 in 115, končno pa bomo v tej zvezi skušali dognati zelo osporjeni smisel čl. 116 ustave.

B. I. POJEM USTAVE

Civilizirano človeštvo živi danes v družbeno teritorialnih skupinah, znanih pod pojmom države. Njihovo bistvo je, da so na ozemlju, po katerem se razprostirajo, najvišja politična oblast v tem smislu, da na

njem samostojno urejajo sožitje ljudi in v raznih smereh aktivirajo njihovo sodelovanje. Važno je pri tem, da so sodobne države prisilne organizacije. To se pravi, da stoji za njihovim urejanjem sila, ki jamči njegovo dejansko izvajanje. Izražamo to navadno tako, da pravimo, država je pravna organizacija. Za vsečno družbeno življenje je nek ustaljeni red potreben in država je tista, ki ta red, nazvan pravni red, po pretežni večini sama odreja in njegovo obveznost varuje s silo, kakršno ima na razpolago. Zapletenost današnjega življenja v družbi zahteva instanco, ki ga vedno bolj uravnava, ureja in vodi. Ta instanca je država in z rastočimi nalogami, ki jih ima nasproti družbi, nujno raste tudi njena moč. Pravijo celo, da ima sodobna država monopol socialne prisilnosti. Vendar je z druge strani zopet jasno, da je sociološko jedro vsake in tudi državne oblasti to, da jo priznajo tisti, na katere se obrača. S tem nastaja za državo potreba, da svojo oblast legitimira. Formalno jo legitimira s svojo za družbo nujno funkcijo zapovedovanja. A to zapovedovanje mora imeti vsebinske meje, zakaj ono je opravičeno le, kolikor pomaga izoblikovati družbeno življenje, ki in kakor je zaželeno. Kriterij takega zaželenega družbenega življenja je že od časov policijske države blagor naroda. To je vsa ljudska skupnost, obsežena po državi, ki je v svoji interesni povezanosti organska družbena enota. Čim preide zavest o smislu države v široke ljudske sloje, prično ti zahtevati sodelovanje pri izvajanju njene oblasti in sile. Oni se zavedó, da je država zavoljo njih, zato hočejo tudi sami odrediti smer in vsebino njenega zapovedovanja. Geslo policijske države »vse za narod, vendar vse brez njega« se spremeni v geslo demokratične države »vse za narod, a nič brez njega«. To je obenem grobo orisano načelo narodne suverenosti, je izraz težnje, najti pravilni način, da se družba in država povoljno prerasteta. Saj gre prav za prav samo za dve obliki enega bistva, namreč ljudskega sodelovanja v korist sedanjim in bodočim rodovom. Potreba takega sodelovanja pa je urojena človeški naravi.

Država je torej najuspešnejše socialno tehnično sredstvo za doseg zaželenega družbenega sestava. Kakšen naj bo ta sestav v svoji konkretni zgodovinski izoblikovanosti v odnosu na čas in kraj, odločajo razmerja družbenih sil in ideologije vodečih družbenih slojev. Rezultanta teh sil vsebinsko odreja naloge in obliko državne organizacije glede na družbeno stanje, ki se naj z njeno pomočjo ustvari oziroma vzdrži. Te prvine so torej sociološka in idejno politična podstava države, nekaka sociološko politična ustava. Socialnim stanjem je imanentna težnja po vztrajanju, po zaviranju razvoja, ki bi jih nadomestil z novimi. Tej nalogi naj zopet služi država kot pravna organizacija ali z drugo besedo kot prisilna stabilizacija določenega družbenega ustroja. To dovolj jasno kaže najožjo povezanost dane državne oblike z njej soodnosnim družbenim sestavom, katerega je dolžna urejati. Zato je njen najvišji statut ustava

kot pravni pojem, vedno relativno ustaljeni, v obliki pravnih pravil formulirani odraz prej omenjene sociološko politične ustave.

Država je tako svojstven socialni priroj, ki v normalnem stanju deluje v okviru naprej določenih, od vseh brezizjemno pokorščino terjajočih pravil, katere nazivamo p r a v o. Ta pravila označujejo fizične osebe, ki so pozvane delovati v imenu države in prava, nazvane o r g a n e, način kako pridejo do svojega organskega položaja in njihove k o m p e t e n c e. Skupnost teh oseb je zopet posebna dejstvalna enota, sloneča delno na vzajemni prirejenosti vrhovnih državnih organov, večinoma pa na podrejenosti nižjih organov višjim. Da bi država pravilno vršila svojo nalogo v danem družbenem svetu, morajo biti kompetence njenih organov tudi kar se dá vsebinsko odredene, tako da bodo organi delovali za udejevitvev določenih nalog. Ustava je v državni organizaciji skupek tistih najvišjih pravnih pravil, ki obsegajo načelne smernice državne ureditve, ustanavljajo vrhovne državne organe, jim dajejo določene pristojnosti; s tem da te pristojnosti po možnosti tudi vsebinsko točneje determinirajo, odredjajo p r a v n o o b v e z n o ob enem smisel in namen državnega delovanja. Če odločujoči družbeni činitelji priznavajo doživetje sodobnega človeka, da je sam zase posebna vrednota, ki terja svoje, potem se to zrcali v državni ustavi tako, da dopušča posamezniku nek obseg osebne svobode in zasebne lastnine, kolikor je združljiv z zahtevo po socialni pravičnosti. Ta obseg je znan pod imenom temeljnih pravic in je za državno oblast nedotakljiv. Je to legitimacijska osnova demokratične pravne države. Da bo ta sestavina ustave, ki odredja načelni pravni položaj posameznika nasproti javni oblasti, učinkovito zajamčena, zato mora biti tudi državni ustroj v ožjem smislu tej nalogi ustrezno oblikovan. V ta namen postavlja ustava vse izvrševanje državne oblasti v svoj pravni okvir, razdeli državne funkcije po vsebini in jih odkazuje bodisi med seboj popolnoma različnim organom ali vsaj njih sodelovanju. S tem je izključeno, da bi mogel en sam organ izvrševati državno oblast v celoti, vrh tega pa je pridobljena možnost, da se različni vrhovni organi med seboj nadzorujejo in nedovoljena dejanja morebiti celo preprečijo. Za najvišjo funkcijo se smatra zakonodaja. Njo vrši v republikah narod sam, neposredno ali običajno posredno po svojem predstavništvu, v monarhijah skupno z monarhom. Sodstvo vrše nezavisna sodišča, ki sodijo na podlagi zakonov, ki so baš emanacija narodove volje. Uprava odnosno bolj splošno izvršna funkcija je poverjena državnemu glavarju z njegovo vlado. Ona ima svoje meje v ustavi in zakonih; njeno delovanje, ki bi utegnilo postati za posameznikov pravni položaj najbolj kočljivo, kajti njej je na razpolago materialna državna sila, je delno pod nadzorstvom narodnega predstavništva, delno pod nadzorstvom sodišč. Tudi naša državna ustava se priznava k orisanemu ustavnemu tipu.

Mislimo, da smo navedli dovolj okolnosti, ki kažejo, kakšne važnosti

je ustava za vse državno delovanje, a tudi za splošno družbeno življenje. Zato se današnje ustave pismeno fiksirajo. Je pa lahko razlika med posameznimi ustavami glede na njih pravni značaj. So državne ustave, katere lahko spremeni vsak poljuben formalni zakon, donešen v skladu z dotičnim državnim pravom. Med take ustave spadajo n. pr. angleški in madžarski ustavni zakoni. Takim ustavam pravimo, da so gibke, kar pomeni, da njihova formalna pravna moč ni nad navadnim zakonom. Nasprotno so ustave, katerih običajen zakon ne more spremeniti. O teh pravimo, da so toge, oziroma da so ustave v formalno pravnem smislu. To pomeni, da jim gre posebna pravna odpornost, višja pravna moč od navadnega zakona. Kaže se v tem, da je za njih spremembe predpisan poseben postopek, ki je z ozirom na običajni zakonodajni postopek oteženo kvalificiran. So končno še ustave, ki proglašajo neke svoje določbe kot nespremenljive za večne čase. Navadno gre pri tem za republikansko državno obliko. Kot primer lahko služi francoski ustavni zakon z dne 14. avgusta 1884. Monarhična državna oblika navadno takih jamstev ne potrebuje, ker se smatra za dovolj zavarovano s tem, da je za vsako ustavno spremembo potrebna monarhova sankcija. Tako toge ustave posebno učinkovito utrjujejo svoje ustanove in postavljajo težko premagljivo pravno oviro silam, ki bi hotele preobraziti bodisi socialno, bodisi politično osnovo, katero država vzdržuje. V vrsto togih ustav običajnega monarhičnega tipa spada tudi naša veljavna državna ustava. Iz raznih njenih določb nedvomno sledi, da osnavlja državno organizacijo na posebnem pojmovanju narodnega edinstva, katerega hoče ravno v obliki svojega tolmačenja ustvariti oziroma vzdržati.⁹ Zato bi zahtevala rešitev hrvatskega vprašanja in z njim zvezanega notranjepolitičnega problema vsaj v smislu hrvatskih teženj zelo temeljito spremembo sedanje ustave. Gotovo bi celo ustanove, ki bi kot splošna tekovina demokratične pravne države ostale, doživele globoko preoblikovanje po novem družbenem političnem sestavu, ki bi se hotel ustanoviti. Bržkone bi se morala skoro vsa vsebina ustavnih odredb spremeniti odnosno dopolniti, kolikor ne bi šlo za nekatere splošne določbe, za kraljev osebni državnopravni položaj, za prestolonasledstveni red in namestništvo.

Zato si sedaj oglejmo način, po katerem dopušča ustava sama svojo revizijo.

II. USTAVNA REVIZIJA PO ČL. 114 IN 115 USTAVE.

Vsaki državni ustavi je namen, ustaliti in normalizirati prav tisto socialno in politično stanje ter njemu ustrezno državno ureditev, ki tvorita njeno osnovo. Namen vsake ustave je zato, veljati za vedno. Vendar se kljub zavirajočemu vplivu državne in pravne organizacije družbeno življenje s časom oddalji tistemu stanju, katerega je hotela ustava v času svojega nastanka s svojimi ustanovami utrditi, lahko pa tudi, da mu že z vsega početka ni ustre-

zalo. Tako nastane neka napetost med dejanskim sociološko političnim sestavom družbe in v ustavi odrejeno državno organizacijo. Ob preveliki neskladnosti se sprosté sile, ki utegnejo tedaj razbiti spone državne prisilnosti, ker njena družbena funkcija ne ustreza prilikam. To so dobe težke družbene in državne krize, zvezane z velikimi nevarnostmi za splošno socialno življenje. Da do takih nezaželenih pojavov ne pride, dajejo ustave nek ventil s tem, da same uredijo način, po katerem se dajo s potrebnimi spremembami prilagoditi novim razmeram, ki terjajo primerno pravno priznanje.

Naša ustava določa revizijski postopek v čl. 114 in 115. V smislu teh odredb sklepata o spremembah kralj z narodnim predstavništvom. Ustava značilno govori samo o spremembah »v« ustavi, kar kaže, da je samo delna, ne pa totalna revizija dopustna. Temu ustreza predpis, da mora revizijski predlog, katerega lahko poda kralj ali narodno predstavništvo, »izrecno imenovati vse točke ustave, ki naj se spremene ali dopolnijo«. Če poda predlog kralj, seveda v soglasju s svojo vlado — zakaj kralj potrebuje za vsak svoj državnopravno upoštevni čin kritje po pristojnih ministrih, katerega dajejo za pismene akte v obliki svojega protipodpisa — »se priobči senatu in narodni skupščini, nato pa se narodna skupščina takoj razpusti in skliče nova najkasneje v štirih mesecih«. Senat je po ustavi stalna institucija in se ne da razpustiti. On bi tedaj samo prenehal s poslovanjem (čl. 53 ustave) in bi bil sklican na novo zasedanje obenem kakor narodna skupščina. Primer, da bi izšel revizijski predlog spontano iz senata ali narodne skupščine, je malo praktičen, ker si vlada v normalnih primerih ne da vzeti niti svojega dejanskega monopola zakonske iniciative, kaj šele ustavnorevizijske. Vendar ga ustava predvideva in odreja: »Če je tak predlog izšel iz senata ali narodne skupščine, se sklepa o njem na način, ki je določen za sklepanje o zakonskih predlogih, z večino treh petin skupnega števila poslancev«. Zadnja beseda je gotovo redakcijska pogreška, zakaj kakor izhaja iz nadaljevanja, je mišljena gotovo tripetinska večina skupnega števila senatorjev odnosno poslancev. »Predlog gre nato pred senat ali narodno skupščino, ki sklepata ta ali oni o njem z večino treh petin skupnega števila senatorjev ali poslancev. Če se predlog na ta način usvoji, se narodna skupščina razpusti, nova pa se skliče najkasneje v štirih mesecih od dne, ko je bil predlog usvojen.« Razpust narodne skupščine je utemeljen s tem, da dobi narod v političnem smislu, to so volivci, možnost potom volitev nove narodne skupščine zavzeti svoje stališče do nameravanih ustavnih sprememb. Volivna borba se bo nujno razgibala ob vprašanih, ali naj do predlaganih ustavnih sprememb sploh pride ali ne, odnosno ob različnih dognanjih njihove zaželene vsebine. Nova narodna skupščina in smiselno tudi senat, sme sklepati »samo o onih spremembah in dopolnitvah ustave, ki jih obsega predlog, na katerega podstavi je sklicana«. V tem okviru imata seveda oba domova narodnega predstavništva iste pravice kakor v navadni zakonodaji pri odrejanju bese-

dila, torej vsebine teh sprememb in dopolnitev. »Senat ali narodna skupščina odločata z nadpolovično večino skupnega števila svojih članov.« To prav za prav ni nobena otežena kvalifikacija, kajti vsaka vlada, ki hoče sodelovati z narodnim predstavništvom, mora imeti tako večino. Res je, da je sicer po čl. 71 ustave odrejeno, da sklepata senat in narodna skupščina polnoveljavno, če je prisotna vsaj ena tretjina vseh senatorjev ali poslancev in da je za veljaven sklep potrebna večina glasov prisotnih. Ob enakosti glasov velja vrh tega še predlog, o katerem se je glasovalo, za sprejetega. Teoretično torej lahko samo ena šestina narodnih poslancev in senatorjev veljavno sprejme zakonski predlog ali državni proračun. Vendar je to samo teoretična možnost, ki v količkaj normalnih prilikah ne bo prišla v poštev. Praktično zato ne bo pomenila zahteva po višjem kvorumu in pristanku na revizijski predlog posebnega otežkočenja.

Iz navedenega se da razvideti, da je revizija ustave po predlogu vlade, ki ima za seboj večino v narodu in volivcih in ki bo itak tudi vodila volitve za bodočo narodno skupščino, zelo lahko ustvarljiva. Niti senat, tudi če bi hotel, kar sicer ni verjetno, ne bi mogel biti taki, po skupščini sprejeti reviziji resna ovira. Zakaj ustava veli: »Če se senat in narodna skupščina ne zedinita, da sprejmeta predlagane spremembe ali dopolnitve ustave v celoti ali poednostih, velja nadaljnje postopanje, kakor za zakonske predloge (čl. 64)«. Po tem postopanju se v primeru, da je senat ali narodna skupščina napravila v zakonskem predlogu spremembe ali dopolnitve, le-ta vrne narodni skupščini ali senatu v rešitev. Če se sprejmejo te spremembe po dotičnem domu, velja, da je narodno predstavništvo predlog sprejelo. »Če se pa senat in narodna skupščina ne zedinita o sprejetju zakonskega predloga v celoti ali v poednostih, se smatra, da je predlog odbit, in se o njem v istem zasedanju ne more več sklepati. Če se ponovi ta primer tudi v naslednjem zasedanju, odloči kralj o tem zakonskem predlogu.« To pomeni, če sta si vlada in narodna skupščina edini v dveh zaporenih zasedanjih, je s tem senatni odpor zlomljen, kajti kralj tedaj lahko uzakoni ustavni revizijski predlog, kakor ga je izglasovala v obeh zasedanjih narodna skupščina ne glede na senatovo stališče. Iz tega obenem sledi, da je ustanova senata samega spremenljiva i po svoji sestavi i načinu, kako se pozivajo njeni člani, i glede na kompetence, ki jih ima, tudi če bi se senat kot eden ustavnorevizijskih činiteljev temu upiral.

Narodna skupščina, izvoljena z nalogo ustavne revizije, ima poleg te specialne funkcije isti pravni značaj in položaj kakor vsaka druga narodna skupščina. V duhu vse ustanove opisane ustavne revizije je, da najprej dovrši to posebno nalogo ustrezno svojim pristojnostim. Zato ne bi bilo s smislom ustavnorevizijskega postopka združljivo, če bi kralj ali prav za prav vlada to skupščino razpustila, preden je končala svoje delo v zvezi z ustavno revizijo, razen če bi kazala stremljenja neupravičenega zavlačevanja ali zna-

ke nesposobnosti ali celo namere, prekoračiti ustavno določene meje. Vendar pravico do razpusta take skupščine v ustavi nikjer ni izrečno kakorkoli utešnjena. Z razpustom bi bila seveda vsa nameravana ustavna sprememba spodrezana, ves postopek bi se moral znova pokreniti. Ta okolnost daje kroni odnosno vladi položaj, da lahko odločujoče vpliva na narodno skupščino v teku njene ustavnorevizijske razprave, da sprejme odločitev, kakor si jo ona želi. To je mnogo pripravnejše kakor zgolj negativno sredstvo, ki bi ga imeli krona in vlada s tem, da bi kralj lahko odklonil potrditev, sankcijo predloga, ki ga je sprejelo narodno predstavništvo, in ga s tem obrezuspešil. Tako izvajanje kraljeve prerogative bi se gotovo smatralo za odiozno in zato brzkone politično sploh ne prihaja v poštev. Omembe vredno je še, da ustava pravno ne izključuje ustavnih sprememb v času kraljeve nedoletnosti odnosno trajne nesposobnosti za izvrševanje kraljevske oblasti. Vse kraljeve pristojnosti, tudi ustavnorevizijsko, izvršuje tedaj prestolonaslednik regent, če je polnoleten in duševno in telesno za to sposoben, odnosno namestniški kolegij.

S tem bi bil orisan po ustavi možni način ustavnih sprememb. A ker se v tej zvezi navaja tudi čl. 116 ustave, naj obrazložimo še tega.

III. SMISEL ČL. 116 USTAVE.

Čl. 116 ustave se glasi tako-le: »Ob vojni, mobilizaciji, neredih ali pobuni, kar bi ogražalo javni red in varnost države, ali če so do take mere vobče ogroženi javni interesi, sme kralj, v tem izjemnem primeru, odrediti z ukazom, da se začasno podjamejo vsi izredni ukrepi, ki so neobhodno potrebni, v vsej kraljevini ali samo v kakem delu, neodvisno od ustavnih in zakonskih predpisov. — Vsi ti izjemni ukrepi, ko so se podjeli, se predajo naknadno narodnemu predstavništvu v soglašanje.«

¹ Iz njegove vsebine razvidimo, da je namenjen samo za nenormalne prilike za izredno stanje, kakršno lahko nastane v državi. Uporabljen je le tedaj, kadar je nevarnost za obstanek države v baš tisti obliki, katero ji daje ustava, in zaradi tega tudi za ves družbeni politični red, ki je osnova po njej konstituirani državni organizaciji. Kakor nobenemu družbenemu organizmu tudi državi niso prihranjene motnje. Nastajajo od časa do časa pod vplivom zunanjih ali notranjih okolnosti, kakor so ravno vojna, mobilizacija, neredi, pobune ali sploh taka notranja napetost, ki bi utegnila zmajati temelje državne in družbene ureditve. Naloga ustave, katere namen je prav ustalitev in utrditev te ureditve, je zato najti primerna sredstva, da se take prilike uspešno premagajo in se s tem zopet povrne tisto družbeno politično stanje, ki je podlaga za redno izvrševanje ustave. Jasno je, da taka kritična razdobja zahtevajo odločno in udarno intervencijo državne izvršne sile ne glede na tiste meje, katere ji v normalnih prilikah stavlja ustava in za-

koni, a morebiti tudi parlamentarna kontrola. Predvsem velja to za že omenjene temeljne državljanske pravice ali svoboščine, zakaj ravno te jamčijo posameznikom od države nekontrolirano udejstvovanje. Zato se v naštetih izrednih okoliščinah navadno najprej te pravice začasnó odpravijo, ker bi se njih izvrševanje najlaže zlorabljaló. Medtem ko je njihov namen aktivno sodelovanje v družbeno političnem sestavu, kot čigar sestavni del so zamišljene, bi utegnólo zavoljo svoje nekontroliranosti služiti rušenju tega stanja. Po potrebi gre s temi odredbami vstríc še prenos vse civilne uprave in vsega civilnega sodstva na vojaške poveljnike odnosno vojaška sodišča in celo ustanovitev posebnih naglih sodišč za sojenje tistih dejanj, katera zahtevajo zavoljo svoje nevarnosti v spremenjenih prilikah posebno hitre oblastvene reakcije, če naj bo uspešna. Celó delovanje parlamenta postane v takem kočljivem času lahko škodljivo in ga je zato treba tedaj ustaviti.

Vse te mere, ki so v takem izrednem stanju v sodobni pravni državi potrebne, se nazivajo s skupnim imenom »diktatura«, in sicer glede na svoj posebni namen, namreč čim prej zopet ustvariti tako stanje, da bo ustavi zopet mogoče zaživeti v vsem obsegu, »komisarična diktatura«. Čl. 116 zato ureja tipično kraljevo komisarično diktaturo za izjemno stanje. Vprašanje seveda nastane, kako daleč sega kraljevo pooblastilo. Smisel čl. 116 je, da je ustanova kraljeve diktature opredeljena po svoji nalogi, da reši ustavo ter po njej konstituirano državno in družbeno življenje preko vseh nevarnih trenutkov. V ta namen je kralj pooblaščen za vse ukrepe, katere narekuje dejansko stanje, ne da bi ga, kakor sledi iz čl. 116, pri tem omejevali obstoječi ustavni in zakonski predpisi. Njegova naloga je, da čimprej zopet ustvari normalne prilike in z njimi pogoje za normalno ustavno življenje, kakor ga določa ustava, ki je ostala kljub dopuščenim kršitvam formalno celotno v veljavi. Prav zato, ker so izredna stanja nekaj nepravilnega, nekaj, kar se v podrobnostih ne dá predvideti, smatra naša ustava, da ukrepi, ki so potrebni za odpravo takih stanj, ne morejo biti predmet kakršnegakoli urejenega postopka, da zaradi tega tudi vsebina take diktatorične pooblastitve ne more biti vnaprej določena, temveč da more biti samo dana v izključno presojo odrejenemu pooblaščenцу, torej kralju z njegovo vlado. Gre pri tem samo za pooblastilo do začasnih dejanj, akcij, ki so seveda po potrebi ne samo materialnega značaja (n. pr. obleganje, obstreljevanje upornih krajev in sl.), temveč tudi normativne narave v obliki poedinih, navadno pa splošnih zapovedi, obračajočih se na prebivalstvo in javna oblastva. Kar je za ta začasna dejanja značilno, je to, da lahko gredo mimo in proti ustavnim in zakonskim mejam, nikdar pa ne morejo formalno razveljaviti obstoječih ustavnih in zakonskih predpisov. »Naknadno« soglašanje narodnega predstavništva je mišljeno očitvidno tako, da mu bo vlada začasne ukrepe predložila šele po uspešno pre-

maganem izrednem stanju. Temu naknadnemu soglašanju gre torej pomen politične ocene, presoje izvršenih izjemnih ukrepov, indemitetnega akta, nekake razrešnice vlade, ki jo da narodno predstavništvo glede na izvrševanje kraljevega izrednega pooblastila iz čl. 116 ustave. Mnenja smo, da čim izjemno stanje prestane, ugasne tudi kraljeva komisarična diktatura in z njo vsi izjemni ukrepi, kolikor so normativne narave, izdani gotovo v obliki uredbe. Če naj te zasilne uredbe veljajo še v normalnih prilikah naprej, seveda le kolikor se dajo spraviti v sklad z ustavo, morajo biti prelite v obliko rednega zakona. Vendar je treba omeniti, da sta pristojna edino-le kralj skupno z vlado, oceniti, kdaj so nastali pogoji za uporabo čl. 116 in kdaj so prenehali. Za nas je v tej zvezi važno samo, da čl. 116 omogoča izključno po ustavi sami dopuščene začasne kršitve poedinih ustavnih in zakonskih določb, nikdar pa ne formalne odprave te ustave, ali spremembe, ki bi le s pritrdilom narodnega predstavništva v smislu odst. 2 čl. 116 ustave proti predpisom čl. 114 in 115 mogla postati trajna. Zato drugih podrobnosti vsebine čl. 116 pri tej priliki ne bomo skušali dognati.¹⁰

Za pravilnost takega tolmačenja govori po našem mnenju tudi dejstvo, da je čl. 116 sedanje ustave, kateremu je služil deloma za vzorec čl. 48, odst. 2 weimarske ustave nemške republike, bil tudi sprejet v čl. 127 vidovdanske ustave. Tam je bil prav tako odrejen pravni režim izjemnega stanja, samo da mnogo ožje in ob odločujočem sodelovanju narodne skupščine. Rečeno je namreč bilo: »Ob vojni ali ob občih mobilizaciji sme narodna skupščina za vse državno ozemlje, ob oboroženi pobuni pa za posamezni del s posebnim zakonom začasno ustaviti te-le pravice državljanov: pravico združevanja, zborovanja in dogovarjanja, svobodo gibanja, nedotakljivost stanovanj, pisem in telegrafskih poročil. Na isti način se sme omejiti svoboda tiska, če nastane oborožena pobuna v kakem delu države.«¹¹ Čl. 127 vidovdanske ustave je bil uvrščen v oddelek o »spremembah v ustavi«. Iste sistematike se je držal tvorec sedanje ustave in zato postavil v isto sistematično zvezo njega nadomeščujoči čl. 116. Vendar ni v nobenem teh dveh primerov šlo za prave, trajno nameravane ustavne spremembe. Razlika je edino ta, da je čl. 127 vidovdanske ustave dopuščal začasno formalno, toda le delno suspenzijo ustave in še to le na osnovi zakona, sprejetega po narodni skupščini, čl. 116 sedanje ustave pa kake formalne suspenzije sploh ne dopušča, a dopušča zato možnost začasnega dejanskega ignoriranja ustavnih določb brez kake izrečne omejitve.

Vendar ne smemo prikriti dejstva, da je vse do danes ostal čl. 116 ustave »deviško« nedotaknjen in da je zato vse razglabljanje o njegovem smislu »siva teorija«. Veliko vprašanje je, kaj bi iz njegovih širokih in nedoločnih odredb utegnili ustvariti praksa pristojnih ustavnih činiteljev. Zakaj ona je

nad vse važna prvina v razvoju ustavnega prava. Kajti ona z novim tolmachenjem starih ustavnih določb, posebno če to njihova netočna dikcija dopušča, prilagaja staro obliko spremenjeni stvarnosti, s tem da jim dá smisel, ki ustreza zahtevam novih prilik. Tako pravi Hrvat dr. Ivo Krbeč, profesor javnega prava na univerzi v Zagrebu, v neki razpravi¹² glede na čl. 116 sledeče: »No ako se, danas sutra, ukaže potreba primjene ovog člana, vrlo je problematično — kraj neodredjenosti i nedogledne širine njegovih propisa — gdje će se pri tome stati. Kad se uzme u obzir, što je iz mnogo odredjenijih i jasnijih odredaba Weimarskog ustava sve učinila primjena i teorija,¹³ to je gotovo nepredvidivo, što sve može da politička praksa izvede iz tako širokih i neodredjenih odredaba čl. 116. Pri čemu treba naročito uvažiti, da se odnosne odredbe Weimarskog ustava nalaze u odeljku, koji radi o državnom pretsjedniku i vladi, dok je čl. 116 uvršćen u odeljak »Izmjene u Ustavu«. Čitav Ustav u cijelosti odnosno njegovi najbitniji dijelovi mogu, na ta način, doći pod udar (podčrtali mi!). Kad se komparira ovo reguliranje Ustava od godine 1931 s reguliranjem u drugim zemljama, to najviše upada u oči, kako čl. 116 malo vodi brigu o važenju samih ustavnih odredaba. Možemo se samo pitati: da-li je ustavotvorac, raširujući prekomjerno ovlašćenje čl. 116 došao nesvjesno do ovog rezultata, ili je možda svjesno vodio računa o tome, da se radi o oktroiranom ustavu, koji je već po svojoj prirodi manje otporan?!«

S tem lahko končamo razpravljanje o čl. 116 in izvedemo zaključke.

C. ZAKLJUČKI.

Če pregledamo doslejšnja razpravljanja o načinu spremembe ustave, se nam pokažejo sledeči zaključki.

Po ustavi je določeno, da se spremembe izvrše po odredbah čl. 114 in 115. Zahteva, naj se vsaka državna reforma izvrši v sodelovanju s krono, to narekuje, kajti posebno od kraljevega namestništva ni mogoče pričakovati, da bi se odločilo za odpravo ustave, kakor to hoče oktobrski sporazum.¹⁴ Saj so kraljevi namestniki po čl. 42 ustave prisegli pred narodnim predstavništvom, »da bodo kralju zvesti in da bodo vladali po ustavi in zakonih, veljavnih v državi«. Mnenja smo tudi, da bi se naš notranjepolitični problem, samo da je za to na vseh straneh potreba volje in uvidevnosti, dovolj hitro dal na ta način urediti. Sedanji vladi tehnično ne bo težko izdati tako zvanih političnih zakonov z vsebino, ki bo ustrezala željam opozicije. Predno pride do razpusta sedanje narodne skupščine in volitev nove po novem volivnem redu, bi se lahko sestavila koalicijska odnosno koncentracijska vlada. V tej bi bile zastopane vse politično pomembne skupine, ki so itak znane. Če bi se med njimi dosegel sporazum, kaj je treba v ustavi spremeniti in kako, bi ta vlada že lahko stari narodni skupščini (in senatu)

tak ustavno revizijski predlog priobčila. Nato bi jo razpustila, vodila volitve, novo izvoljena narodna skupščina bi pa že lahko o spremembah odločala. Šele, če bi ta način spremembe odpovedal, kar je sicer neverjetno, če že poprej doseže pravi iskreni sporazum, bi bilo mogoče uporabiti čl. 116 ustave. Kajti takrat bi se res moglo smatrati, da »so do take mere vobče ogroženi javni interesi« kakor »ob vojni, mobilizaciji, neredih in pobuni, ki bi ogražali javni red in varnost države«. Tedaj bi prešla odločitev na krono, ki bi si izbrala vlado, poslušajočo v njenih intencijah. Razpustiti bi morala narodno skupščino, katere odločba o ustavni reviziji ne bi pomenila zadovoljive rešitve notranjega političnega problema, ker bi recimo prišlo do čisto taktične rešitve le z majorizacijo, ki ne bi upoštevala zahtev številčno visoke manjšine. Uporabila bi nato čl. 116 ustave in mu gotovo dala tisto tolmačenje, ki bi se ji zdelo za povoljno ureditev nastalih razmer najbolj primerno.

Tako lahko rečemo, da obstoj sedanje ustave zaželenemu sporazumu o rešitvi hrvatskega vprašanja ne more biti nobena ovira, da je nasprotno samo garancijah tistih osnov, ki jih vsi priznavajo kot neomajne.

¹ Gl. tudi moj članek, Naš ustavni razvoj, v letniku 1938 tega časopisa, št. 12, str. 160 ss in Sagadin, Vprašanje naše upravne ureditve, istotam, str. 175 ss.

² Gl. B.-jevo poročilo o knjigi Milara Marjanovića: Stjepan Radić, v letniku 1937 tega časopisa, št. 11, str. 311.

³ Gl. Jovanović Sl., Ustavno pravo kraljevine SHS, str. 17 s.

⁴ Gl. kakor pod ², str. 313 s.

⁵ Gl. kakor pod ², str. 312 s.

⁶ Gl. Verko, Notranjepolitični pregled, letnik 1937 tega časopisa, št. 9—10, str. 246 s.

⁷ Gl. Verko, Notranjepolitični pregled, letn. 1937 tega časopisa, št. 12, str. 335.

⁸ Gl. tudi Verko, Notranjepolitični pregled, letnik 1939 tega časopisa, št. 2, str. 57 ss. Potrebo rešitve hrvatskega vprašanja po iskrenem sporazumu je še enkrat odločno potrdila izjava predsednika ministrskega sveta, Dragiše Cvetkovića, podana dne 10. marca t. l. v narodni skupščini ob priliki proračunske razprave o ministrstvu notranjih poslov.

⁹ Da tako pojmovanje narodnega edinstva ni edino mogoče, kaže dovolj zgovorno Radićev predlog, stavljen svoj čas v Narodnem Veću glede na bodoče zedinjenje s kraljevino Srbijo: »Etnografsko enoten, po zgodovinskem, kulturnem in političnem razvoju na tri plemena razdeljeni narod Slovencev, Hrvatov in Srbov ustvarja na temelju narodnega edinstva in narodnoplemenske enakopravnosti skupno zvezno državo na vsem svojem etnografsko neprekinjenem področju.« Gl. kakor pod ², str. 310 s.

¹⁰ Iz strokovne literature navajam glede tega vprašanja: Jovanović Sl., Član 116 Ustava, Spomenica Mauroviću, Beograd 1934, I., str. 159 ss, Kostić, Komentar Ustava, Beograd 1934, str. 289 ss. in moja razprava, Kraljevska oblast in njen obseg po Ustavi kraljevine Jugoslavije z dne 3. IX. 1931, Zbornik znanstvenih razprav, XI-1934-35, str. 106 ss. (posebni ponatis str. 40 ss).

¹¹ Glede cenzure tiska v času vojne ali mobilizacije je bilo določeno že v čl. 13 vidovdanske ustave, da »se sme ustanoviti«, »in sicer za stvari vnaprej določene z zakonom«.

¹² Uredba od nužde, iznimno stanje i problem ratifikacije uredbe, Arhiv za pravne i društvene nauke, I. 1938, knj. LIII, str. 391 s.

¹³ Gl. n. pr. Anschütz, Die Verfassung des Deutschen Reichs vom 11. August 1919, 8. izdaja, str. 170 ss in tam navedeno literaturo, dalje interesantne referate Carla Schmitt-a in Erwin-a Jacobi-ja o temi: Die Diktatur des Reichspräsidenten in sledeća debata v zbirki Veröffentlichungen der Vereinigung der deutschen Staatsrechtslehrer zv. 1, 1924, str. 63. ss.

¹⁴ Prim. tudi interpelaciju senatorja in zamenika kraljevega namestnika Jova Banjanina na senatnega predsednika ob prilici oktobrskega sporazuma, v kateri pravilno poudarja, da je treba vse, ki zahtevajo reformo ustave, usmeriti na edino pravilno in dopustno pot, katero ustava sama (čl. 114 in 115!) določa in odreja. Verko, Notranjepolitični pregled, letnik 1937 tega časopisa, št. 11, str. 302.

VLADISLAV KUŠAN:

PEDESET GODINA HRVATSKE UMJETNOSTI

Za našu književnost može se s pravom ustvrditi, da ima svoju prošlost, tristogodišnju tradiciju i vidljive etape uspona, padanja, pa i mrtvila i da je uza svu veliku raskidanost razvojne linije, kao vrsta, kako tako kroz stoljeća postojala.

Ovo trajanje samo po sebi nije za njenu bitnu vrijednost od presudne važnosti, jer sasvim druge činjenice određuju dobroću i umjetničku razinu književnih djela, ali ono nam pruža dokaz naše neugasive stvaralačke moći i daje mogućnost da promatramo tok gibanja jedne evolucije i da ustanovimo kako i zašto su se mijenjale umjetničke težnje, ciljevi, i nastojanja toga niza lica i izvjesnog broja ličnosti, što obuhvaćeno u cjelini čini povijest književnosti. Povijest stare hrvatske književnosti istražuje se već tamo od ilirskog preporoda i ti rezultati stogodišnjeg rada daju već prilično zatvorenu i jasnu sliku epohe i duha vremena. Iz nje se vidi u kojim se granicama moglo stvarati, što je bilo u najbližoj vezi s pojavama literature, okolnosti njenih središta, opće kulturne potrebe i prilike koje su morale svakako utjecati i na umjetnost.

Neprijeporno je da su prilike, koje su omogućile književni rad do stanovite granice povoljno djelovale i na stvaranje umjetnosti, koliko likovne, koju dostojno reprezentiraju spomenici renesansne Dalmacije, toliko i glazbene, koju zastupa tek nedavno otkrivena pojava splitskog majstora — skladatelja ranog baroka, bratra Lukačića. Ali znatan dio likovnih spomenika i umjetničkog blaga prošlosti — o muzici da se i ne govori — nije dovoljno istražen niti je u potpunosti osvijetljen i definiran. Pritom treba još uvažiti i podvući da je mnoštvo umjetničkih stvari izgubljeno, uništeno i razneseno, a da dosta kruži i na svjetskim tržištima umjetnina kao traženi objekti »Dalmatica«, tako da bi ono što nam je ostalo, kada bi se temeljito proučilo, estetski ocijenilo i sistematski složilo i povezaloo, dalo samo bljed odraz postignutih rezultata naših ranih stvaralaca. Ili bolje, samo nekih naših stvaralaca, jer smo mi neprestano davali obilje svojih najboljih

snaga (da samo spomenemo Medulića, Kolunića, Benkovića i Čulinovića) stranim umjetničkim kulturama. Hrvati su se na taj način lišavali možda najvažnijih fermenta za stvaranje jače vlastite likovne kulture, ali su preko tih poznatih i nepoznatih iseljenika i Schiavona živo i aktivno sudjelovali u općem razvoju svjetske likovne umjetnosti.

Kad jednom bude napisana potpuna povijest naše stare umjetnosti, neće nam se ona ukazati kao neka monumentalna cjelina, ali ono što se bude ukazalo bit će svakako lijep torzo plemenitih razmjera u koji je umjetnička nadarenost Hrvata kroz forme i utjecaj zapada udahnuła nešto od duha svoje osobitosti i dala možda mjestimice naslutiti svoje bitne likovne značajke.

Sve ono što se kod nas u likovnoj umjetnosti odigralo od ranih staro-hrvatskih ornamenata urezanih u kamen i osebujnih bogumilskih spomenika, preko renesanse, baroka i klasicističkih odjeka do konca prve polovice devetnaestoga stoljeća, tek je neko pripravljanje više malih kulturnih žarišta pokrajinskog karaktera za umjetnički procvat našeg novog, zajedničkog središta Zagreba, grada znatno veće političke obuhvatnosti i šire platforme na kojoj će u stvaranju novih vrednota moći sudjelovati svi Hrvati. Dugi, isprekidani preludij je završen. Pri koncu je još odjeknuo krik tragičnog samotnika Karasa, koji sa svojim talentom bespomoćan vrluda, pa ne našavši izlaz iz zapletaja i kriza, spasava se smrtnim skokom u nabujalu Koranu.

Stvaranje prvih temelja naše moderne umjetnosti, počeci njenog življeg previranja i izrazitijeg traženja novih putova u uskoj su vezi s prosvjetiteljskim radom i nastojanjem vladike Strossmayera oko osnivanja kulturnih i umjetničkih institucija koji će iz svih zemalja gdje se govori hrvatski u Zagreb privući i okupiti talente likovne radnike i intelektualce.

Napori i ostvarenja tog umnog i dalekovidnog velikog biskupa izazvali su pravi duhovni preporod našeg naroda, potaknuli na konstruktivni rad cijeli niz novih istaknutih ličnosti, koje će djelovati u kulturnom životu naše metropole.

U drugoj polovici devetnaestoga vijeka daje markantna pojava svestranoga Ise Kršnjavoga (1848 — 1927) cijelom likovnom nastojanju jasnije konture, odredjenije smjernice i življi tempo.

Spremni kritik, kulturni historik, esteta, pisac i izvanredno spretni i okretni kompromisni političar uzima u svoje ruke kormilo cijelog kulturnog zbivanja. U teško doba Khuen-Hedervaryeve vladavine, znao je kao odjelni predstojnik bogoštovja i nastave dobro iskoristiti svoj uplivni položaj za uzdizanje i unapredjenje naše umjetnosti. Zasluga tog energičnog i neumornog trudbenika, koji je gotovo tri dekade vodio i predvodio svojom voljom i idejama sav likovni život, vrlo su velike, i ako su neke negativne strane njegova karaktera tu i tamo zamjetljive, a ime graditelja Hermanna Bolléa, tog postojanog razaratelja najljepših spomenika Zagreba nerazdruživo povezano uz njegov rad. Kršnjavi je kao slikar manje važan, makar je

imao stanoviti talenat, no njegov značajni organizatorski rad donio je mnogo plodova. Godine 1878 utemeljio je Društvo umjetnosti, obrtnu školu i obrtni muzej i u jednom dremovnom i tromom ambijentu dao prve snažne impulse. Mnogim je umjetnicima pribavio posla, starao se da slikari dobiju sve znatnije narudžbe za dekoraciju javnih zgrada. Od njegovih suvremenika, čiji se oeuvre još može ubrojati u zadnjih pedeset godina jesu slikari Ferdo Quiquerez (1845—1893), Nikola Mašić (1852—1902) i kipar Ivan Rendić (1849—1932).

Centralna ličnost hrvatskog likovnog života pod konac prošlog stoljeća bez sumnje je slikar Vlaho Bukovac (1855—1922), umjetnik, koji prolazi tešku školu života, luta od nemila do nedraga sve dok se u samom Parizu ne afirmira. Postigavši u Francuskoj priznanje i znatan uspjeh, vraća se u domovinu i donosi nam nešto od pariske likovne atmosfere. Istina, on nam nije donio ideologiju naprednih struja, ali je donio likovnu kulturu, ukus i znanje stečeno u gradu koji ima svoju veliku umjetničku tradiciju i bogatu likovnu prošlost. I ako je bio poklonik sladunjavog Cabaneleovog akademizma, on je u okviru ove reakcionarne struje znao stvoriti djela trajne umjetničke vrijednosti, koja za naše relacije znače napredak. Svojim znanjem on je intenzivno djelovao na okolinu, drugove i umjetnički život i tako neosporno mnogo pridonijeo procvatu likovne kulture grada Zagreba. Osim znatnog broja raznih platna, kompozicija i genre slika, velikog ulja »Gundulićev san« i dekorativnih stvari, od kojih je najveća i najznatnija slika »Hrvatski preporod« na zastoru zagrebačkog kazališta, mora se spomenuti i ogroman broj portreta (oko četiri stotine) da se dobije pojam o njegovoj plodnosti stvaranju i životnom djelu. Neki od tih portreta predstavljaju u svom genreu upravo prvoklasne realizacije. Oni su za nas i svoju epohu reprezentativni.

Godine 1897 osniva Bukovac s nekim slikarima Društvo Hrvatskih Umjetnika, koje, godinu dana kasnije priredjuje izložbu pod imenom »Hrvatski Salon«. Grupa se nije održala, jer joj je manjkala čvršća i jedinstvena ideološka povezanost. Uz Bukovca možemo spomeniti i slikara-svećenika Celestina Medovića (1857—1919), koji je komponirao religiozne i historijske scene velikih dimenzija i dominikanca Vinka Draganju (1856 do 1926). Ovaj krug slikara popunjava Ivan Tišov (1870—1924) i Oton Iveković. Tišov, bečki i münchenski djak radio je akademskim načinom slike s folklornim i religioznim temama. Nasuprot Tišovu radovi Otona Ivekovića pokazuju izrazito realističko shvaćanje i jaču vezu s prirodom. Zato je blizi genre-slikarstvu i bolje mu uspjevaju à la prima dovršena platna i akvareli s prizorima iz svakidašnjeg života, nego pretenciozne historijske i religiozne slike. Idealizirane prizore iz seljačkog života prikazuje nešto kasnije popularni slikar Joso Bužan (1873—1936). Taj smjer je u novije vrijeme nastavio Maksimilian Vanka.

Sasvim neobična pojava te epohe bio je slikar **Bela Csikos** (1864 do 1931). On je svoj veliki talenat paralizirao težnjama za mogućim i nemogućim formalnim i kolorističkim relacijama, a svoju snagu je rasparkao u neprestanom traženju, eksperimentiranju, u borbi s tehnikom, sa vlastitim idejama i sa samim sobom. Mnogo je energije utrošio pritom na stvaranje osrednjih ilustratorski koncipiranih slika i jalovih sanjarija oko sasvim literarnih sujeta, a tek jedan dio njegovih napora donio je značajnije i pozitivnije rezultate. Između misticizma, Hrvatske Moderne, Secesije i nekog kolorističkog simbolizma probija se teško njegova kompleksna nutrinja kroz historijske i legendarne motive do svojih ciljeva. Kao izrazita i snažna umjetnička ličnost utjecao je u svim smjerovima na svoje suvremenike i davao žive poticaje za stvaranje. Bez bližih dodira sa sličnim problemima usavršava **Robert Auer** svoju, do otužnosti slatku interpretaciju ženske puti. Marina i pejzaž, kao potpuno samostalne vrste, ušle su definitivno u našu umjetnost prek **Klementa Crnčića** (1865 — 1930), koji prikazuje primorski pejzaž i more i **Ferde Kovačevića** (1870 — 1927), slikara krajina oko Save, a donekle i **Branka Šenoje**, čiji je grafički rad od veće važnosti.

Razvoj kiparstva toga vremena i tih generacija ne teče tako živim tempom kao razvoj slikarstva, a broj stvaralaca je znatno manji, no ipak postoji nekoliko umjetnika, koji dostojno reprezentiraju skulptorska nastojanja i težnje jednog našeg perioda. Njihove se uspjele realizacije mogu staviti nasuprot najboljih slikarskih ostvarenja. Najviše se istakao svestrani **Robert Frangeš-Mihanović**, koji izradjuje plakete, medalje, portrete i fine male plastike veoma rafiniranom tehnikom i profinjenim ukusom. Kao animalist zauzima **Mihanović**, pored talentiranog impresionističkog skulptora **Branka Deškovića**, svakako najvidnije mjesto. Osim ovih radnja važne su njegove umjetno-obrtne dekorativne plastike i spomenici u kojima se očituje smisao za čvrstu povezanost cjeline. Tu je još i **Rudolf Valdec** (1872 — 1929) dobar portretist i **Ivo Kerdić**, koji je svojim medaljama postigao značajne uspjehe.

Sve do početka ovog stoljeća likovni poticaji i uzori dolaze nam uglavnom iz germanske kulturne sfere. Bečka i Münchenska škola daje skoro svim našim umjetnicima teoretske temelje, praktično znanje, pa logično i smjernice stvaranja.

Poslije **Mašića**, koji je bez ikakvih pozitivnih posljedica za svoj razvoj zavirio u kotao pariške slikarske kuhinje, **Bukovac** je naš prvi bliži kontakt s Parizom. Ali makar se već impresionizam probijao prema predvodnim redovima **Bukovac** prihvaća uglavnom akademizam i samo neke izražajne mogućnosti plenerističkog tretiranja, koje je stvorila grupu iz **Batignollesa**.

Trebalo je, da iz jedne male zabačene hrvatske krčme dodje mučaljivi nadareni dječak **Josip Račić** sa svojim skrivenim težnjama, koje će ga

kroz tegobnu borbu za tvrdi krušac i tešku bitku sa slikarskom tehnikom i izrazom postojano i sigurno voditi i dovesti do pravog stvaralačkog uznesenja pred ostvarenja prvih ciljeva i pred nove, široke vidike. Probijao se taj ubogi litograf iz Zagreba od Beča do Münchena, od Ažbea do Habermanna, od akademskog realizma prema Leiblovom naziranju i Manetovim idealima, da konačno postigne zrele realizacije koje će njegov zdravi realizam zaista približiti impresionističkim koncepcijama Francuza. Ali životno djelo ovog snažnog talenta ostaje samo dragocjeni fragment. Tek što je postigao prva značajna ostvarenja umjetničkih težnja, tek što je pobijedio zanat i boje, tek što su pod njegovim kistom oživjele plemenite, našoj umjetnosti još nepoznate harmonije boja, puca taj mladić u šumnom, velikom, toliko žudjenom Parizu iznenada u sebe i pada mrtav. Ova nelogična, i tragična smrt uzela nam je Račića (1885 — 1908) u njegovoj dvadeset i trećoj godini, pa ipak on ostavlja platna, koja jednom narodu pružaju sasvim novu platformu stvaranja.

Za sličnim likovnim ciljevima išao je i Račićev sudrug Miroslav Kraljević (1885 — 1913) čiji je umjetnički razvoj bio ponešto nemirniji, krivudastiji i podvrgut brojnijim utjecajima. Radi kolebanja, velike prijemljivosti i nadarenosti, koja je više naginjala širinama, nego dubinama, nije njegova tvoračka snaga nigdje u njegovim djelovima Račićevski zgušnjuta, no on je svakako ispravno gledao na problem impresionizma i u najboljim slikama povezo solidno znanje s dobrim ukusom i dao značajne likovne realizacije.

Prvi snažniji akcenti, koje u cjelokupno likovno zbivanje na početku stoljeća unose naša dva pionira impresionizma nisu dali odmah onaj postrek za življi in intenzivniji rad na polju umjetnosti novog smjera, kako se to moglo očekivati.

Drugi će pokretači tu djelovati. Promjenom političnih prilika započelo je već ranije neko previranje, koje se naročito odrazilo u likovnom zbivanju i očitovalo u pokušaju stvaranja novih grupacija, da bi se jače povezali istomišljenici. Tako je udruženje »Lada« okupilo znatan broj umjetnika i izlagalo u centrima južnih Slavena: Ljubljani, Zagrebu, Beogradu i Sofiji. Godine 1908, kad je priredjena umjetnička izložba u Splitu, oblikuje se u smislu nacionalističke ideje umjetnička grupa »Medulić«. Ta skupina likovnih umjetnika ne prihvaća parisku orijentaciju, već hoće da stvori novu, narodnu umjetnost i u svom programu izražava težnju za većom samostalnošću s jedinstvenom slavenskom ideologijom.

Glavni cilj je oslobodjenje naše umjetnosti od prevelikih utjecaja stranih kultura, dakle svjesni pokušaj nacionaliziranja. Ujedno se nastoji duhovno povezati sve umjetnike južnih Slavena. U tadašnjoj situaciji južnih Slavena, koji se grčevito bore za svoju političku i kulturnu afirmaciju, imao je ovaj program svoje puno opravdanje i veliko značenje. No on je umjetničke vred-

note podredio nacionalnoj ideji i tako glavno težište stvaranja postavio na političku pa i propagandističku bazu, što je moralo znatno utjecati na likovni kvalitet djela i dovesti do pretjerane stilizacije i romantičarskog zanosu. Ipak, svi ovi programi nisu smetali prave talente da i u okviru jasno formulirane ideologije stvore djela trajne umjetničke vrijednosti.

Glavni eksponent i inicijator ovog nacionalističkog pokreta u umjetnosti bio je bez sumnje kipar **Ivan Meštrović** (rodj. 1883 g.), dominantni lik u cijelom likovnom zbivanju zadnja tri decenija. Izvanredna skulptorska nadarenost, plameni temperament, bujna fantazija i najveća dinamika kreativne prasnage sjedinila se u tom umjetniku. Upravo gigantskim zamahom modelira svoje likove, koji se pred nama uzdižu kao skamenjena volja jednog moćnog tvorca i nose u sebi harmonije vječne ljepote i neugasive ushite pravog nadahnuća. U prvom periodu stvaranja stajao je pod dojmom bečke secesije i stvarao monumentalne, arhitektonsko-skulptorske koncepcije, inspirirajući se tragičnom slikom prošlosti, likovima legendarnih heroja, i zanosnom patetikom narodne junačke pjesme. Iako je izašao iz bečke škole u doba pobjeda jednog efemernog i prilično jalovog smjera u umjetnosti, nisu mogli utjecaji tog vremena ni skriti ni umanjiti izrazitu individualnost njegovog shvaćanja. Od stiliziranih oblika rane faze, koja je obilježena nacionalnim karakteristikama i raste u vehementnom naletu mladenačkih poriva i revolta, razvija se Meštrović preko pariških utjecaja, poglavito Rodina, postepeno u samostalnu i sasvim zrelu veliku ličnost. Istražujući neumorno sve mogućnosti svog personalnog izraza, on se u formalnom smislu uglavnom pojednostavnio, a u idejnom produbio i postigao maksimum ekspresivnosti. Savršeno poznavanje i svladavanje ljudskog tijela, znanje, kakovo se samo rijetko susreće u povijesti umjetnosti omogućuje mu, da tijelom u svojim kompozicijama izražava čitavu skalu najrazličitijih osjećaja, od najčišće lirске kontemplacije i pobožne skrušenosti do grandioznog porasta buntovne borbenosti i očajnog propinjanja sputane snage. Pojavom te ličnosti, koja umjetničkom veličinom svojih djela nadmašuje sve što se kod nas u skulpturi stvorilo, a među najistaknutijim kiparima sadašnjice zauzima prvo mjesto, dobija naša umjetnost svjetsko značenje.

Prirodno je i sasvim razumljivo, da su skoro svi likovni umjetnici okupljeni u »Meduliću« stajali pod utjecajem Meštrovićeve ličnosti, što je imalo svoje dobre i loše strane. Urodilo je djelomično zdravim plodovima, a djelomično i mnogim jalovim oponašanjem vanjskih karakteristika.

Od kipara iz toga društva svakako je najznačajniji **Tomoro Rosandić**, koji uz jaku nadarenost i znanje pokazuje i veliku plodnost, pa mu je usprkos Meštrovićeve umjetničke nadmoći uspjelo da se uzdigne do samostalnosti i ličnije obojenog stila.

Od slikara se nešto kasnije, bar vanjskim karakteristikama najviše približio nastojanju Meštrovića **Jozakljaković**. Stilizaciju nalazimo i

kod Mirka Račkoga, no njegovo je stvaranje više neki nastavak Csikoseva smjera.

Učenik Ungera, Tomislav Krizman, ne daje svojim bakrorezima samo znatan prilog hrvatskoj umjetnosti, nego uspjeva da našu grafiku razvije i približi razini evropske grafike. Krizman je inicijator »Proljetnog Salona«, koji je za vrijeme rata povezo niz talenata i zajedničkim nastupima pružio presjek kroz stvaranje jedne nove generacije. Grupa nije ideološki izjednačena i prepuštalo se članovima da rade prema ličnim nagnućima, no kao cjelina ona tendira prema zdravom likovnom shvaćanju. Tu su izlagali: Milivoj Uzelac, Marijan Trepše, Vilko Gecan, Gjuro Tiljak, Vladimir Varlaj, Marino Tartaglia itd. Iste je generacije i grafičar Vladimir Kirin.

Kad su se odigrali tragični događaji rata, osjećaju se kod nas odjeci nekih od brojnih umjetničkih ideologija evropskih metropola. Ti odjeci nisu nikad u jednom smjeru prevladali, niti preoteli mah, iako su na pojedine umjetnike utjecali i ostavili tragove u njihovom radu. Utjecaji se ukrštavaju, popunjuju, ukoliko se ne isključuju, ali prilike ne pogoduju da se stvori škola, makar je i bilo pokušaja skupnih nastupa s odredjenim idejnim smjernicama.

Tako je »izložba šestorice« (g. 1926. sudjelovali su slikari Oto Postružnik, Ivan Tabaković, Omer Mujadžić, Vinko Crdan, Pećnik i kipar Augustinčić) obilježena pretežno pariskom orijentacijom uz izvjesni prizvuk kubizma, bila možda više dokaz prijemljivosti i unitativne elastičnosti svojih članova, nego njihovog dubokog uvjerenja, jer se danas zna kojim je sve smjerom išao razvoj pojedinih članova.

Još preciznije je bila odredjena ideologija udruženja »Zemlje«. Njen predvodnik i duša bio je Krsto Hegedušić. Tu je izraziti pokušaj, da se slikarstvo stavi u službu oštrog kritike društva. Uprijeti prstom u današnju stvarnost, razotkriti rak-rane socijalnih prilika, pokazati u pravoj slici naše selo. Koliko god je Hegedušićev talenat jak i vidljiv nije on, a još manje njegovi epigoni, otišao dalje od zanimljivih pokušaja stvaranja, koji imaju često više literarno nego likovno značenje.

»Grupa Trojice« (g. 1930. Ljubo Babić, Vladimir Becić i Jerolim Miše) trebala je da bude neka protuteža ovom proizvoljnom nadiranjju stranih utjecaja i ustuk protiv programatske literarno obojene socijalne umjetnosti u korist novog nacionalnog izraza bez stilizacije i folklora. To energično vraćanje likovnim vrednotama realizma i impresionizma sa željom da se uspostavi prekinuti kontinuitet s pojavama Račića i Kraljevića i da se tim smjerom traga za našim bitnim likovnim značajkama, bio je svakako ozbiljan pokušaj. Ozbiljan je bio i zato što se tu radilo o zrelim umjetnicima, koji su shvaćali zamašaj postavljenih problema, a nisu više bili

u borbi s osvajanjem tehnike i s utjecajima. Iako nisu ostvarili neki novi nacionalni izraz, dali su platna koja su reprezentativna za modernu hrvatsku umjetnost. Teoretik grupe Ljubo Babić najjači je u artističkim ostvarenjima finih odnošaja boje. Vladimir Becić se oduševljava za formu i čvrstu modelaciju, a Jerolim Miše transformira zapažanja o skrivenom psihičkom zbivanju svoga modela u likovni jezik. Na izložbama »trojice« izlagali su i talentirani mladji slikari Antun Motika, Slavko Šohaj, Ivo Šeremet i Ivan Tabaković. Tu se još mora spomenuti i prvog impresionistu iza Račića i Kraljevića Milana Steinera (1894—1918). Zatim temperamentnog Ignjata Joba (1895—1936) i jednog od najzanimljivijih talenata mladje generacije Jurja Plančića (1899—1930). Osamljeno stoji lik starijeg slikara Emanuela Vidovića, koji voli maglovite marine i turobne ugodjaje sutona.

Bez ikakve idejne premise nastupilo je g. 1934. udruženje »Zagrebačkih Umjetnika« sa željom da privuče u svoje kolo sve umjetnike »koji svojim djelovanjem pripadaju Zagrebu kao likovnom centru«. Tu je pored mnogih drugih izlagao i Leo Junek, slikar modernist francuskog tipa, majstor sočne boje i dufyevske lepršavosti.

Mi imamo cijeli niz kipara starije i mladje generacije koji živo stvaraju. Tu je Dujam Penić, pa izlagači »Proljetnog Salona« Frane Čota, Hinko Juhn, Petar Pallavicini, Joža Turkalj i još mladji sa nastupa »Zagrebačkih Umjetnika« Radanš, Lozica, Matković. Sve sami trudbenici, koji ozbiljno shvaćaju svoj poziv. No Kršinić i Augustinčić uzdižu se iznad sviju kao dva predstavnika našeg mladog kiparstva.

Dok Kršinić diskretno stiliziranom modelacijom izražava najsuptilnije lirske treptaje, postavlja jedinstveni sklad forme i ravnotežu lakog pokreta, Augustinčić voli dramatsku dinamiku, naglašenu karakteristiku bitnog, zamah i živ izraz, a u velikim spomenicima od naturalistički koncipiranih sastavnih dijelova stvara čvrstu povezanost monumentalne cjeline.

Nemajući nikad impozantne urbanističke koncepcije golemih razmjera nismo ni mogli ostvariti neke jedinstveno povezane komplekse veličanstvene monumentalnosti. Sve ono što je stvoreno u pozitivnom smislu niz većih javnih zgrada, mnogo privatnih i stambenih kuća i vila, sve je to odraz naših općih prilika i mogućnosti, a ne zadnje mogućnosti stvaranja naših talenata. Stilski razvoj, koji je u zadnjih pedeset godina prošla svjetska arhitektura, prolazila je uglavnom i naša, a to je put od pseudohistorijskih formi i Secesije prema ravnoj liniji, mirnim proporcijama i prazninama »nove stvarnosti«. Znatno broj vrlo sposobnih i nadarenih graditelja djelovao je i još danas djeluje na izgradnji Zagreba s više i manje uspjeha, pa se po njihovim ostvarenjima može ustvrditi da je naša arhitektura u svakom pogledu na evropskom nivou. Među svim tim graditeljima mladje i starije generacije najviše

se istakao Viktor Kovačić (1874 — 1924). Izašao je iz Secesije i priklonio se jednostavnosti i klasicizmu i ostvario niz uspjelih zamisli, u kojima je dobar ukus, eklekticizam višeg reda i lična nota došla do punog izražaja.

Ako se, evo, i samo letimičnim pogledom obuhvate najmarkantniji datumi i događaji, koji su se zadnjih pedeset godina odigrali zacrtavši na polju hrvatske umjetnosti neke brazde i tragove, opaža se da je u tom šarolikom zbivanju bilo mnogo prerasnih pojava, mnogo borbe, žrtava, poraza i neuspjeha, ali i dosta pobjeda i da se sve to skupa može nazvati neodoljivim pomicanjem naprijed.

Svi naponi nisu urodili plodom, ali borba nije bila uzaludna. Nakon bitaka i slomova ostalo je dosta umjetnički živih jedinica, koje povezane određuju visoku razinu savremene likovne umjetnosti, ali i daju čvrst temelj za novu, buduću narodnu kulturu, koju ćemo još stvarati.

LAVO ČERMELJ:

NOVA ŠOLSKA REFORMA V ITALIJI

Sredi februarja letošnjega leta je Veliki fašistični svet odobril »osnovno listino šole« (Carta della scuola). Je to tretja karta, ki urejuje javno življenje v fašistični Italiji. Prva je bila »listina dela« (Carta del lavoro), ki je postala osnova za korporativno ureditev države, druga je izšla lani in nosi ime »listina rase« (Carta della razza). Te karte so doslej močno belile glavo pravnikom glede svoje juridične veljave. Znan mi je primer iz zadnjega časa, ko je neki visokošolec padel pri izpitu, ker je zanikal zakonski značaj take karte. Prosvetni minister ali, kakor se sedaj glasi naslov, minister narodne vzgoje, Giuseppe Bottai, ki je predložil listino šole, je v svojem poročilu izrecno poudarjal zakonsko vrednost listin, češ da se moramo čuditi, kako se je moglo tako dolgo sploh razpravljati o tem predmetu, ko so vendar listine matice zakonov, ti zakoni pa da so tolikšni in takšni, da v praksi izvajajo principe, ki jih izražajo listine.

Tudi nova listina je formulirana v obliki »deklaracij«. Teh je 29 in so združene v 15 odstavkih. Kakor izhaja iz zgornjih besed, listina sama vsebuje le principe nove šolske reforme, in sicer reforme celotnega šolstva, od materinskih šol preko osnovnih in delovnih šol ter srednjih in strokovnih šol do vključenih visokih šol. Potrebni zakoni se že pripravljajo, in sicer tako, da bodo s prihodnjim šolskim letom reformirane osnovne, strokovne in dekliške šole, v naslednjem šolskem letu 1940/41 pa ostale šole.

Da bo čitatelj laže razumel novo reformo, hočem na kratko orisati seda-

nje šolstvo v Italiji. To šolstvo je v bistvu produkt Gentilejeve šolske reforme iz leta 1923.

Za nove pokrajine Italije je bila reforma glede osnovne šole dejansko le potrditev prejšnjega stanja, glede srednje šole pa očitno korak nazaj. Za stare pokrajine Italije pa je pomenila Gentilejeva preureditev šolstva nedvomno napredek. Saj je ta reforma šele raztegnila šolsko obveznost do dovršenega 14. leta, dasi še z raznimi pridržki. Tudi srednja šola se je v marsičem izboljšala. Tako je učiteljišče iz šestletnega zavoda postal sedemletni, a je kljub temu imel še vedno eno učno leto manj kakor prejšnje avstrijsko učiteljišče in dve leti manj kakor naše sedanje učiteljišče, kajti pravo učiteljišče so samo višji trije razredi, dočim ustrezajo njegovi nižji štirje razredi nižji srednji šoli. Tudi tehnična šola, ki se lahko primerja z našo nižjo realko ali morda še bolje z nižjo realno gimnazijo, je dobila še en razred, tako da traja od tedaj celotni pouk na tehnični šoli in na tehničnem zavodu (višji srednji šoli trgovskega, kmetijskega ali geodetskega tipa), odnosno na tehnični šoli in na znanstvenem liceju (višjem oddelku realne gimnazije) osem let kakor na petletni gimnaziji, združeni s triletnim klasičnim licejem. Raznih drugih strokovnih srednjih šol, kakor umetniškega liceja, trgovskih, industrijskih in navtičnih akademij, nočem tu orisati.

Gentilejeva reforma je skušala dati srednji šoli humanistični pečat. Zato je na šoli prvo mesto odrejeno latinščini, in sicer na vseh šolah brez izjeme; tako na gimnaziji-liceju celotno v vseh osmih letnikih 45 tedenskih ur, in celo na učiteljišču v vseh sedmih letnikih 30 ur. Poleg latinščine ima posebno važnost italijanščina, kateri je v nižjih razredih določenih celo do sedem ur na teden. Docela zanemarjene pa so v nižjih razredih prirodoslovne vede. Tako ni v vseh petih razredih gimnazije ali v vseh štirih razredih tehnične šole in nižjega oddelka učiteljišča niti ena ura namenjena prirodopisu, kemiji ali fiziki. Enako ne na ženskem liceju, ki je obsegal tri leta, tako da so absolventke te šole po sedmih razredih srednje šole ostale docela brez pouka iz navedenih predmetov. Seveda je humanistična usmerjenost najstrožje izvedena na gimnaziji. Tam se poučuje samo latinščina, italijanščina, grščina in še en tuj jezik, poleg tega še zemljepis in zgodovina ter v zelo omejeni meri tudi matematika (v vseh petih razredih gimnazije le v 9 tedenskih urah!).

Razen teh vrst šol je Gentilejeva reforma ustvarila še nekakšno zase vključeno nižjo srednjo šolo, tako zvano komplementarno šolo (scuola complementare), na kateri pa se je kaj kmalu uvedla tudi latinščina. Pozneje so ta tip šole odpravili in ustanovili »nižje srednje šole za napotovanje k delu« (scuole secondarie d'avviamento al lavoro), ki spominjajo na naše prejšnje trirazredne meščanske šole.

Od Gentileja ustvarjena humanistična šola, ki je po omejenem številu

razredov in učencev v posameznih razredih močno reducirala število srednješolcev, se je kaj kmalu začela pofašistiti. Fašistične mladinske organizacije, sedaj združene pod imenom »Gil« (Gioventù italiana del Littorio, Italijanska liktorska mladina), so se čimdalje bolj uveljavile v osnovni in srednji šoli, v zadnjih dveh letnikih srednjih šol in na visokih šolah pa vrši podobno nalogo »Guf« (Gruppo universitario fascista, Fašistična vseučiliška skupina). Telovadba je postala eden glavnih predmetov in sliči povsem že vojaškim vežbam. Poleg tega se je v vseh srednjih in visokih šolah uvedla kot obvezen predmet »vojaška kultura«.* Tudi nauk o fašistični kulturi figurira že več let kot poseben učni predmet na srednjih šolah.

Listina šole je sedaj vse to potrdila in še nekaj dodala, kar je fašizem v zadnjem času povzel po vzorcu nacistične Nemčije, namreč podčrtavanje važnosti »produktivnega manualnega dela« pri šolskem naraščanju.

Osnovni princip šolstva v fašistični Italiji je izražen v prvi deklaraciji: »V moralni, politični in gospodarski enotnosti italijanskega naroda, katera se docela udelejuje v fašistični državi, izoblikuje šola, ki je prva podlaga solidarnosti vseh socialnih sil od družine do korporacije in stranke, človeško in politično zavest novih generacij.« »Fašistična šola izvaja princip ljudske prosvete, ki se inspirira v večnih vrednotah italijanske rase in civilizacije, ter ga potom dela vceplja v konkretni rokodelski, profesionalni, znanstveni ali vojaški aktivnosti.« Gori navedeni osnovni princip izključuje tedaj a priori vzgojo mladine v kateremkoli drugem jeziku razen v italijanskem.

Po drugi deklaraciji tvorijo šola, »Gil« in »Guf« enoten organizem za fašistično vzgojo. Zato bodo odslej vsi otroci brez izjeme prisiljeni ne samo pohajati šolo, temveč biti tudi vpisani v »Gil-u«, odnosno kot visokošolci v »Guf-u«. Vse te obveznosti tvorijo tako zvano »šolsko službo« (servizio scolastico), ki so ji podvrženi vsi državljani do dovršenega 21. leta, ko nastopijo aktivno vojaško službo. Šolska služba obstoja v tem, da morajo vsi od četrtega do štirinajstega leta pohajati ne samo šolo, temveč tudi »Gil«, od tega leta dalje pa morajo biti še vedno člani »Gil-a« tudi, ako ne nadaljujejo studijev na višjih šolah. O poteku šolske službe bo dobil vsak učenec posebno knjižico, ki bo nujno dopolnilo delavske knjižice in pred tremi leti uvedene vojaške knjižice, kamor se vpisujejo vsi podatki o aktivni vojaški službi ter o predvojaški in povojaški izobrazbi. Tako združeno delovanje šole in »Gil-a« ima namen »moralno in kulturno vzgajati mladino ter jo politično in vojaško pripravljati«. Dostop v razne vrste šol se bo urejeval strogo po principu sposobnosti in državni konvikti bodo omogočali tudi manj premožnim učencem obisk višjih šol.

V skladu z zgornjimi osnovnimi principi bodo posvečali veliko pažnjo telesni vzgoji in praktičnemu produktivnemu delu, in sicer v prodajalnah,

* Primerjaj L. Čermelj: La minorité slave en Italie, str. 56 sl.!

delavnicah, na polju in na morju. Zato se bodo v teku šolskega leta toliko na osnovnih kolikor na srednjih in visokih šolah redno izmenjala obdobja pouka in počitnic. Pouk je razen na visokih šolah omejen na največ 24 tedenske ure. Za počitnice se bodo sestavljali posebni delovni oddelki.

Po uspehih v šoli, telesni pripravnosti in po praktičnem delu bo šola imela možnost, sklepati o sposobnosti posameznih učencev. Praktično seveda se bo tudi pri najboljši volji in pri največji objektivnosti utegnila marsikomu zgoditi največja krivica, kajti odločevalo se bo o učenčevi usodi po dovršenem enajstem letu.

Listina zahteva najtesnejše sodelovanje šole z domom. V tem pogledu bo imela listina močno oporo v novem civilnem zakonu, katerega člen 15 nalaga obema zakoncema dolžnost, da vzdržujeta, vzgajata in poučujeta otroke, in sicer v skladu z nacionalnim fašističnim mišljenjem.

To bi bile v glavnem smernice novega šolstva v Italiji. Organska preureditev pa bo zadela predvsem osnovno in nižje srednje šolstvo. Šolska služba se pričinja s četrtem letom. Tedaj vstopi otrok v materinsko šolo (scuola materna). Kakšna bo ta šola, ni še določeno. Rečeno je samo, da bo materinska šola trajala dve leti ter da bo urejevala in vodila prve »inteligentne manifestacije«. Sličila bo verjetno sedanjim otroškim vrtcem. Obisk pa bo obvezen za vse otroke. V Julijski Krajini se s tem dejansko ne bo veliko izpremenilo, kajti tam je bil slovenski in hrvaški otrok de facto že sedaj prisiljen, da obiskuje italijanski otroški vrtec. Izprememba bo le v toliko, da bodo verjetno odslej z vsemi osnovnimi šolami združeni vrtci.

Prava ljudska šola (scuola elementare) traja od šestega do devetega leta. Po učnem načrtu, ureditvi in metodiki pa bodo razlikovali dva tipa: mestno in podeželsko šolo.

Nato sledi dveletna »šola dela« (scuola del lavoro), ki je ne smemo zamenjati z delovno šolo, kakršna se pri nas postopoma uvaja. Kajti šola dela bo v učni program po določenem sistemu uvrščala praktične vaje, ki naj bi »vzbujale veselje, zanimanje in zavest ročnega dela«.

S tem je ljudskošolska izobrazba zaključena. Kdor ni izbran za nadaljnjo izobrazbo na srednji šoli, se mora vpisati na triletno »rokodelsko šolo« (scuola artigiana). Po krajevnih prilikah bodo razni tipi te šole. V rokodelski šoli bo pridobival učenec še dalje splošno izobrazbo, jedro šole pa bo praktično delo.

V večjih središčih se bodo mesto rokodelskih šol ustanovljale triletno »strokovne šole« (scuole professionali). Absolventi te šole bodo lahko nadaljevali svojo izobrazbo na dveletni »tehnični šoli« (scuola tecnica), ki jih bo usposabljala za službo v večjih trgovinskih, industrijskih in kmetijskih podjetjih.

Nižja srednja šola (scuola media) bo po novem enotna. Obsegala bo tri letnike, tako da jo bodo pohajali učenci v starosti od 11. do 14. leta. Za vpis in za napredovanje v šoli bo veljala stroga selekcija. Izobrazba na nižji srednji šoli bo humanistična, latinščina bo izoblikovala učence moralno in duševno. »Delo na šoli bo po obliki in metodi sličilo produktivnemu delu.«

Po dovršeni nižji srednji šoli ima učenec možnost, da se vpiše v razne tipe višjih srednjih šol: v petletni klasični licej, v petletni znanstveni licej, v petletno učiteljsko šolo, v petletno trgovsko akademijo, v štiriletni kmetijski, industrijski, geodetski in navtični zavod ali v petletni umetnostni licej.

Nočem tu podrobneje označevati raznih tip srednje šole, ker se bodo v splošnem ujemali z dosedanjimi tipi. Zadostuje naj, ako navedem, v katere visoke šole se smejo vpisati absolventi raznih srednjih šol. Največ pravic imajo absolventje klasičnega liceja. Vpisati se smejo namreč brez izpita na slovstveno, filozofsko in juridično fakulteto ter na fakulteto političnih ved, z dodatnim izpitom pa na vse ostale fakultete, razen na pedagoško fakulteto (facoltà di magistero), ki jo smemo primerjati z našo višjo pedagoško šolo in ki je rezervirana samo za absolvente učiteljišč. Absolventom znanstvenega liceja je odprta pot na vse fakultete, razen na slovstveno, filozofsko in pedagoško fakulteto, vendar se zahteva od njih za vpis na pravno, trgovinsko in ekonomsko fakulteto dodaten izpit. Iz raznih strokovnih srednjih šol je dopuščen vpis samo na sorodno visoko šolo, in še to po štiriletni praksi in po položenem izpitu.

Študij za doseg akademskih diplom traja 4 do 6 let, vendar se sme ta doba ob potrebi skrajšati, kakor so to pred kratkim storili tudi v Nemčiji glede tehnikov.

Izobrazba učiteljev v Italiji bo odslej trajala toliko kolikor pri nas. Učiteljišče bo imelo namreč pet letnikov, za vpis pa se bo zahtevala osemletna predizobrazba (triletna osnovna šola, dveletna šola dela in triletna nižja srednja šola). V prvih štirih letnikih bodo učiteljiščniki prejeli humanistično in strokovno izobrazbo, v petem letniku pa se bodo praktično vežbali na šolah. Po konkurznem izpitu je absolventom učiteljišča odprta pot na pedagoško fakulteto, brez izpita pa na ekonomsko in trgovinsko fakulteto za diplomiranje iz tujih jezikov in slovstev.

Iz šole dela je dovoljen tudi vpis na umetnostne in glasbene šole.

Dekleta bodo čimdalje bolj odrinjena od višje izobrazbe, kakor »se bodo sproti v korporativni ureditvi uveljavile nove smernice ženskega dela«. Mešane šole se bodo opuščale in za dekleta se bodo ustanovljale posebne trirazredne dekliške srednje šole in dekliška učiteljišča. Te šole bodo dekleta »duhovno pripravljale za gospodinjstvo in za pouk na materinskih šolah«.*

* Sam minister Bottai je smatral za potrebno, da z javno izjavo na zborovanju šolskega tiska nekoliko omili besedilo karte. Dekleta bodo smela tudi v bo-

Nova reforma priznava tudi zasebne šole, na katerih se bodo smeli polagati celo državni izpiti, vendar pa morajo biti te šole priznane od posebne ustanove za srednje- in visokošolstvo (Ente nazionale per l'istruzione secondaria e superiore), katera ima nalogo, spodbujati občine in privatnike k ustanovitvi šol, ki ustrezajo krajevnim prilikam in ki naj bi zavirale pritek z dežele v večja mesta.

Za nadaljnjo izobrazbo delavcev bodo skrbele strokovne organizacije pod nadzorstvom ministrstva za narodno izobrazbo in korporacij.

Za pouk na osnovnih šolah bo država sama izdajala potrebne učne knjige, učbeniki za srednje šole se ne bodo smeli tiskati, preden ne bodo odobreni v rokopisu ali krtačnem odtisku.*

Veliki fašistični svet je pozdravil listino šole kot »osnovni dokument, ki v enotnosti režima povečuje tesno sodelovanje šole s strankinimi mladinskimi organizacijami in določa politično nalogo šole v visoki kulturni misiji fašistične Italije«.

Določbe nove reforme bodo stopile v veljavo s prihodnjim šolskim letom in se bodo morale strogo upoštevati pri izdaji zakonov, ki bodo po njih postopoma preuredili šolski sistem. Toda še predno so se dejansko uveljavile, se že pojavljajo glasovi za morebitne dodatke in izpremembe. Tako je rektor tržaške univerze Manlio Udina v tržaškem fašističnem glasilu poudarjal, da »bo Bottajeva reforma kakor vsaka reforma vsaj glede strukturne ureditve in glede specializirane programatične usmerjenosti dopuščala dopolnila, izpremembe in popravke, po visokih direktivah, označenih v prvem delu listine, če ne iz drugega razloga pa vsaj zato, da bi se prilagajala zahtevam socialne realnosti, ki je v stalni evoluciji«.

doče pohajati nižje in višje srednje ter visoke šole, toda za absolventke nižje srednje šole se bodo postopoma ustanovljale posebne triletne deklishe šole, ki jim bodo nudile splošno izobrazbo brez obzira na katerikoli poklic.

* Čitatelj bo gotovo v karti šole pogrešal določbe glede Židov. Karta takih določb nima, kajti zadevne odredbe so bile izdane že v septembru in novembru 1938. Po teh odredbah ne sme odslej noben Nearijec več poučevati ali biti kakorkoli zaposlen na javni ali zasebni šoli katere koli stopnje, katero pohajajo italijanski učenci. Nearijci so tudi izključeni od habilitacije na visokih šolah in od članstva znanstvenih društev in akademij.

V javne ali zasebne šole katerekoli vrste in stopnje, ki jih obiskujejo italijanski učenci, se ne sme vpisati noben židovski učenec. Edino izjemo tvorijo krščeni Židje, ki pohajajo osnovne ali srednje šole, katere vzdržujejo cerkvene oblasti. Na šolah z italijanskimi učenci se ne sme uporabiti nobena knjiga, ki jo je spisal kak židovski avtor. Izključeni so tudi knjige, ki imajo več avtorjev, ako je med temi kak Žid. Tudi komentirani teksti, ki jih je priredil kak Žid, morajo izginiti iz teh šol. Za židovske otroke se bodo, kjer bo zadostno število učencev (najmanj deset), na državne stroške ustanovili posebni oddelki. Razen tega pa smejo židovske ustanove z dovoljenjem oblasti vzdrževati na svoje stroške osnovne in srednje šole. Prehodno bodo že vpisani visokošolci židovskega pokolenja izjemoma smeli nadaljevati svoje študije.

NAJSTAREJŠI DOKUMENT O NAŠEM NARODNEM EDINSTVU

Govoriti o jugoslovanskem narodnem edinstvu gotovo ni lahko v teh naših prilikah, ko nas plemenski egoizem in separatizem tako bolešno razjedata. Toda one, ki so si ohranili čvrsto vero v jugoslovanstvo v kljub vsemu notranjemu in zunanemu profaniranju ob doseženi svobodi, vendar zanima kdaj in kdo je prvi v literaturi izrečno omenil jezikovno enotnost vseh jugoslovanskih plemen. To je storil langobardsko-italijanski zgodovinar Pavel Dijakon. Da bi njegove besede o tem prav razumeli, moramo kratko orisati zgodovino pred tem dogodkom, čeprav strogo ne spada k sami stvari.

Med drugimi lepimi pripovedkami iz langobardske zgodovine pripoveduje Pavel tudi o prvem furlanskem vojvodi Gizulfu in o njegovih 4 sinovih: Tasonu, Kakonu, Radoaldu in Grimoaldu. Sinove mu je odgajal neki sorodnik Arihis, ki je pozneje postal vojvoda langobardske vojvodine Beneventa v južni Italiji. Po smrti Gizulfa, ki je padel v boju z Avari, sta dobila furlansko vojvodino starejša sina Taso in Kako, mlajša brata pa sta ostala na domačem dvoru. Taso in Kako sta spravila en del obmejnih Slovencev pod svojo oblast. Ko je bizantski carski namestnik na zvižan način zvalil k sebi Tasona in Kakona in ju dal ubiti, langobardski kralj ni dal vojvodine mlajšima Radoaldu in Grimoaldu, ampak njenemu stricu Grazulfu, bratu Gizulfovemu. Užaljena mladeniča nista hotela ostati na stričevem dvoru, ampak sta odšla k svojemu sorodniku in bivšemu odgojitelju Arihisu, ki je bil tedaj že vojvoda Beneventa. Po Arihisovi smrti sta ostala zvesta pomočnika njegovemu nekoliko slaboumnemu sinu Ajonu.

Kmalu po začetku Ajonove vlade, leta 641 ali 642, so napadli Slovani z velikim brodomjem južno Italijo. Izkrkali so se v Sipontu (severno od Barija ter blizu mesta postavili svoj tabor in ga na zunaj zaščitili z globokimi, umetno prikritimi jamami. Ko je Ajo v odsotnosti Radoalda in Grimoalda prišel z vojsko, da bi jih pregnal, je padel s konjem vred v eno teh jam. Slovani so navalili nanj ter ubili i njega i nekoliko njegovih spremljevalcev. Na vest o tej nesreči prihiti Radoald na bojišče in se začne razgovarjati s Slovani v njihovem lastnem jeziku («eisdem Sclavis propria illorum lingua locutus est»). Zaradi tega so Slovani postali neprevidni, on pa jih nenadoma napade, strašno potolče, se maščuje za smrt Ajonovo in jih prisili, da pobegnejo iz dežele.

Tako pripoveduje Pavel v IV. knjigi (44. pogl.) svoje »Zgodovine

Langobardov«. Radoald je po tej zmagi postal vojvoda Beneventa, po 5 letih pa ga je nasledil Grimoald, ki je na svoja stara leta dosegel celo kraljevsko krono vseh Langobardov.

Pavel ne pripoveduje natančno, odkod so bili Slovani, ki so napadli južno Italijo, toda nihče ne bo dvomil, da so to bili predrzni Neretvanci, ki so stanovali nasproti Siponta na vzhodni obali Jadrana in ki so še pozneje ostali dolga stoletja kot morski razbojniki velik strah in trepet bližnjim in daljnim sosedom. Za Neretvance trdi Konstantin Porfirogenit, da so Srbi; in v škrlatu rojeni zgodovinar pač ve, kaj piše. Danes so prebivalci Neretvanske pokrajine trdi Hrvati, tako da v njihovem primeru v resnici lahko uporabljamo ime Srbo-Hrvati. S temi Srbo-Hrvati torej se razgovarja Radoald v njihovem lastnem jeziku. Jasno je, da se tega jezika ni mogel naučiti v južni Italiji, kjer Slovanov okoli 50 let po njihovi doselitvi v Dalmacijo vsekakor še ni bilo, ampak v svoji domovini, t. j. v Čedadu, glavnem mestu Furlanije, kjer se je tedaj v okolici govorilo slovenski. Iz tega pa zopet jasno sledi, da je v VII. stoletju, ko so se dogodili ti dogodki, in tudi v VIII., ko Pavel piše svojo zgodovino, jezik Slovenca iz Čedada še tako malo diferenciran od jezika Srbo-Hrvata iz Dalmacije, da je veljal kot en sam jezik, kot »*propria illorum lingua*«.

Lahko bi kdo očital: »Velika stvar! Kaj pa Pavel, langobardski Talijan, ve o Slovanih! Trpa jih pod zbirnim imenom »Sclavi« v en koš, kakor tudi drugi njegovi sodobniki, in samo po sebi se razume, da je moral misliti, da vsi ti »Sclavi« govore en jezik!« Tak očitek bi veljal morda pri vsakem drugem pisatelju, a pri Pavlu ne. Pavel sam je tudi rojen v Čedadu in se je v svoji mladosti brez dvoma igral s slovenskimi otroki ter se ravno tako naučil slovenski kakor Radoald. O njem vemo, da je prepotoval večji del zahodne Evrope, živel dolgo časa na dvoru Karla Velikega kot eden najbolj veljavnih učenjakov, starost pa je preživel med svojimi knjigami v samostanu Monte Cassino blizu Beneventa. Ako je sploh kdo od tedanjih pisateljev mogel poznati Slovane, jih je moral poznati vsaj on kot eden najslavnejših učenjakov, ki je povrh vsega svoja otroška leta preživel med njimi. Iz tega, da so mu Slovani iz Furlanije in Dalmacije en narod enega jezika, vidimo, da niti plemensko niti jezikovno diferenciranje enotne narodne mase v njegovih časih še ni napredovalo toliko, da bi učeni tujec, ki je poznal prilike, mogel opaziti kake pomembne razlike. Zaradi tega pač ni samo slučajnost, da se plemenska imena prvokrat javljajo šele po njegovih časih.

Kriva pota

Če bo kdo od naših zanamcev hotel na kratko označiti čas, v katerem živimo, bo gotovo zadel pravo, ako bo imenoval to dobo dobo prevrednotenja vseh vrednot. Ko se bo pa bolj poglobil v ta pojav, bo moral ugotoviti, da niso pri tem odločali kavzalni, temveč finalni razlogi. Ne zahtevajo morda neki dosedaj neznani ali morda zatajeni momenti tako radikalno izpremembo v presojanju vsega dosedanjega delovanja, niti ne odločuje pri tem kritičnejše stvarno proučevanje, temveč so aksiomatično postavljeni smotri, ki narekujejo tako ravnanje. Vse se podreja cilju, ki ga je treba z vsemi sredstvi doseči. Ta volja preobrazuje ali celo ponareja za svoje namene tudi zgodovino.

Ta psihoza, ki je najbolj izrazita pri naših dveh velikih sosedih, ni omejena samo na to vrsto avtoritarnega gledanja; značilna je tudi za navidezno diametralno nasprotstvo, v bistvu pa zelo sorodno ideologijo, ki se uveljavlja tudi pri nas. Ne morda, da bi imeli v naši sredi upoštevanja vredna gibanja v tej ali oni smeri, pač pa se pojavljajo v zadnjem času ti nezdravi znaki v naši publicistiki. Simptomatična je že ploha knjižic, člankov in razprav, ki se pojavljajo v zadnjem času. Čez noč smo dobili toliko političnih piscev, kakor jih nismo imeli menda v vsej prejšnji naši zgodovini. Ta nenadni pojav gotovo ni brez vzroka in ga moramo do neke meje pozdravljati kot dober znak, da ima naš narod sam v sebi potrebne sile, kadar občuti pretečo nevernost. Tudi je popolnoma naravno, da se ti pisci razlikujejo po svojem gledanju na stvari in na položaj ter da izražajo svoje mnenje in svoje nasvete vsak s svojega stališča. Potrebno je to, kajti le iz takega tekmovanja duha se zasveti prava pot.

Nezdrave pa so njihove metode. Tudi pri nas se namreč postavljajo razni pisci na visok piedestal, s katerega kar z rokava stresajo apodiktične, a lahkomišelnne sodbe in trditve. Demagoški ton, s katerim jih izrekajo, in odobravanje, s katerim jih sprejema blizu stoječa kli-

ka, prečestokrat prikrivajo pravo ozadje. Vsa naša zgodovina, zlasti pa pojavi po marčni revoluciji in dalje se prikazujejo izključno samo v luči današnjih razmer in določenih, a neizraženih dogmatskih nazorov. Ti novi pisci, ki se pojavljajo med nami, ne gledajo na našo zgodovino samo skozi posebno barvana stekla, temveč nosijo očitno še leče, ki te pojave razvlekujejo v čudno perspektivo. Čestokrat pa jim niti to ne zadostuje, temveč zapirajo oči in si grade zgodovino po svoje. Da bi pa svoje delo olepšali ali morda celo prikrili, se poslužujejo citatov, in sicer največkrat iz druge ali celo tretje roke. Kajti njim ne gre za to, da bi prodrli v duha in vsebino stvari. Zanje je glavno, da iztaknejo pri tem ali onem pisatelju mesto, ki zveni kot ostrejša kritika. Ne jemljejo si niti truda, da bi te citate proučili v zvezi s celotnim delom ali pa da bi jih kritično presojali z upoštevanjem zgodovinskih dejstev. Obratno: oni ostrino ali pesimizem citatov še po svoje podčrtavajo in izvajajo iz njih zaključke, ki jih citirani pisatelji niso hoteli. Kjer pa primanjkuje umestnih citatov, začne bujno delovati lastna fantazija pisca. Ne samo ideje in načrti za bodočnost, temveč tudi preteklost mora imeti lice, ki ustreza namenu takih spisov. Ker pa je zgodovina sama le gola realnost, jo morajo seveda po lastni potrebi prikrojiti in tudi falsificirati. Pri tem seveda premišljeno računajo z duševno dispozicijo čitajoče publike. Čitatelji si v današnjih dneh želijo spisov, v katerih se presojajo sodobni in polpretekli dogodki, in so pisatelju, ki jim hoče v teh stvareh biti učitelj in mentor, samo hvaležni. Žal pa jim čestokrat manjka potrebne kritičnosti, da bi lahko presojali ponujano jim čtivo, posebno ko je javna razprava o njihovih trditvah neredko nemogoča. Zlasti pa ne morejo spoznati, kaj se lahko skriva za knjigami z blestečo formo in vabljivo besedo.

Nikakor nismo za to, da bi bili mali-kovalci naše preteklosti in njenih predstavnikov. Smo za zdravo in pošteno kritiko na znanstveni in nepristranski podlagi. Zato odklanjamo nekritični de-

fetizem, ki zanika kar počez vrednosti naših dosedanjih političnih naporov, dočim sam — neredko skrit pod neodgovorno anonimnost — stremi za cilji, ki jih ne izpove s tisto jasnostjo, kakršno bi

zahtevala njegova lastna, tako dosledna apodiktičnost, in pa stalni očitek vsej naši dosedanji zgodovini, politikom in kulturnim delavcem, da niso znali jasno spoznati, kaj hočejo.

† Prelat dr. Fran Kovačič

V grob je legel veliki zgodovinar dr. Fran Kovačič. Umril je 19. marca v Mariboru, star 72 let, a še poln moči za delo. Zrušila ga je prevelika bolečina, ki je zadela njegovo plemenito slovansko dušo ob strašni sodi, ko je pogubilo brata sovraštvo brata. Kdo je to bolj občutil kakor pokojni prelat! Vglobil se je v narodovo dušo, kako je živela od začetka zavesti in se borila poldrugo tisočletje za svoj polet v kulturi človeštva. Iz temeljitega poznanja zgodovine mu je zrastle ona globoka ljubezen do vsega slovanstva, iz katerega izhaja in v katerem utripa pestro življenje vseh njegovih rodov, med katerimi živi z vso slovensko in jugoslovansko družino tudi rod njegovega Veržeja na Štajerskem.

Pokojnik je bil rojen 25. marca 1867 v Veržeju, študiral je v Varaždinu, Zagrebu in Mariboru, se hranil od sadov panonske zemlje in najvernejša učiteljska zgodovina ga je z bogatimi izkušnjami in ob širokih razgledih po resničnem življenju narodov izklesala v moža. Po stanovskem poklicu je bil teolog, živel je v Mariboru kot vzgojitelj duhovniškega naraščaja, po svojem lastnem življenjskem poklicu je bil znanstvenik v filozofiji in zgodovini, učitelj človeštvu. Govoril je veržejsko in je razumel Ziljana in Rezijana, Ribničana in Belokranjca, kakor hrvatskega Zagorca ali Dalmatinca, Bosanca ali Šumadinca in Makedonca in zato je resnično ljubil z vsem slovenskim srcem ves slovanski svet preko Karpatov in Krkonošev do Urala. Ali nam je skopnela zemlja večeraj ali danes, na severu ali jugu, boli dušo v Veržeju ob Dravi kakor ob Vltavi. V Veržeju je zbolelo do smrti. Umril je mož. Ni umrla njegova ljubezen! Iz groba nam govori brez besed: Imate moč, imejte tudi Pogum!

Pokojni dr. Fran Kovačič je branil

naše meje v usodnih urah na pariški mirovni konferenci. Branil jih je z ljubeznijo in pogumom, ubranil jih je z znanjem in pogumom in svoje trditve podprl v Parizu z etnografsko študijo »La Styrie«.

V juniju l. 1918 je spisal doma poljudno razpravo o jugoslovanskem vprašanju »Jugoslavijo Jugoslovonom«. Izdano v Mariboru l. 1918, tisk in zaloga tiskarne sv. Cirila v Mariboru. (Izšlo brez avtorjevega imena). Tam piše v poglavju:

Slovenci, Hrvati in Srbi smo en narod!

»Slovenci, Hrvati in Srbi smo bili nekoč en sam narod. Toda nesrečne zgodovinske prilike in nerazumevanje pomena narodnega edinstva nas je spravilo pod gospodstvo Nemcev, Madžarov, Turkov in deloma Italijanov. Vsi ti naši tlačitelji so prav dobro poznali rimski rek: Divide et impera — razdvojuj in vladaj, pa so zato poskusili na vse mogoče načine, da bi nas še bolj razdvojili in razcepili. Tako so postali iz prvotno enotnega naroda trije glavni narodi: Hrvati, Slovenci in Srbi, ki so se pa zopet pogostoma delili med seboj ter se imenovali po deželah, v katerih so prebivali: Bosanci, Dalmatinci, Istrani, Kranjci, Štajerci itd. Hrvatov v Bački še danes ne imenujejo z njihovim pravim imenom, temveč so znašli za nje ime: Bunjevci. To je igra, ki se ponavlja že več kot eno tisočletje in nadaljuje še danes. In vendar eno tisočletje sovražnega prizadevanja in lastne zaslepljenosti ni moglo v nas izbrisati vseh sledi enotnosti. Med ljudstvom je vedno živela več ali manj jasna zavest, da smo Slovenci, Hrvati in Srbi en narod, da govorimo isti jezik, četudi z malimi razlikami.«

Iz Veržeja je izšel mož. Zdaj je mrtev, njegova beseda pa je zaživela še močnejše, da nas zbudi k spoznanju. **Inko.**

Nove spremembe v Evropi

Kakor lani v marcu, tako so se tudi letos dogodki v tem mesecu razvijali v tako naglem tempu, da se mi zdi zaradi njih pregleda najprej potrebno, da jih kronološko razvrstim, upoštevajoč pri tem vsa važnejša področja. V podrobnosti se seveda v okviru tega pregleda ne morem spustiti. Začnem s spremembami v srednji in jugovzhodni Evropi.

Spor okoli bivše ČSR, ki se je začel že v začetku preteklega leta in ki smo ga doslej zasledovali v vseh njegovih fazah vse do nastanka tako zvane druge republike, urejene na federativni osnovi treh avtonomnih delov Češke in Moravske, Slovaške in Podkarpatske Rusije, se je v začetku marca nenadoma zaostril v taki obliki, da je postal že v nekaj dneh odločilen za usodo ČSR. Šele čez čas bo mogoče natančno ugotoviti vzroke, ki so dovedli do tako velikih sprememb na zemljevidu srednje Evrope. Spor med Čehi in Slovaki, ki je bil navidezno v zvezi samo z urejanjem novega življenja slovaškega naroda na avtonomni podlagi, toda v okviru ČSR (o tem je v prejšnji številki izčrpno poročal Slovenicus v članku »Slovaška avtonomija v teoriji in praksi«), je bil že v nekaj dneh prenešen na mednarodno področje, kar daje misliti, da je bil ves razplet že vnaprej pripravljen.

Dne 18. decembra 1938 so bile na Slovaškem volitve v prvi avtonomni deželni zbor. Volitve so bile izvedene po totalitarnem načelu in izvoljeni so bili samo zastopniki slovaške ljudske stranke. Deželni zbor se je sestal na prvo zasedanje 18. januarja 1939. V februarju so bile na slični osnovi izvedene tudi volitve v podkarpatski deželni zbor, ki bi se bil moral sestati prvič sredi marca.

S to notranjo preureditvijo, s katero je začela ČSR svoje življenje na federativni osnovi kot tako zvana »druga republika«, pa niso še bila odstranjena niti notranjepolitična niti zunanjepolitična trenja. Pojavljala so se nesoglasja z Nemci, Madžari in Poljaki na zunaj ter z nemško in madžarsko manjšino na znotraj, medtem ko odnos Slovakov in Podkarpatskih Rusov do osrednje vlade v Pragi ni bil še ustaljen. Zaradi homa-

tij v Podkarpatski Rusiji je prezident republike dr. Hacha dne 17. januarja 1939 imenoval poleg Vološina in Revaja za tretjega člana avtonomne vlade generala Leva Prchalo, dočim je bil bivši predsednik vlade Brody najprej aretiran, kasneje pa spet izpuščen na svobodo. Dne 6. marca 1939 je bila z odstranitvijo dr. Revaja izvršena nova preosnova podkarpatske vlade, v katero je kot pristaš ukrajinske struje vstopil Kločura.

Dne 21. februarja 1939 je podal predsednik slovaške vlade dr. Tiso **prvo deklaracijo avtonomne vlade**, ki je vzbudila pozornost predvsem zaradi tega, ker se v njej skupna država sploh ni omenjala, temveč je bilo v njej govora samo o slovaški državi.

Odnosaži druge republike do tretjega rajha se tudi po obisku dr. Chvalkovskega in drugih čl. ministrov v Berlinu v drugi polovici januarja in v februarju niso še dokončno uredili. Med tem pa so se v zvezi s skupnim državnim proračunom ter proračunom obeh avtonomnih pokrajin začele pojavljati tudi nove težkoče medsebojnega sožitja med sestavnimi deli republike. **Na Slovaškem** se je ob popolni pasivnosti vlade začel širiti pokret za odcepitev od Prage. Slovaška vlada se je zaradi finančnih težav obrnila na pomoč v Prago, ta pa je za svojo podporo Slovaški zahtevala jamstva slovaške vlade o spoštovanju ustavnega zakona o slovaški avtonomiji z dne 19. novembra 1938. To se je Pragi zdelo tem bolj potrebno, ker ni Tisova deklaracija z dne 21. februarja prinesla nobene jasnosti v tem pogledu.

V začetku marca so angleški listi poročali s Slovaške o **prvih incidentih** Hlinkove garde s čl. vojsko. Zaradi naraščajočih slovaških groženj z odcepitvijo je spor med Bratislavo in Prago začel zavzemati vedno večji obseg. **Dne 7. marca** je slovaška vlada končno izdala komunike, ki poudarja, da je politični položaj Slovaške določen z zakonom o avtonomiji z dne 19. novembra 1938. Zdelo se je že, da bo sedaj v vseh spornih vprašanjih mogoč sporazum. Toda v spor so se začele vmešavati nevidne sile in pristaši popolne odcepitve so le še ojačili svojo akvijo. Tedaj je Praga

odločno intervenirala. **Dne 10. marca 1939** je bila v sporazumu z nekaterimi slovaškimi voditelji odstavljen Tisova vlada in imenovana nova vlada s predsednikom **Sivakom** na čelu, ki ga je pa že naslednjega dne zamenjal minister **Sidor**, vodja Hlinkove garde. Bivši minister dr. Durčanski se je zatekel na nemško ozemlje in vodil preko dunajskega radia ostro kampanjo proti Pragi. V nastali zmedbi se ni bilo lahko spoznati. **Dne 13. marca** se je odstavljeni dr. Tiso posvetoval s Hitlerjem v Berlinu, od koder je odpotoval v Bratislavo in sklical že za naslednji dan sejo slovaškega deželnega zbora, ki je po Tisovih zaupnih pojasnilih **dne 14. marca 1939** proglasil slovaško neodvisnost. Popoldne je storil msgr. Vološin isto za Podkarpatsko Rusijo, še istega dne popoldne pa sta odpotovala v Berlin predsednik republike dr. Hacha in zunanji minister dr. Chvalkovsky, ki sta **dne 15. marca zjutraj** podpisala protokol o vključitvi Češke in Moravske v Veliko Nemčijo. Nekaj ur pred tem podpisom so nemške čete že zasedle Moravsko Ostravo, pet ur po podpisu pa so že vkorakale v Prago in še istega dne zasedle vse ozemlje Češke in Moravske. Med tem so madžarske čete začele svoj pohod v Podkarpatsko Rusijo, ki je nekaj dni nato (**19. marca**) definitivno prenehala obstojati kot samostojna država, predsednik avtonomne vlade Vološin pa je zbežal v inozemstvo.

Dne 16. marca je državni kancelar Hitler podpisal na Hradčanih odlok o protektoratu Tretjega rajha nad Češko in Moravsko. (Besedilo tega odloka objavljamo skupno z drugimi listinami o letošnjih marčnih spremembah v Evropi med »Dokumenti«.) Izvršna oblast na Češkem in Moravskem je bila izročena vrhovnemu poveljniku nemške vojske generalu Brauchitschu, dne 18. marca pa je bil imenovan za **nemškega protektorja Češke in Moravske** s sedežem na Hradčanih v Pragi bivši nemški zunanji minister in član tajnega sveta baron **von Neurath**. Dne 21. marca je bil razpuščen čsl. parlament, nove volitve pa niso še razpisane. Razpuščene so bile vse politične stranke in osnovan je bil odbor nove enotne organizacije pod

predsedstvom A. Hrubyja. Namen tega odbora je, da izvrši politično koncentracijo češkega naroda v eni sami stranki pod vodstvom predsednika Hache.

Dne 16. marca je predsednik madžarske vlade **Teleky** obljubil Podkarpatski Rusiji avtonomijo. Enako obljubo je v posebni poslanici dal tudi državni regent Horthy. Grof Teleky je v novi izjavi poudaril, da je bila zasedba Podkarpatske Rusije mogoča le zaradi tesnega sodelovanja in prijateljstva Madžarske z obema državama osi Rim—Berlin.

Položaj Slovaške je bil po teh pretresih že v nekaj dneh urejen na poseben način. Dne 23. marca je bila objavljena pogodba o protektoratu Slovaške, ki je datirana z Dunaja 18. marca in iz Berlina 23. marca 1939. Pogodba, ki daje Nemčiji velike politične, vojaške in gospodarske pravice, je stopila takoj v veljavo in velja za dobo 25 let. Položaj Slovaške je po tej pogodbi formalno sicer drugačen od položaja Češke in Moravske, toda dejansko se od tega bistveno ne razlikuje. Med Madžarsko in Slovaško je prišlo do obmejnih spopadov na meji proti Podkarpatski Rusiji, kjer so Madžari zasedli več obmejnih krajev, ki so bili že poprej predmet sporov med avtonomnima vladama Slovaške in Podkarpatske Rusije. Dne 28. marca je Slovaška pristala na pogajanja z Madžarsko, ki so se začela v Budimpešti dne 29. marca tega leta.

* * *

Do sem sega suha kronika zgodovinskih dogodkov, ki so dali srednji Evropi in vsemu podonavskemu prostoru povsem nov izraz. Nemčija je že nekaj mesecev po monakovskem sporazumu spet znatno razširila svoje meje in pomaknila svojo prodornost še bolj proti vzhodu in jugovzhodu. Kot prva posledica nastalih sprememb se je pojavila nenadna **napetost med Madžarsko in Rumunijo**; Rumunija je za vsak primer poslala na madžarske meje okoli 200 tisoč vojakov. Prve vojaške ukrepe pa je že takoj ob razkovanju ČSR izdala tudi **Poljska**, ki je že nekaj dni nato doživela še drugo spremembo ob svoji meji. Dne 22. marca 1939 sta Nemčija in Litva podpisali **pogodbo o priključitvi Klajpe-**

de (**Memela**) **Nemčiji**. Naslednjega dne pa je bil v Bukarešti podpisan **gospodarski sporazum med Nemčijo in Rumunijo**, ki stopi v veljavo mesec dni po ratifikaciji in velja za pet let. Rumunija sprejema v njej velik del nemških gospodarskih zahtev, ne da bi se zaradi tega povsem odpovedala gospodarskim zvezam z drugimi velesilami. In tako se tudi uradno napoveduje obisk posebne angleške gospodarske misije v Rumuniji. Vsekakor pa je bil položaj Rumunije po spremembah na ozemlju bivše ČSR predmet posebne pozornosti v Londonu in Parizu, kjer je prav ž njim v zvezi prišlo do zanimivih diplomatskih pobud zapadnih velesil. O teh bom govoril kasneje. Glede na priključitev Klajpede Tretjemu rajhu in na spremembe, ki so v zvezi ž njo nastale v položaju Litve in na Baltiku sploh, pa opozarjam že tu na besedilo člena 4 predajne pogodbe z dne 22. marca 1939 o medsebojni obvezi nevtralnosti za primer napada na eno izmed pogodbenih strank. **Rumunija** je med tem vsaj gospodarsko uravnovesila svoj položaj s sklenitvijo zelo ugodne trgovinske pogodbe s Francijo (31. 3. 1939).

* * *

Prva reakcija velesil na spremembe v srednji Evropi je zavzela obliko diplomatskega protesta. Vlade Anglije, Francije, Rusije in Zedinjenih držav Severne Amerike so obvestile nemško vlado, da smatrajo za nezakonite spremembe, ki so nastale po vojaškem posredovanju na Češkem in Moravskem. Druga reakcija je sledila v obliki govorov, ki so jih imeli nekateri državniki velesil v neposredni zvezi s spremembami, tako Chamberlain dne 13. marca v Birminghamu, lord Halifax dne 20. marca v spodnji zbornici in Daladier 29. marca po radiu. Tretja reakcija je sledila v obliki angleške diplomatske pobude za skupno »protinapadalno izjavo« Anglije, Francije, Rusije, Poljske in morebitnih drugih držav, ki bi se ji hotele pridružiti. Četrto reakcijo predstavlja odobritev daljnosežnih pooblastil francoski vladi, da izda do 30. novembra letošnjega leta ukrepe političnega, gospodarskega, finančnega, socialnega in voja-

škega značaja, ki bi jih smatrala za potrebne v okrepitev francoske narodne obrambe. V to vrsto reakcij na poslednje spremembe v srednji Evropi pa moramo šteti tudi nove vojaške ukrepe v Angliji, zlasti v zvezi s povečanjem teritorialne armade, o čemer je dne 28. marca tega leta govoril v spodnji zbornici angleški premier Chamberlain, kakor tudi vse izjemne vojaške ukrepe v posameznih državah, ki so se po razvoju dogodkov znašle ali bi se mogle znajti neposredno na udaru.

Nobenega dvoma ni, da se je po 15. marcu tega leta začela opazati **večja odločnost** vseh interesiranih velesil, zlasti Anglije in Francije, odločnost, ki je prišla do vidnega izraza zlasti v že navedenih Chamberlainovih, Halifaxovih in Daladierovih izjavah, dočim so nekatere neposredno prizadete države, kakor Rumunija, Poljska, Holandska, Belgija in Švica manifestirale odločno voljo, da branijo svojo neodvisnost in teritorialno nedotakljivost — ne glede na kakršnokoli zunanjo pomoč — z vsemi sredstvi in do zadnjega diha.

* * *

Chamberlain je v svojem govoru v Birminghamu dne 13. marca tega leta označil spremembe v srednji Evropi kot »hud udarec svetovni javnosti«. Natančno je obrazložil svoje razgovore s Hitlerjem in ponovil vsa njegova zagotovila od Berchtesgadenu do Godesberga in Monakova, nato pa pripomnil: »Kako se morejo ti dogodki spraviti v sklad z zagotovili, ki sem jih prebral? Kot sopodpisnik monakovskega dogovora sem vsekakor imel pravico, da me pokličejo na dogovor, ki ga je predvideval monakovski sporazum, če bi Hitler mislil, da je treba, kar smo takrat sklenili, razveljaviti. Namesto tega pa je Hitler zadevo sam preuredil. Še preden je češki prezident sprejel in proučil zahteve, ki se jim ni mogel upreti, so bile nemške čete že v gibanju. Po proglasu, ki so ga včeraj prebrali v Pragi, sta Češka in Moravska priključeni rajhu. Prebivalstvo, ki sestoji poglavitno iz Čehov, pride pod nemško varstvo v okviru nemškega protektorata. Čehi so podrejeni političnim, vojaškim in gospo-

darskim potrebam rajha. Nazivajo jih deželno, ki se bo sama upravljala, toda njihovo zunanjo politiko, njihov carinski sistem bo vodil rajh, ki bo razpolagal tudi s podlago njihove narodne banke in z opremo razorožene češke vojske... Čigavo srce ne občuti simpatij do hrabrega in vrliga naroda, ki je tako iznenada podrejen takšnim postopkom, čigar svoboda je uničena in čigar neodvisnosti ni več? Kaj je z zagotovili, ki se tičejo nadaljnjih teritorialnih zahtev? Kaj je z zagotovili: »Ne želimo Čehov v svojih mejah«? Kako je tu sprejeto načelo samoodločbe narodov, ki ga je Hitler tako odločno poudarjal v razgovorih z menoj v Berchtesgadenu, ko je zahteval izločitev sudetsko-nemških krajev iz CSR in njihovo priključitev rajhu? Še cela vrsta vprašanj je, ki se nam morajo neizogibno vsiljevati, kakor se morajo vsiljevati morda tudi drugim, morda tudi v Nemčiji... Nemčija je pod sedanjim sistemom pripravila sveto celo vrsto presenečnj. Zasedba Porenja, priključitev Avstrije, odcepitev Sudetov — vse to so bile stvari, ki so razburile javnost vsega sveta. Toda dogodki tega tedna so spričo njih popolnega nasprotja z načeli, ki jih je po udarjala nemška vlada sama, docela drugačne vrste. Ti dogodki morajo nas vse prisiliti, da se vprašamo: Ali je sedaj konec teh dogodkov? Ne dvomim, da tudi drugi vedo, da nismo neprizadeti v južnovzhodni Evropi, kjer žele slišati naše mnenje in naš svet.«

Zelo podrobno pojasnilo o dogodkih v CSR je podal dne 20. marca v lordski zbornici angleški zunanji minister lord Halifax, ki je po zavrnitvi vseh nemških obtožb na češki naslov izjavil med drugim: »Do monakovskega sporazuma se je moglo smatrati, da je bil Hitler vedno zvest svojim načelom. Ta načela je zdaj opustil. Kaj moramo sklepati iz vsega tega? Ali naj smatramo, da je nemška politika zašla v novo razdobje? Zasedba CSR je bila izvedena po čisto novih metodah. Države vsega sveta bodo zdaj morale računati s podpiranjem raznih separatizmov, ne samo s stališča elementov, ki so po svoji naravi separatistično razpoloženi, temveč tudi s stališča nemških državnih interesov. Tak-

šne metode, v kolikor jih bodo podpirale druge skušnje, ne morejo ostati brez težkih posledic. Ali imamo mar jamstva za to, da se te metode ne bodo več uporabljale kjerkoli? Vsaka država, ki polaga važnost na svojo narodno individualnost in na svojo neokrnjeno suvereniteto, mora zdaj paziti, da se v njej ne pojavi kakšna notranja nevarnost, ustvarjena radi vpliva od zunaj.«

Za smer angleške reakcije na poslednje dogodke pa zasluži posebno pozornost zlasti **Chamberlainova izjava v spodnji zbornici dne 23. marca tega leta.** Chamberlain je tedaj izjavil dobesedno: »Britanska vlada je že pojasnila, da so novejšje akcije nemške vlade postavile vprašanje, ali ne želi ta vlada s sledečimi si naperi zagospodovati Evrope in morda iti še mnogo dalje. Ako bi se to tolmačenje namer nemške vlade izkazalo kot točno, mora britanska vlada izjaviti, da bi taki poskusi izzvali zmagoviti odpor Anglije in drugih narodov, ki so vneti za svojo svobodo, kakor se je to že zgodilo v preteklosti ob podobnih poskusih. Ne morem še nič reči glede posvetovanj, ki smo jih imeli z drugimi vladami zaradi novejšjih dogodkov. Hočem pa ugotoviti, da britanska vlada nikakor ne namerava nasprotovati treznim naporom Nemčije za razširjenje njene izvozne trgovine. Nasprotno, mi smo se pravkar pripravljali na najbolj prijateljske razgovore za sklenitev trgovinskih dogovorov, ki bi bili koristni za obe državi, ko se je pripetil dogodek, ki je vsaj za sedaj prekinil te razgovore. Prav tako britanska vlada ne želi stvoriti v Evropi nasprotujočih si blokov med državami, katerih ideje se v pogledu oblike notranje uprave med seboj razlikujejo. Edini postulat, ki nas zanima, je tale: Mi se ne moremo predrediti postopku, po katerem bi bile neodvisne države podvržene takemu pritisku groženj o uporabi sile, da so prisiljene odreči se svoji neodvisnosti; in mi smo odločeni, da se z vsemi sredstvi, ki so

nam na razpolago, upremo poskusom izvajanja takega postopka, v kolikor bi še mogli biti storjeni.«

V tej izjavi je Chamberlain na nedvoumen način in v skladu s stoletno angleško tradicijo dal Evropi in svetu jasno razumeti, **kdaj in proti čemu se misli Anglija upreti.** V njegovi izjavi se odraža skoro dobesedno, kar je Greyev zunanjepolitični svetovalec sir Eire Crowe napisal že pred svetovno vojno v svoji spomenici proti nemški hegemoniji v Evropi: »Z ustvarjanjem obrambnih zvez proti zlorabi politične nadvlade vzpostavljeno ravnovesje je tehnično znano kot ravnovesje moči. Vsekakor spada že med zgodovinske stalnice, da se stoletna politika Anglije istoveti z ohranitvijo tega ravnovesja, ki ga dosega s tem, da polaga vso svojo težo zdaj na ta, zdaj na oni krožnik tehtnice, navadno pa na ono stran, ki je politični diktaturi najmočnejše države nasprotna.«

V tem je problem angleškega kontinentalnega ravnovesja, ki stopa po poslednjih evropskih dogodkih spet v pereči obliki v ospredje kot izvor vseh angleških pobud in akcij, ki si bodo odslej nedvomno v pospešenem tempu sledile, in to ne glede na morebitne nasprotne uspehe. Čim večji bodo ti uspehi, tem večji bo angleški odpor proti njim, odnosno, tem večja bo konkretna angleška povezanost s kontinentom. Učinek poskusov nadvladovanja Evrope je torej v daljšem razvoju povsem nasproten oni tezi, ki misli, da je mogoče z angleškim imperijem doseči kompromis na osnovi takšne razdelitve vplivnih območij, ki bi dala eni sami velesili nadvlado nad vsem evropskim kontinentom, drugi (in ostalim) pa prepuстила samo nadvlado na morju (ali celo samo neko ožjo superiornost v senci obeh glavnih velesil). Velika Britanija ni doslej nikdar pustila najmanjšega dvoma o tem, da smatra svojo pomorsko nadvlado za zagotovljeno samo z vzdrževanjem primerne ravnovesja na evropskem kontinentu, ki tvori v tem pogledu ključ do njenih svetovnih pozicij.

To se mi je zdelo potrebno poudariti

v zvezi z nasprotujočimi si vestmi, ki smo jih čitali v listih o ozadju in uspehih angleške diplomatske akcije za stvoritev močnega bloka tako zvanih »**protinapadalnih držav.**« Da Angliji ne gre več odslej samo za navadne diplomatske posvete, ki naj bi se končali s platonskimi izjavami brez prave konkretne vrednosti, je dal Chamberlain razumeti že v svoji izjavi z dne 23. marca tega leta. Dne 28. marca pa je na pritisk opozicije v spodnji zbornici šel še korak dalje, ko je svoja posvetovanja s francosko, rusko in poljsko vlado nekoliko konkretnje obeležil z naslednjimi besedami: »Na splošno se priznava, da gre to, kar ima naša vlada pred očmi, mnogo dalje od navadnih posvetovanj«. Na izrecno vprašanje poslanca Daltona, ali je angleška vlada druge vlade, zlasti Poljsko, obvestila o tem, kaj namerava v sodelovanju z drugimi državami konkretnega začeti v primeru kake nove žrtve, je angleški premier sicer opozoril na tajnost razgovorov, vendar pa je dobesedno pripomnil: »Smem pa reči, da je vlada točno pojasnila drugim vladam, ki se z njimi posvetuje, kaj je v določenih primerih pripravljena storiti.«

Konec marca niso še znane podrobnosti angleških razgovorov s francosko, rusko in poljsko vlado, pač pa so napovedane **nové Chamberlainove izjave**, ki bodo čitateljem med tem že znane. Ugotoviti pa moram, da sta si francoska in angleška vlada med tem že izmenjali noti o razširjenju svojih konkretnih jamstev za primer napada na Belgijo (jamstev, ki so bile posledica prekršitve lokarnske pogodbe) tudi na **Holandsko** in **Švico.** Nadalje, da so v razgovorih s poljsko vlado že določene tudi konkretne možnosti sodelovanja, o katerih se bo morda kaj več zvedelo po obisku poljskega zunanjega ministra **Becka v Londonu** v začetku aprila tega leta. In končno ni nobenega dvoma, da se je obrambna zveza med Anglijo in Francijo utrdila že čisto v smislu vojaške zveze, kar prihaja vedno bolj do izraza v vseh novejših manifestacijah angleško-francoske solidarnosti, in k tem

moramo šteti zlasti obisk predsednika francoske republike **Lebruna v Londonu** v dneh od 21. do 24. marca tega leta. Posebno viden izraz te popolne solidarnosti je bil tudi govor francoskega ministrskega predsednika Daladiera dne 29. marca tega leta v odgovor na Mussolinijeve izjave z dne 26. marca 1939.

* * *

Težišče mednarodnega razvoja se je po marčnih srednjeevropskih spremembah povsem naravno preneslo na eni strani na Poljsko, ki je doslej zavzemala položaj bočnega kritja za nemški prodor proti jugovzhodu, na drugi strani pa v Sredozemlje in na tamkaj latentni spor med Italijo in Francijo.

Glede na spremembe, ki so se v zadnjem času izvršile tako ob južni kakor ob severni meji **Poljske** — (konec ČSR, pritisk na Rumunijo in spremenjeni položaj Litve po odstopitvi Klajpede v zvezi z reperkusijami, ki jih nevtralizacija Litve more imeti za ves prostor ob Baltiku), — utegne v kratkem priti popolno razčiščenje glede nadaljnje poljske politike, ki je sedaj postavljena pred usodno alternativo. Zdi se, da se Poljaki usodnosti nastalih sprememb v polni meri zavedajo. Krakovski list »**Il-lustrowany Kurjer Codzienny**«, ki velja za vladni organ, je v svojem uvodniku z dne 30. marca tega leta takole označil položaj Poljske napram Nemčiji: »Poljska je edina realna sila v Evropi, ki se ni podvrgla nemškemu pritisku. Poljsko politiko vodita dobra volja in duh sporazumevanja, toda vprašati moramo, ali je nemška vlada v zadnjem času upoštevala poljske interese, kajti poljsko-nemški odnošaji morajo biti zasnovani na vzajemnem spoštovanju pravic in interesov obeh držav. Poljska stori prav, ako je oprezna. Vprašati se namreč smemo, ali ne sega morda življenjski prostor, ki ga zahtevajo sedaj Nemci zase, na področje poljskih pravic. Poljska, ki predstavlja edino realno silo vzhodne Evrope, ni predmet, ki bi se ga mogla posluževati Nemčija proti komurkoli, temveč je pripravljena, da brani vse svoje pravice. Poljska se dobro zaveda svojega ključnega položaja v Evropi; ona se prav tako zaveda svo-

je odgovornosti, ker ve, da če ne bi ona ločila Nemčije od Rusije, bi srednja Evropa prenehala obstojati, medtem ko bi zapadne države izgubile svojo vlogo veslesil.« Ako je s tem pravilno prikazan evropski položaj Poljske, ni v tej zvezi mogoče prezreti tudi ruskega činitelja, ki je še v ozadju. Razen tega bodo na položaj Poljske bistveno vplivale najnovejše angleške pobude.

V Sredozemlju se je položaj na eni strani nekoliko razčistil s Francovo zasedbo Madrida dne 28. marca tega leta in popolno kapitulacijo republikancev, deloma tudi s francoskim in angleškim priznanjem vlade generala Franca; na drugi strani pa niso izključeni novi zapletljaji zaradi italijanskih protifrancoskih zahtev, ki so v glavnem sredozemskega značaja.

Mussolini je dne 26. marca tega leta načelno opredelil italijansko stališče nasproti Franciji. Kakor že 1. novembra 1936. v svojem znanem milanskem govoru, je tudi to pot označil Sredozemlje za »življenjski prostor« Italije. V Milanu je rekel, da je Sredozemlje za druge narode »bližnjica«, medtem ko je za Italijo »življenje«. Mislil je tedaj predvsem na Anglijo. Njegova izjava pa je bila namenjena v prvi vrsti Franciji. Z njo je Mussolini naznačil načelni okvir morebitnega sporazuma s Francijo, ki ga v teh mejah ne izključuje. Podrobne italijanske zahteve je v tem okviru označil z imeni: Tunis, Džibuti, Suez. Na teh osnovah Mussolini ne izključuje razgovorov s Francijo za rešitev navedenih visečih vprašanj, prepušča pa zadnevne pobude Franciji. Tako je bilo z najmerodajnejše italijanske strani označeno italijansko stališče v sporu s Francijo, ki je v bistvu, kakor je že rečeno, sredozemski spor.

Na te Mussolinijeve izjave je dne 29. marca tega leta odgovoril po radiu francoski ministrski predsednik **Daladier**, ki je prav tako jasno opredelil francosko stališče v sporu z Italijo, ne da bi v načelu izključeval možnosti sporazuma z Rimom. Osnove takega sporazuma pa po Daladierovem mnenju ne morejo biti nove italijanske zahteve, temveč samo od italijanske vlade enostransko razveljavljeni rimski sporazum. Daladier za-

trjuje, da je bil v noti z dne 17. decembra 1938. odpovedan samo rimski sporazum, niso pa bile v njej postavljene nove zahteve. (To potrjuje tudi objava note in francoskega odgovora, izvršena dne 30. marca 1939). Načelo, da bi nove osvojitve opravičevale nove zahteve, Daladier zavrača, kakor zavrača tudi načelo, da bi samo moč odločala o odnošajih med narodi. V kolikor pa bi bile nove italijanske zahteve Franciji postavljene po drugi poti, Daladier ponovno izjavlja, da Francija ne odstopi niti pedi svoje zemlje, niti se ne odreče najmanjši svoji pravici. Glede francoskih afriških posesti je Daladier še posebej naglasil njih nedotakljivost. Glede Sredozemlja pa odklanja načelo o »življenjskem prostoru«. S temi izjavami je v italijansko-francoskem sporu označeno francosko stališče.

Nas zanimajo še Mussolinijeve izjave, ki so bile v tej zvezi podane glede **odnošajev na Jadranu**. Mussolini je izjavil dobesedno: »Geografsko, zgodovinsko, politično in vojaško je Sredozemlje življenjski prostor Italije, in ko pravimo Sredozemlje, vključujemo seveda tudi oni zaliv, ki se imenuje Jadran in v katerem so interesi Italije preminentni, vendar ne ekskluzivni nasproti Slovanom; in prav zato vlada tam dve leti mir.« — To izjavo šefa italijanske vlade smemo nedvomno šteti med one najpomembnejše izjave italijanskih državljenikov o odnošajih Italije in Jugoslavije, o odnošajih, ki so zasnovani, kakor je iz Mussolinijeve izjave razvidno, na **skupnih interesih**.

Omenjam za zaključek, da je o naši zunanji politiki v skladu z **našim trenutnim mednarodnim položajem** podal naš novi zunanji minister dr. Cincar-Marković izčrpen ekspoze v razpravi o proračunu svojega ministrstva dne 10. marca tega leta. Odmev tega ekspozija je bil za nas vsestransko ugoden.

Dr. Branko Vrčon

Notranjepolitični pregled

V razvoju zadnjih tednov bi lahko po kronološki dolžnosti spet zabeležil nekaj podrobnosti, ki so v zvezi s pro-

računsko debato in z izjavami, ki so bile ob tej priliki podane v narodni skupščini in senatu. Zdi se mi pa to manj važno od kratkih načelnih ugotovitev.

Spričo težkega mednarodnega položaja je bila proračunska debata v senatu zelo kratka. Opozicija (v glavnem JNS) je odredila nekaj svojih govornikov samo v načelni debati. Kakor v narodni skupščini, tako tudi v senatu so njeni zastopniki podali nekaj stvarnih, zelo treznih in po najgloblji skrbi za zdrav notranjepolitičen razvoj diktiranih izjav, ki gotovo niso mogle ostati brez odmeva. Navzlic splošnemu prizadevanju za naglo izglasovanje državnega proračuna, ker se je zdelo potrebno, da se odstranijo vse ovire za reševanje drugih vprašanj, zaradi katerih je končno prišlo do spremembe režima, je bilo vendarle dovolj časa, da smo mogli na vseh straneh slišati glasove o potrebi nagle rešitve osnovnega državnega problema: **hrvatskega vprašanja**. Vse, kar bi lahko v današnjem pregledu navezal na prikaz razvoja ostalih dogodkov v zadnjem času, bi bilo zelo postranskega pomena v primeri z osrednjim vprašanjem, ki trenutno dominira v vsakem oziru.

V toliko lahko smatramo naš notranjepolitični položaj za razčiščen. Vsi politični činitelji so si edini v tem, za kaj prav za prav gre. Sleherno odlašanje bi probleme samo še bolj skomplciralo, kar gotovo ne more biti v državnem interesu. Na tej točki se danes srečujejo pogledi vseh. Nejasen pa je položaj glede sredstev in metod za rešitev osnovnega problema. Odločitve, ki se pričakujejo, ne morejo biti več daleč. Tako se vsaj poudarja v vseh taborih brez razlike, v tem smislu pišejo tudi vsi listi. Zdi se torej, da je optimizem upravičen in da nam bodo prihodnji tedni prinesli v našem notranjem državnem življenju to, kar vsi, ki ljubimo svojo državo, svojo edino mogočo državo, pričakujemo. V tem razpoloženju bi bili seveda kronološki pregledi dogodkov, ki so v novejšem času postali nezanimivi in postranskega pomena, odveč.

Verko

Glavne glasbene prireditve

Politične prekucije in mednarodna trenja v Evropi nedvomno slabo vplivajo na koncertno sezono doma in drugod. Prvi gost, ki se je v jesenski in zimski sezoni 1938/39 pokazal na ljubljanskih koncertnih deskah, je bila gđ. **Švihlikova** iz Prage. Pa niti ta prvi solistični koncert, ki se je vršil 9. januarja (!), ni privabil dovolj občinstva, čeprav je koncertantka na svojem prvem ljubljanskem nastopu pred dvema letoma potrdila svoje glasbene sposobnosti in klaviristično spretnost. Po dopolnilnem študiju v Parizu in drugod je mlada češka pianistka pridobila predvsem na tonu, ki po prodornosti — in to je za pianista, ki se hoče danes v Evropi uveljaviti, prva zahteva — nič več ne zaostaja za svetovnimi umetniki največjega kova. Njena smiselna in arhitektonsko izdelana interpretacija Bacha (partija v c-molu) je ugajala bolj ko do potankosti izdelana in premišljena igra Chopina (sonata v h-molu). Ritmično sveže je podala nekaj Smetanovih plesov in zanosito tolmačila Novakov »Moj maj«, medtem ko so se ji barvni prelivji v Ravelovi »Ondini«, ki se tudi instrumentu (Seiler) niso posebno prilagajali, manj posrečili. Obenem je gđ. Švihlikova v ljubljanskem studiju absolvirala radio-koncert (Bach, Mozart) in je še na nekaterih družabnih prireditvah dokazala, da je že danes upoštevanja vredna umetnica bogatega repertoarja, samozavestne, premišljene in tehnično neoporečne igre ter z muzikalnim čutom prežete interpretacije.

Dva ruska pianista, **A. Borovski** in **N. Orlov**, sta si sledila v kratkem časovnem razmahu koncem februarja in začetkom marca. S svojstveno igro sta nehote silila poslušalce in dnevno kritiko k primerjavi. Značilno je, da sta se oba velika mojstra oddaljila od tiste romantične interpretacije, ki smo jo čisto čuli od Friedmanna in drugih pianistov starejše generacije. Štedila sta s sladkimi, zadržanimi piani in pretirano zavlečenimi tempi, Borovski pa še prav posebno z uporabo pedala, kar je bajé moderno. (Pri podrobnejšem obravnavanju tega vprašanja bi naleteli na stari

spor, ali naj interpretiramo strogo v duhu dobe, v kateri je delo nastalo, ali naj izkoristimo današnje pridobitve modernega klavirja in delo osvetlimo skozi prizmo današnjega okusa...) Borovski ima prodoren ton, ki se po svojem jasnem in čistem zvoku najbolj prilaga resnemu, objektivnemu značaju Bachovih grandioznih tonskih zgradb ali takemu podajanju Beethovneve sonate op. 53. (Waldsteinova), kot je z njim to pot pokazal Borovski. Sestava celotnega sporeda zgovorno priča, da mojster lastnosti svojega tona pozna. Ognil se je mehkim kantilenam, Lisztovim nepomembnim delom pa je kot pianist-virtuoz odmeril le preveč prostora. To dejstvo je bilo v nekem nasprotju h genialni vzvišenosti, s katero je Borovski tolmačil Bacha in Beethovena. Te skladbe so se umetniku vsesale tako v njegov duh, da jih poslušalcu osvetljuje kot bi bil vanje zamaknjen iz daljave. Dve jugoslovanski deli B. Kunca in B. Papandopula sta samevali med velikanom Beethovnom in sangvinikom Chopinom. Borovski se je za nje odločil nedvomno radi dobrega klavirskega stavka in manj radi njih umetniške vrednosti. — Orlov se je z vsemi utripi bogatih doživetij polne duše razživel ob instrumentu. Mozart, Beethoven, Schumann, Ravel, Chopin in Skrjabin so našli v njem ognjevitega, a obenem silno poetičnega tonskega slikarja, ki njih dela vedno znova sproti doživlja. In ker je človeku človeško bliže od nadčloveškega, je našel Orlov večji odziv in bil deležen živahnejšega odobravanja kot Borovski. Tako popolnega in spontanega muziciranja tako kmalu ne bomo doživeli.

Od domačih koncertov je pomemben nastop pevskega društva »Zvon« z zbori bratov Ipavcev dne 17. februarja. Dnevna kritika je to prireditev glede na zasluzno zamisel in dobro izvedbo pohvalila. Žal se je isti večer vršilo zanimivo gostovanje v operi, kar je mnogim onemogočilo poset koncerta. Ga. **Novotna** je namreč s svojo odlično pevsko in igralsko kreacijo »Prodane neveste« olepšala pomembni kulturni jubilej — 150. predstavo te priljubljene Smetanove opere na ljubljanskem odru. —

Z »Lohengrinom« je v začetku februarja spet zazvenela v operi Wagnerjeva glasba. Dobra, deloma izvrstna zasedba vlog (Betetto, Franci, Janko, Vidali, Kogej). Tehtna vprizoritev pod taktirko g. Švare in v režiji g. Primožiča je deležna zasluženega zanimanja.

Jeseni sta dva orkestralno-pevska koncerta prikazala najnovejša dela že znanega skladatelja L. M. Škerjanca in na široko zasnovani poti korakajočega B. Arniča. Tretji tak koncert, ki sta ga zbor Glasbene Matice in operni orkester pod odličnim vodstvom ravnatelja Poliča vestno pripravila dne 6. februarja, je veljal 60letnici skladatelja A. Lajovica. Poučljiv je bil kot izdaten pregled jubilantovega dela, kajti izmed skladb sta izostali le obširni in znani psalm ter znameniti, vse premalo igrani Caprice. Za vse poslušalce, ki jim je romantično izražanje v užitek, je bil ta večer posebno pomemben. Izvrstna je bila izvedba zborovskih in solističnih (Betetto, Polajnar), pa tudi orkestralnih del, zato sta prišla Lajovčeva tehnična popolnost in topli, prepričevalni izraz popolno do veljave. — V glasbenih delih raznih kulturnih dob, slogov in skladateljev prevladuje včasih trdna ritmična podlaga s čvrsto idejno-oblikovno zasnovano, drugič pa tista rast v poteku skladbe, ki klije iz razgibanega utripa melodijskega motiva samega. Ta »ruba-to«, kakor ga Lajovic sam hoté poudarja z besedo in dejanjem kot prvo gibalo svojega ustvarjanja, je s svojim dinamičnim in agogičnim senčenjem tipično romantičen element. Da je doslej prvenstveno opažen v slovanski glasbi v obče in v slovenski še posebej, bi bil tehten dokaz za slovenski značaj Lajovčevega dela. Sicer kaže zgodovina, da razna kulturna stremljenja, čas in mnogi drugi vplivi preoblikujejo v marsičem narodovo mišljenje in čustvovanje. Težko pa je reči z gotovostjo, kako globoko sežejo take spremembe, da bi bilo oporekati gornji ugotovitvi. Skladatelj in vsi izvajajoči so bili ta večer nagrajeni s prisrčnim in nedeljenim odobravanjem, kar Ljubljana redko doživi.

Pavel Šivic.

Zbornica fašijev in korporacij

Ze po volilnem zakonu, ki je stopil v veljavo leta 1929, so italijanski državljani dejansko izgubili volilno pravico, ostala jim je tedaj samo še glasovalna pravica. Kajti po tem zakonu niso imeli možnosti, ne kot posamezniki ne kot skupine postavljati kandidate ali kandidatne liste, temveč so smeli samo glasovati za edino listo, ki jo je predložil Veliki fašistični svet. Formalno so imeli sicer pravico, to listo sprejeti ali odkloniti, praktično pa se je tudi ta pravica izražala le kot gola pritrditev. Sedaj pa so prišli še ob glasovalno pravico.

14. februarja letos je italijanski uradni list objavil zakon od 19. januarja 1939, s katerim se je ustanovila **Zbornica fašijev in korporacij**. Odslej bosta imela ta zbornica in senat zakonodajno pravico.

Novo zbornico bodo tvorili člani fašističnega sveta in člani sveta korporacij. Izključeni so samo oni, ki so že ali senatorji ali člani Italijanske akademije.

V fašističnem svetu so poleg vodje Mussolinija tajnik fašistične stranke, člani Velikega fašističnega sveta, člani direktorija, strankini inšpektorji in federalni (pokrajinski) tajniki. Korporacije pa bodo zastopali člani osrednjega korporativnega odbora, v katerem so ministri in državni podtajniki ter predsedniki konfederacij in zastopniki stranke in raznih panog v posameznih korporacijah. Vseh članov korporacij je 25; od teh pa bo le dobra polovica vstopila v novo zbornico.

Člani nove zbornice morajo biti ob dnevu prisege vsaj 25 let stari. Ne bodo se več imenovali poslanci (deputati) in tudi dosedanji naslov »onorevole« je odpravljen. Odslej bodo nosili ime »nacionalni svetovalci«. Svojestvo nacionalnega svetovalca potrjuje načelnik vlade z objavo v uradnem listu.

Nacionalnim svetovalcem prenehata njihova funkcija, čim prenehajo biti člani ustanove, ki jim daje to pravico. Na njihovo mesto stopijo njihovi nasledniki, če sicer ni kake gori omenjene zakonske ovire. Nova zbornica se ne bo torej več periodno prenavljala potom volitev ali plebiscitov, temveč se bo

stalno in postopoma pomlajevala po vstopu novih članov na mesto onih, ki pnehajo imeti potrebne pogoje. Nacionalni svetovalci uživajo enake pravice kakor prejšnji poslanci in so za svoje delo tudi plačani.

Predsednik in podpredsedniki zbornice se ne izvolijo, temveč se imenujejo s kraljevim ukazom. Zbornični predsednik pa imenuje ostale funkcionarje.

Za predsednika je bil imenovan grof Costanzo Ciano, oče zunanjšega ministra Galeazza Ciana.

Zbornica vrši svoje funkcije na plenarnih sejah, v generalni komisiji za proračun in obračun ter v zakonodajnih komisijah. Te komisije se sestavljajo za določene panoge narodnega življenja. Razen tega pa so lahko tudi posebne komisije za izredne predmete.

Plenarne seje sklepajo o zakonih, ki se nanašajo na konstitucijo, in na predmete, ki so bili izvzeti od zakona, ki je dajal načelniku vlade zakonodajno pravico* o proračunu in obračunu države in od države podprtih ustanov obče važnosti. Glasuje se vedno javno.

Zakonski načrti za druge predmete se predlagajo v obravnavo omenjenim zakonodajnim komisijam in senatu. Odobreno besedilo zakona se izroča načelniku vlade, ki ga nato predloži kralju v podpis.

V času vojne ali nujne potrebe finančnega ali davčnega značaja se izdajajo kraljevi ukazi brez predhodnega odobrenja od zakonodajnih komisij ali senata. Isto velja tudi za primer, če pristojna komisija ne izpolni svoje dolžnosti v določenem roku (namreč v roku enega meseca, ki ga pa sme načelnik vlade podaljšati).

Korporativne norme, ki jih izdelujejo posamezne korporacije, kakor kolek-

tivni ekonomski dogovori, sklenjeni med prizadetimi organizacijami, se smejo po sodbi načelnika vlade predložiti v pregled pristojni zakonodajni komisiji. Če ta predlaga izpremembe ali dodatke, se prepusti odobritev zborničnemu plenumu. Končno besedilo se predloži načelniku vlade, ki ga izda kot svoj dekret.

S kraljevim ukazom od 2. marca tega leta je bila prejšnja zbornica razpuščena in sta bila nova zbornica fašijev in senat sklicana za 23. marca. Že teden dni po razpustu je bil objavljen seznam nacionalnih svetovalcev. Celotno bo imela nova zbornica 684 člane. Fašistična stranka bo neposredno zastopana po 155 svetovalcih, namreč po načelniku vlade, strankinem tajniku, 5 članih velikega fašističnega sveta, 14 članih direktorija, 31 inšpektorju in 103 pokrajinskih tajnikih. Korporacije, 22 po številu, bodo imele skupno 429 svetovalcev, toda od teh jih 87 dejansko zastopa stranko, namreč 9 ministrov in 12 državnih podtajnikov, ki so člani osrednjega korporativnega odbora, in po trije zastopniki stranke v posameznih korporacijah. Tudi nova zbornica ne bo torej že docela korporativna, kajti v njej bo stranka posredno in neposredno zastopana po dobri tretjini svetovalcev. Toda tudi ostali svetovalci niso pravi zastopniki korporacij, kajti niso izvoljeni ali izbrani od članov pristojne organizacije.**

Taka sestava nove zbornice pa ni nepričakovana, saj je načelnik vlade Mussolini že meseca marca 1936. na seji korporacij izjavil, da »bo nova zbornica absolutno politična, kajti skoro vsi gospodarski problemi se morejo rešiti samo, ako se prenesejo na politično polje«, in v fašističnem »Ukaznem listu« (Foglio d'ordini) od 10. aprila lanskega leta, je oznanil ustanovitev nove zbornice z besedami: »Vse ozračje, v katerem se vrši življenje italijanskega naroda, ima vojaški značaj, ga mora ime-

** Značilna je tudi najnovejša preobrazitev senata. Ob otvoritvi novega zasedanja je bilo namreč imenovanih za senatorje 25 generalov in 12 admiralov, pozneje pa še 4 letalski generali.

* Po zakonu od 31. januarja 1926. je eksekutivna oblast, ki je dejansko osredotočena v načelniku vlade, bila pooblašena, da izdaja dekrete z zakonsko veljavo. Izvzete so bile poleg državnega proračuna samo še odredbe glede sodne ureditve, kompetence sodnikov, ureditve državnega sveta in računskega dvora ter glede zaščite sodnikov in drugih nepremestljivih funkcionarjev.

ti in ga bo čim dalje bolj imelo: ljudstvo je ponosno, ker se lahko smatra za stalno mobilizirano za dela miru in vojne. Ta kolosalna (izraz »kolosalen« je fašistična Italija v novejšem času prevzela od Nemcev!) prenovitev se bo izražala tudi v sestavi zbornice fašjev

in korporacij, ker bo na logičen in moderen način — torej po fašistično — rešila problem parlamentarnega zastopstva in sodelovanja med vlado in neposrednimi eksponenti političnih in gospodarskih sil naroda pri zakonodajnem delu.« L. Č.

P O R O Č I L A

Ferdo Šišić: Istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja

Biblioteka »Balkan i Balkanci« br. 3—4. Izdanje Balkanskog instituta. Beograd 1937. Str. 280. Balkanski institut je izdal v omenjeni biblioteki kot prvi zvezek knjigo, ki nosi enak naslov kakor biblioteka, »Balkan i Balkanci«. Nato je sledilo delo **Vladimira Corovića** »Borba za nezavisnost Balkana«. Pred kratkim pa nam je institut podaril kot dvojni zvezek knjigo izpod peresa **Ferda Šišića** »Jugoslovenska misao«.

Nova Šišićeva knjiga nam podaja sintetičen pregled razvoja jugoslovanske misli med Slovenci, Srbi in Hrvati do ustvaritve skupne države Jugoslavije v obliki, kakršno zmore pač samo tak globok spoznavalec predmeta, kot je Šišić. Knjiga pa ni samo veren prikaz zgodovinskih dogodkov, temveč veje iz nje tudi trdno prepričanje pisca, da je jugoslovenska ideja realnost, ki je niso v preteklosti mogle zatreti prehodne zablode vodilnih faktorjev ali tuji, nam sovražni vplivi, in ki bo nedvomno tudi v bodočnosti zmagala vedno nad nasprotnimi silami.

Šišić zavrača bajko o avtohtonosti Hrvatov in Srbov na sedanjem ozemlju. Od prvih zgodovinskih početkov že so bili Slovenci, Srbi in Hrvati etniško in krvno sorodni. Politična nacionalna zavest, in z njo združena težnja, da se ves narod združi v eno samo politično nezavisno državo, pa se je začela buditi in uveljavljati šele v drugi polovici osemnajstega stoletja. »Ako bi bila Hrvatska stopila v trajno zvezo s carigradske cerkvijo kakor Srbi, ne bi bržkone nikdar

prišlo do velike razlike med Hrvati in Srbi, temveč bi se obe plemeni, morda že proti koncu XI. stoletja, združili v en sam narod pod istim državnim in etniškim imenom, bodisi srbskim ali hrvatskim.«

Tako pa je katoliška cerkev Hrvate tesneje priklenila na Madžare in prav odnosom Hrvatov do Madžarov posveča Šišić večji del svoje knjige, zlasti za dobo po hrvatsko-ogrski pogodbi. Šišić gre v svojih izvajanjih celo dalje in trdi, da bi se Madžari, ako bi bili prišli v sfero vzhodne pravoslavne cerkve, v teku časa nedvomno poslovanili, kakor se je to zgodilo z njihovimi sorodniki, turanskimi Bolgari.

Podobno misel o kvarnem vplivu zapada na jezik in orijentacijo Hrvatov je izrazil v zadnjem času tudi profesor katoliške bogoslovne fakultete v Zagrebu **dr. Antun Sović** v zagrebškem »Katoliškem listu«. Profesor Sović zagovarja namreč srbska imena za biblijske osebe in utemeljuje svoje stališče takole: »1. Hrvatski prijevod sv. Pisma Staroga zavjeta ne treba se obazirati na zapadnu tradiciju kod biblijskih imena, jer je to za nas tudjinsko, nego se ima obazirati na genij srpskoga jezika, koji sa svojim narodom i jezikom graniči s grčkim narodom i jezikom. 2. Hrvati nisu marili uzimati svoj književni jezik od Srba i onda ga »uprijati s kojekakvim tudjinskim i neslavenskim jezičnim upljucima«. 3. Hrvatska gospoda, t. j. svećenici, koji su glavni predstavnici ikavsko-štokavske knjige, »poživinčili« su tu ikavštinu. 4. Historijska je griješka, što su se Hrvati u svoje vrijeme orijentalirali prema zapadu i što se nisu ori-

jentirali prema istoku t. j. prema »ćirili«. Da su se Hrvati orijentirali prema »ćirilici«, »njihovo bi i religiozno i političko stanje danas bilo sasvim drukčije«. (Citirano po »Novi reviji«. God. XVIII. br. 1. Makarska)

Zgodovinski razvoj pa je bil drugačen. Hrvatska in Madžarska sta se priključili zapadnoevropski civilizaciji in sta tudi obe sprejeli latinščino kot uradni jezik. »Že ta dva važna faktorja v državnem življenju,« pravi Šišić — namreč skupna vera in skupni uradni jezik — »sta bila sama po sebi sposobna, da držita v trajni zvezi dva sicer tako različna naroda, kakršna so bili slovanski Hrvatje in uraloaltajski Madžari.« Tema faktorjema sta se v teku časa pridružila še dva. »Bili so to stoletna skupna obramba pred tujimi sovražniki (Benetkami in Turki, pozneje pa zlasti pred Avstrijo) in skupni stanovski interesi plemstva in klera, zlasti višjega (magnatov in prelatov).«

»Slovenec in jugoslovenski misli« je posvečeno manjše poglavje (str. 203 do 208), ki je v velikem delu povzeto po Dragotinu Lončarju. Že na drugem mestu (str. 55) očitá Šišić Jerneju Kopitarju in Valentinu Vodniku, da sta se protivila načrtu maršala Marmona, ki je kot guverner Ilirije hotel uvesti »ilirščino« (t. j. srbohrvaščino) kot uradni jezik pri občevanju z ljudstvom. Ta očiitek ponavlja tudi v omenjenem poglavju. Na strani 60 pa šteje Kopitarju v posebno zaslug, nasvet Gjurju Šporerju, da naj pri morebitnem izdajanju listov »ne misli samo na Hrvate, temveč tudi na vse druge jugoslovanske narode. Kajti ne Dalmatince, ne Slovenec ne Istran, pa tudi ne Slavonec ali katerikoli drugi Jugoslovan, ne bi rad pristal na edino hrvatsko narodnost. Te narode je treba združiti pod enim imenom«. Poglavje o Slovencih zaključuje z znanim jugoslovanskim programom, ki je bil sprejet na sestanku jugoslovanskih politikov leta 1870 v Ljubljani in ki je »do leta 1919 ostal samo zanimiv zgodovinski akt«. »Preporoda« Šišić v svoji knjigi žal ne omenja.

Šišićevo knjigo posebno v sedanjih dneh toplo priporočamo našim čitate-

ljem, zlasti pa doraščajoči mladini, da b' tako spoznala razmere, iz katerih je nastala naša sedanja skupna država.

L.

Dr. F. Veber: Krščanstvo in nacionalizem

O Vebrovi novi knjigi morejo govoriti seveda samo teoretični filozofi. Ti lahko presodijo, ali spada obširno razpravljanje o krščanstvu in nacionalizmu v okvir filozofskih znanstvenih metod, ali je v skladu z nauki dosedanjih znanstvenih izsledkov, ali se dá včleniti v ta ali oni filozofski sistem, ali pa je morda popolnoma originalno.

Sodobniku, ki opazuje duhovno življenje s praktičnega stališča, ki čuti, da današnja doba ni zadovoljna samo s smiselno lepo konstruiranimi razpravami o stvareh, kakor si jih duh predstavlja, ko je odlučil, odmetal in odstranil vsa resnično in tipljivo zunanjo podobo, ki s' zaveda, da sheme čistega krščanstva živijo samo v knjigah, da pa realno življenje ustvarja položaje, ki v svojih prvinah ne odgovarjajo niti sublimiranemu krščanstvu niti zdravemu človeškemu nacionalizmu, Vebrova razprava ne more koristiti.

Današnja doba zahteva kritične presoje duhovnih stremljenj, kakršna so v resnici, kakršna se dan za dnem kažejo v praksi, kakršna neprestano odločajo življenjsko smer posamezniku in narodem. Iz realnega življenja vzeta slika o krščanstvu, ki ga vsak dan čutimo, in nacionalizmu, ki danes premetava in preresetava narode, bi bila dobrodošla in bi pomagala k resničnemu spoznavanju duhovne okolice, v kateri živimo. To bi bilo koristno delo. Podrlo bi iluzije, s katerimi si osvajajo demagogi zbegane ljudi ali v stanovske ali politične namene, s tem pa bi razgrnilo meglene zavese, ki nas ločijo od pravega krščanskega pojmovanja sveta in dogajanja. Morda bi tako zagledali pot, po kateri se da priti visokim človeškim in božanskim idealom nasproti. Brez take tvorne kritike pa vsa razmotrivanja, najsi so še tako globokoumna in blesteče metodična, le še bolj zavajajo sodobnika, da se oddaljuje od visokih krščanskih ciljev in se še bolj iz-

gublja v duhovnem labirintu današnjih časov.

Filozofsko delo, ki se peča z žgočimi problemi, pri tem pa abstrahira od vseh življenjskih resnic, se odteguje vsem refleksom dejanskih dogodkov in dogajanj, nima v sebi krvi in mesa in je zgolj beseda. Taka beseda je glas vpijčnega v puščavi, nima življenjskosti. To je radijski aparat brez zvočnika. Tako larpurlartistično delo je delo profesorja Vebra o krščanstvu in nacionalizmu. Z.

Nove knjige

Inž. agr. Josip Teržan, »Tajne o ishrani bilja«, poljudno znanstvena razprava, s katero hoče pisec po lastnem zadržilu »upoznati našo jugoslavensku seljačko omladinu sa nizom činilaca, koji vrše presudan uticaj na prinos kulturnog bilja, kako bi se sa više ljubavi i razumijevanja posvetila glavnome zadatku svoga rada: valjanost poljoprivrednoj proizvodnji!« V drobnim knjižici obravnava na jaseh in lahko umljiv način anatomijo, fiziologijo in biologijo kulturnih rastlin, predvsem žitaric, s posebnim ozirom na geofizične in klimatske razmere v naši državi. Tudi slovenska kmečka mladina bo s pridom segala po lični knjižici, ki je opremljena s številnimi deloma izvirnimi slikami z jugoslovanskih, pa tudi drugih in celo tropičnih pokrajin.

Vojvodanski zbornik, almanah, 2. knjiga Novi Sad 1939. str. 188. Uredništvo pravi v predgovoru: »Vojvodanski zbornik želi da postane glas narodne i sicobodarske Vojvodine u kulturnom delanju i teškom poslu vaspitanja našeg naroda za bolju budućnost; Vojvodanski zbornik je mesto gde treba da se nađu sve one kulturne snage Vojvodine, koje osećaju potrebu okupljanja i saradnje u današnjim teškim i sudbonosnim vremenima... Ostajući pre svega vojvodanski, Zbornik ističe i ovom prilikom svoju solidarnost sa svim pravim kulturnim radnicima Jugoslavije.«

Zbornik vsebuje večinoma beletrijo, nekaj pa tudi znanstvenih in poučnih sestavkov. Dr. N. Radojičić piše »O racionalizmu kod Srba; Dr. R. M. Grujić: Segedinski Srbi u vreme Požarevačkog

mira; S. Marić: Jedan dug prema Dositeju; Ž. Milisavac o omladinskih časopisih v Vojvodini ter S. Marković o razvoju sindikalnega delavskega pokreta v Vojvodini. — Cena za naročnike 20 Din, v prodaji 30 Din.

Grafični godišnjak, izdala prosvetna centrala Zveze grafičnih delavcev Jugoslavije (Zagreb, brez letnice). Strokovna organizacija grafičnih delavcev je izdala v brezhibni grafični opremi svoj prvi zbornik, ki prinaša poleg nekaterih strokovnih razprav tudi nekaj strani književnih prispevkov, ki so pa šibkejša stran te sicer simpatične publikacije. Najobširnejša je razprava prof. dr. Evgena Sladovića: Knjižgotičarsko umjeće prema umjetnosti, obrtu, industriji i trgovini kao kulturnim pojavama. Žal, da razprava ne obsega tudi položaja grafičnih delavcev, ki bi kot najmočnejši strokovni pokret zaslužili na tem mestu potrebno pozornost. Bogdan Krekić je prispeval dobro razpravo o borbi za normalni delovnik. Nekaj krajših prispevkov obravnava probleme strokovnih organizacij.

Bibliographie zur Geschichte Italiens in der Nachkriegszeit. Knjižnica o svetovni vojni (Weltkriegsbücherei) v Stuttgartu ima kakor podobna francoska ustanova v Vincennesu nalogo, da zbira literaturo, ki se nanaša na svetovno vojno, njene vzroke in njene posledice. Knjižnica poroča štirikrat na leto o novih publikacijah in novih nabavah. Poleg tega pa izdaja tudi monografije o bibliografiji, ki se nanaša na posamezne države. Doslej je izdala devetnajst takih knjižic, prva je posvečena Poljski, 2. do 5. Avstriji, 6. do 10. Angliji, 11. do 16. Franciji ter 17. do 19. Italiji. (Na programu so tudi trije zvezki o Ameriki.) Zadnji izdani zvezek (Bibliographie zur Geschichte Italiens in der Nachkriegszeit) navaja na 69 straneh okoli 2000 knjig in razprav o notranji, zunanji in kolonialni politiki Italije v povojnem času. Urednik je imel predvsem namen, da prikaže bistvo in pomen fašizma ter nastanek italijanskega imperija. Nas pa posebno zanima poglavje, ki prinaša literaturo o italijanski politiki na Jadrani, v Podonavju in na Balkanu. Seznan seveda ni popoln, vendar bo tež-

ko kje drugod dobiti zbranih toliko spisov o teh problemih. Knjižica nam naravnost vsiljuje misel, da bi ustva-

riili tudi mi podobno knjižnico, ki naj bi vsebovala vsaj ona dela, ki se nanašajo na naš problem.

D O K U M E N T I

Velike spremembe v srednji Evropi nam nalagajo dolžnost, da zaradi njih zgodovinskega pomena objavimo v tej rubriki nekaj osnovnih dokumentov, ki nam kažejo nekaj praktičnih primerov takozvanih bilateralnih dogovorov v praksi. Borba med kolektivnimi (plurilateralnimi) in bilateralnimi pogodbami, borba med kolektivno varnostjo in kolektivno nevarnostjo stopa ž njimi spet pereče v ospredje. Spet se je izkazalo, da ni pri pogodbah važna oblika, temveč samo njihov duh. Zato objavljamo tu besedilo dokumentov, ki se nam zde važni kot dopolnitev naših zunanje-političnih pregledov.

POGODBA, S KATERO SO ČEHI PRIŠLI POD ZAŠČITO NEMČIJE

Vodja Hitler je danes v navzočnosti zun. ministra v. Ribbentropa sprejel na njuno željo predsednika češke države dr. Hacha in češkega zun. ministra Chvalkovskega. Na sestanku so popolnoma odkrito proučili položaj, nastal zaradi dogodkov zadnjih tednov na dosedanem češko-slovaškem državnem ozemlju. Na obeh straneh so poudarili soglasno prepričanje, da mora biti namen tega prizadevanja zagotovitev reda in miru v tem delu Srednje Evrope.

Češki državni predsednik je izjavil, da izroča, z namenom, da se doseže popolna pomiritev, v roke voditelju nemške države s popolnim zaupanjem usodo češkega naroda in države.

Hitler je vzel to izjavo na znanje in sporočil svoj sklep, da sprejme češki narod pod varstvo nemške države in mu zajamči samoupravni razvoj njegovega narodnega izžvljenja po njegovi narodni samobitnosti.

Berlin, 15. marca 1939.

Podpisani: Adolf Hitler, dr. Hacha, v. Ribbentrop, dr. Chvalkovsky.

POLOŽAJ ČEŠKE IN MORAVSKE V OKVIRU NEMČIJE

Praga, 16. marca. AA. (DNB) Führer (vodja) in državni karcelar Adolf Hitler je danes podpisal v Hradčanih naslednji odlok o protektoratu nad Češko in Moravsko:

»Češkomoravske dežele so tisoč let spadale v prostor nemškega naroda. Iz zgodovinskega okvira so jih z nasiljem ter nespametno in samovoljno iztrgali. Z njihovo vključitvijo v umetno češko-slovaško tvorbo je nastalo ognjišče stalnih nemirov. Od leta do leta je naraščala nevarnost, da bo, kakor že tolikokrat v preteklosti, vstala iz teh krajev velikanska nevarnost za evropski mir, kajti Češko-slovaški in njenim oblastnikom se ni posrečilo razumno urediti skupno življenje narodnosti, ki so jih samovoljno vključili v te meje, ter tako ustvariti in ohraniti željo vseh prizadetih za ohranitev skupne države. S tem je ta država dokazala svojo življenjsko nesposobnost in zato je zdaj tudi doživela svoj dejanski razpad.

Toda Nemčija ne more dovoliti, da bi se nadaljevale stalne motnje v teh krajih, tako zelo važnih ne samo za njen lastni mir in za njeno lastno varnost, temveč tudi za splošni mir in za splošno varnost. Prej ali pozneje bi imela Nemčija kot država, ki je po zgodovini in zemljepisnem položaju najbolj prizadeta, nositi kar najtežje posledice zaradi takšnih razmer.

Zato je Nemčija samo ustregla imperativni potrebi samoohranitve, ko je sklenila odločno spremeniti razmere v Srednji Evropi in ukreniti vse potrebno. Kajti Nemčija je v svoji tisočletni zgodovinski preteklosti že dokazala, da je po svoji velikosti in po lastnostih nemškega naroda edina poklicana rešiti te naloge.

Poln iskrene želje, da bi služila resničnim interesom narodov, ki prebivajo v tem prostoru ter zagotovila nacionalno samobitnost nemškega in češkega naroda v službi miru in socialni blaginji, predpisujem v imenu Nemčije kot osnovo za bodoče skupno življenje prebivalcev teh krajev naslednjo ureditev:

Čl. 1. Pokrajine bivše češkoslovaške republike, ki so jih nemške čete zasedle v marcu 1939, tvorijo sestavni del nemškega ozemlja in stopajo pod imenom češkomoravskega protektorata pod njegovo varstvo. Če bi to zahtevali interesi obrambe države, bo voditelj rajha izdal za posamezne dele teh pokrajin drugačne odloke.

Čl. 2. Prebivalci protektorata nemške narodnosti postanejo nemški državljani v smislu zakona o državljanstvu od septembra 1935. Zato veljajo zanje tudi zakonska določila o zaščiti nemške krvi in nemške časti ter so podrejeni nemškemu sodstvu. Ostali prebivalci Češke in Moravske postanejo državljani češkomoravskega protektorata.

Čl. 3. Češkomoravski protektorat je avtonomen in se sam upravlja. Državno oblast, ki mu gre v mejah protektorata, izvršuje v skladu s političnim, vojaškimi in gospodarskimi potrebami rajha. To oblast vrši preko lastnih organov, lastnih uradov in lastnih uradnikov.

Čl. 4. Vrhovni poglavar avtonomne uprave češkomoravskega protektorata je deležen varstva in častnih pravic, ki gredo državnim poglavarjem. Vrhovni poglavar protektorata mora za izvrševanje svoje oblasti uživati zaupanje rajha in državnega kancelarja.

Čl. 5. Kot varuha interesov rajha imenuje fűhrer protektorja rajha. Sedež tega protektorja je Praga. Protektor rajha ima kot zastopnik fűhrerja in pooblaščenec nemške vlade nalogo skrbeti, da se spoštujejo smernice, ki jih izdaja fűhrer. Protektor rajha potrdi imenovanje članov vlade protektorata. Že izdano potrdilo se lahko prekliče. Protektor rajha ima pravico zahtevati informacije o vseh ukrepih vlade češkomoravskega protektorata in daje vladi nasvete. Dalje ima pravico veta proti ukrepom vlade, o katerih misli, da bi mogle biti škodljive rajhu. Če bi videl, da bi kakšno zavlačenje utegnilo biti nevarno, lahko sam izda odloke, ki so v splošnem interesu. Če protektor rajha vloži veto proti čemu, se ima objava zakonov, uredb in drugih pravnih predpisov ali sklepov upravnih oblasti in izvedba veljavnih sodnih razsodb odložiti.

Čl. 6. Za zunanje zadeve protektorata, zlasti o varstvu njegovih državljanov v tujini se briga rajh. Rajh bo vodil zunanje zadeve tako, kakor zahtevajo skupni interesi. Protektorat bo imel pri nemški vladi svojega zastopnika, ki bo imel naslov poslanika.

Čl. 7. Rajh bo nudil protektoratu vojaško varstvo. Pri izvrševanju tega varstva bo rajh v mejah protektorata vzdrževal vojaške posadke in vojaške naprave. Protektorat bo imel pravico ustanoviti lastne enote za vzdrževanje notranjega reda in varnosti. Ureditev, številčno stanje in oborožbo teh enot bo predpisala nemška vlada.

Čl. 8. Promet, pošta in brzojav bodo pod neposrednim nadzorstvom nemške vlade.

Čl. 9. Protektorat spada v sistem nemških carin pod njegovo carinsko suverenost.

Čl. 10. Do nadaljnega bo kot zakonito plačilno sredstvo veljala poleg marke tudi krona. Razmerje med obema valutama bo predpisala nemška vlada.

Čl. 11. Rajh lahko predpiše pravne določbe, ki bodo veljale za protektorat,

v kolikor bodo to zahtevale skupne koristi. Če bo obstojala skupna potreba, bo rajh lahko vzel v lastne roke razne upravne panoge protektorata in imenoval zanje oblastva, ki bodo podrejena neposredno nemški vladi. Nemška vlada lahko izda vse ukrepe, potrebne za ohranitev in varnost.

Čl. 12. Pozitivno pravo, veljavno danes na Češkem in Moravskem, ostane v veljavi, v kolikor se njegova določila ne križajo s prevzemom nemškega varstva nad protektoratom.

Čl. 13. Notranji minister rajha bo sporazumno z drugimi prizadetimi ministri rajha izdal vse pravne in upravne predpise za izvedbo teh sklepov in zastran morebitnih potrebnih dopolnil.«

ODLOK O PODREDITVI PROTEKTORJA VODJI RAJHA

Z odlokom z dne 22. marca 1939, ki je bil izdan v Berlinu v zvezi z odločitvijo vodje o protektoratu Češke in Moravske se odreja:

I. Nemški protektor na Češkem in Moravskem je edini predstavnik vodje in državnega kancelarja ter nemške vlade v protektoratu. Podvržen je neposredno vodji in državnemu kancelarju ter dobiva navodila samo od njega.

II. Centralni organ za izvršitev odločitev vodje in državnega kancelarja Češke in Moravske je nemški minister notranjih del. Najvišje nemške oblasti se morajo v vseh ukrepih, ki se tičejo protektorata, zlasti glede izdajanja pravnih predpisov in organizacijskih ukrepov, sporazumeti s centralnim organom.

III. Predpise o izvršitvi člena I. si pridržuje zase vodja in državni kancelar. Predpise o izvršitvi člena II. bo izdal nemški notranji minister.

Vodja in državni kancelar: Adolf Hitler, m. p. Nemški notranji minister: Frick, m. p. Nemški minister in šef državnega kancelarstva: Dr. Lammers, m. p.

MADŽARSKA PROGLAŠA PRIKLJUČITEV PODKARPATJA

Budimpešta, 16. marca. AA. (MTI) Predsednik madžarske vlade Teleky je na današnji seji poslanske zbornice podal tole izjavo:

»Zadnje tedne so se ponovile ob madžarsko-ukrajinski meji, posebno ob demarkacijski črti provokacije, ki so bile zadnje dni še posebno pogoste. Radi razpada češkoslovaške države in radi anarhije, ki je nastala, je bilo potrebno storiti politične in vojaške ukrepe radi zaščite interesov naroda v Karpatski Ukrajini, ki v svoji duši nikdar ni bil proti nam. Bilo je tudi potrebno braniti interese Madžarske. Upravitelji Karpatske Ukrajine in ljudstvo v tej pokrajini so poslali včeraj in danes madžarski vladi prošnjo, naj takoj zasede pokrajino, v kateri živi narod Karpatske Ukrajine. Madžarska vlada je odgovorila na te prošnje in zapovedala madžarski vojski, naj zavzame vso Karpatsko Ukrajino. Madžarska vojska je takšna, da lahko hitro zavzame to pokrajino in pri svojem prodiranju ni naletela na noben napad ali poskus odpora. Moremo pričakovati, da bo zasedba tega ozemlja končana brez preliivanja krvi in da bo v deželi v kratkem zavladal spet popoln mir.

Ni potrebno naglašati, da prodiranje madžarske vojske v ničemer ne ograža ozemlja sosednih držav in njihovih interesov, ki jih imajo sosedne države ob meji. Vojska je dobila ukaz, naj se izogiba vsemu, kar bi moglo kršiti interese sosednih držav. S tem, da je madžarska vojska zavzela Karpatsko Ukrajino, je vrnila domovini pokrajino, v kateri imajo Madžari življenjske interese in ki je tisoč let pripadala Madžarski. Ta pokrajina bo imela svojo avtonomijo. Smatram, da bo naš sklep, čigar podrobnosti bodo sporočene parlamentu, sprejet od parlamenta in od vsega madžarskega naroda. V tem trenutku naša hrabra vojska prodira in ves madžarski narod pošilja pozdrave narodu v Karpatski Ukrajini, ki bo v kratkem osvobojen.«

POGODBA O NEMŠKEM PROTEKTORATU NAD SLOVAŠKO

Berlin, 23. marca. AA. (DNB) Objavljena je pogodba o protektoratu Slovaške. Pogodba je datirana z Dunaja 18. marca in iz Berlina 23. marca 1939, podpisana pa od nemškega zunanjega ministra v. Ribbentropa ter dr. Tisa, Tuke in Durčanskega. Pogodba pravi, da sta se nemška in slovaška vlada sporazumeli, da potem, ko je Slovaška prišla pod zaščito Nemčije, posledice te zaščite regulirata s sledečimi dogovori:

1. Nemčija prevzema zaščito nad politično neodvisnostjo in nad nedotakljivostjo slovaškega ozemlja.

2. Radi izvedbe te zaščite ima nemška vojska vedno pravico graditi in zasesti vojaške ustanove v pasu med zapadno mejo Slovaške in vzhodnim pobočjem Malih Karpatov, Belih Karpatov in gorovja Javornik. Slovaška vlada bo stavila na razpolago nemški vojski vse potrebno ozemlje. Slovaška vlada pristaja na to, da nemške čete na Slovaškem prejemajo iz Nemčije pošiljke življenjskih potrebščin brez plačila carine. V omenjenem pasu izvršuje nemška vojska pravice vojaških oblasti. Nemški podaniki, ki na podlagi zasebne pogodbe delajo na Slovaškem pri graditvi vojaških ustanov, spadajo pod nemško jurisdikcijo.

3. Slovaška vlada bo organizirala svojo vojsko v tesnem soglasju z nemško vojsko.

4. Slovaška vlada bo vodila zunanjo politiko tesno povezano z zunanjo politiko Nemčije.

5. Ta pogodba stopi v veljavo takoj in velja za 25 let. Pred potekom pogodbe bosta obe vladi razpravljali o morebitnem njenem podaljšanju.

POGODBA O PRIKLJUČITVI KLAJPEDE

Kancelar nemškega rajha in predsednik republike Litve sta sklenila urediti s politično pogodbo povratek Memelskega ozemlja k nemškemu rajhu in tako likvidirati viseča vprašanja ter odpreti pot k prijateljskim odnošajem med obema državama. V ta namen je kancelar rajha dal polnomočja Joachimumu von Ribbentropu, ministru zunanjih zadev rajha, predsednik republike Litve pa v isti namen polnomočja Juozasu Urbsysu, ministru zunanjih zadev Litve, in Kazysu Skirpi, ministru Litve v Berlinu, ki so se po izmenjavi polnomočij sporazumeli o naslednjih členih:

Čl. 1. Ozemlje Memela, ki je bilo ločeno od Nemčije z versajsko pogodbo, je od danes naprej združeno z nemškim rajhom.

Čl. 2. Memelsko ozemlje takoj izpraznijo čete in oddelki litovske policije. Litovska vlada bo poskrbela, da bo ozemlje izročeno ob izpraznitvi v dobrem stanju. V kolikor bi to bilo potrebno, bosta obe stranki imenovali komisarje, ki bodo morali izvršiti predajo uprav, ki niso v rokah avtonomnih oblasti memelskega ozemlja. Ureditev ostalih vprašanj, ki so v zvezi s priključitvijo memelskega ozemlja rajhu, tako gospodarskih in finančnih vprašanj, vprašanj uradnikov in vprašanj nemškega ali litovskega državljanstva, bo urejena s poznejšimi dekreti.

Čl. 3. Zaradi upoštevanja gospodarskih potreb Litve bo v Memelu ustanovljena svobodna cona za Litvo. Podrobnosti bodo urejene po kasnejših smernicah.

Čl. 4. Z namenom, da utrdita svojo odločitev o zagotovitvi prijateljskega razvoja odnošajev med Nemčijo in Litvo, se obe državi obvezujeta, da se druga nasproti drugi ne bosta poslužila sile, kakor se tudi obvezujeta, da ne bosta dovolila uporabe sile v primeru napada tretje države proti eni izmed obeh držav.

Čl. 5. Ta pogodba stopa v veljavo na dan njenega podpisa.

Berlin, 22. marca 1939.

Ribbentrop, Urbsys, Skirpa.

OSNOVE NAŠE ZUNANJE POLITIKE

(Iz ekspezoja zunanj. ministra Cincar-Markovića v nar. skupščini 9. marca 1939)

Zunanja politika vsake države predstavlja stabilen element njenega nacionalnega ustvarjanja. Zasnovana je na politični in gospodarski strukturi države ter na globokih in zgodovinskih težnjah naroda. Zato se navzlic neizbežnim spremembam, ki jih nosi življenje vsakega naroda že v sebi, lahko vedno ugotovi kontinuiteta v osnovnih črtah zunanje politike vsakega naroda.

Ta osnovna resnica je prišla do izraza v deklaraciji kr. vlade o njeni splošni politiki, ki je jasno pokazala konstruktivno politiko, ki se je vodila v teku zadnjih štirih in pol leta kraljevega namestništva. V tej dobi je naša kraljevina kakor vsak zdrav organizem, ki se nahaja v stalnem razvoju, pokazala v vodstvu zunanje politike vso potrebno sposobnost prilagoditve mednarodni in evropski sredini, v kateri živi. Ona se je trudila, da poleg ohranitve starih in preizkušanih prijateljstev pridobi nova prijateljstva za ohranitev svojega mirnega in neoviranega razvoja.

Ugodni rezultati te vztrajne in sistematične politike niso izostali. Dogodki, ki so se nedavno odigrali, so nam dali priliko, da ocenimo njeno pravo vrednost. Vitalnost in solidnost državnega organizma se cenita po reakcijah, ki se pokažejo v trenutkih velikih mednarodnih pretresljajev. Kar se tega tiče, je Jugoslavija izšla iz lanske krize ojačena v svojem mednarodnem ugledu in z obnovljenimi življenjskimi silami. Mi smo, zavedajoč se svojih sil in moči našega državnega organizma, pazech z budnim očesom na vse, kar se v Evropi dogaja, mirno, brez pretresljajev ter nepotrebnih izdatkov in naporov prebredli to veliko mednarodno krizo.

Drugi sklep, ki ga moramo napraviti na osnovi bilance lanskih dogodkov, pa je opravičenost in pravilnost zunanje politike, ki smo jo vodili v dobi kraljevega namestništva. Redki so slučajji v zgodovini narodov, kjer so dogodki v taki meri opravičili predvidevanja. Zasluge take politike, ki prihranijo državni napore mednarodnih pretresov, ne padejo na prvi pogled v oči, toda njihove posledice v bodočem nacionalnem razvoju ter realne in trajne zasluge so toliko večje, ker nikdar v zgodovini Evrope tempo politične evolucije in dinamika dogodkov nista bila tako močna ter zahtevala tako hitro odločevanja kakor v današnjih časih. Za relativno mlado državo, kakršna je naša, je bistveno važno, da pri hitrih spremembah v odnošajih političnih sil zamore neovirano ohraniti kontinuiteto in stalni razvoj novega nacionalnega ustvarjanja. S tem je Jugoslavija dokazala, da je postala neobhoden element ravnovesja miru in reda v jugovzhodni Evropi. Kr. vlada je ponosna, da lahko to neovržno dejstvo ugotovi pred narodnim predstavništvom.

V skladu s potrebami časa in s splošnimi tendencami današnje mednarodne politike je tudi kr. vlada vodila v preteklem letu aktivno politiko miru. Mir se danes ohranja na stalni verigi individualnih naporov in v neutrudljivem diplomatskem delovanju, ki ga naša država spremlja z največjo pozornostjo in simpatijami in kjer tudi sodeluje, kadarkoli ji to narekujejo njeni neposredni interesi.

Ta nova oblika mednarodnega političnega delovanja je prišla do popolnega izraza v veliki mednarodni krizi zaradi **češkoslovaškega vprašanja**, ki je od začetka lanskega leta pa do jeseni vznemirjala Evropo. O vzrokih in raznih dramatskih peripetijah, ki jih je doživela ta kriza, mi ni treba govoriti, ker nam je še vse v živem spominu. Poudariti želim samo to, da je to vprašanje že od vsega začetka postalo stvar splošnega evropskega miru in kot takšno tudi prešlo v roke evropskih velesil. Naša država si je bila v svesti svojih mednarodnih obveznosti in svoje mednarodne vloge in je z največjo pozornostjo in simpatijami spremljala prizadevanja odgovornih državnikov velesil in češkoslovaške vlade, da se ohrani mir in najde izhod iz težavnega položaja. Velika prizadevanja na vseh straneh; zavest velikanske odgovornosti državnikov spriče grozot in neizmernih posledic, ki bi jih rodila moderna vojna — vse to je igralo odločilno vlogo. Monakovski dogovor, ki je bil rezultat tega združenega truda, je z olajšanjem pozdravila vsa svetovna javnost kot zmago ideje miru. Bratski narod češkoslovaške republike stoji danes v svoji preurejeni državi v dobi, ko si na novo preureja svoje nacionalno življenje, na novih temeljih. Naš narod spremlja njegov razvoj na tej novi poti z dobrimi željami in simpatijami.

Zjasnitev političnega ozračja po monakovskem dogovoru je odstranila mnogo vzrokov mednarodnega vznemirjenja. Toda kljub temu se še ni mogel ukoreniniti neskajljen optimizem spričo atmosfere mrzličnega tekmovanja v oboroževanju, ki smo mu priče v današnji Evropi.

Kr. vlada je v preteklem letu dosegla v vseh smereh zunanje politike ugodne rezultate. Na Balkanu lahko z zadovoljstvom zabeležimo tudi lani znatne uspehe te naše konstruktivne in miroljubne zunanje politike. Naš polotok je bil nekoč, kakor je znano, ognjišče razprtij in sploh vir vseh težkoč. Toda danes, ko se povsod drugod dogajajo usodne krize in razne motnje, vlada pri nas po zaslugi takšne politike red in mir. **Balkanska zveza**, ki združuje Rumunijo, Grčijo, Turčijo in našo kraljevino, temelji na neomajni osnovi prijateljstva in medsebojnega zaupanja. Manifestacije tega srečnega razmerja med balkanskimi zavezniki so zelo pogoste. Naše štiri vlade so v stalnih medsebojnih stikih glede vseh tekočih vprašanj, pri katerih imajo skupne interese.

Pretekli mesec je bilo v Bukarešti redno zasedanje stalnega sveta Balkanske zveze. To zasedanje je kakor vsa dosedanja dalo priložnost za ponovno ugotovitev skladnosti v mislih štirih držav v vseh vprašanjih, ki se jih tičejo. To zasedanje je pokazalo, da bo ta skladnost trajala tudi v bodoče in da bo Balkanska zveza nadaljevala svoje plodovito delo za ureditev razmer na Balkanu, zraven pa prispevala svoj del k splošnemu miru. Kr. vlada bo pri tem stremljenju skupaj z ostalimi vladami držav Balkanske zveze v duhu svojih splošnih teženj in tendenc kakor doslej vidno sodelovala.

Jugoslovansko-bolgarski pakt večnega prijateljstva, zgrajen na realni presoji obojnih koristi, na čustvih bratstva in na globokem pojmovanju splošnega medbalkanskega miroljubnega sodelovanja, je tudi v preteklem letu imel svoj blagodejni učinek. Poglobljanje razmerja med Jugoslavijo in Bolgarijo se je nadaljevalo v nezmanjšanem tempu. Maja 1938 smo uvedli letalsko zvezo Beograd—Sofija, pretekle dni smo pa v Sofiji podpisali dogovor o končni ureditvi vprašanja dvolastniških posestev na meji med Jugoslavijo in Bolgarijo.

Konec julija lani smo v istem duhu doživeli še drugo širšo manifestacijo balkanskega sodelovanja in solidarnosti. Takrat so Bolgarija na eni strani in štiri članice Balkanske zveze na drugi strani podpisale v Solunu važno pogodbo, pri kateri je naša država od vsega začetka iskreno in požrtvovalno sodelovala. V solunskem dogovoru vidi kr. vlada važen korak naprej za splošno ureditev, ki si jo prav tako iskreno želimo mi, kakor vse druge balkanske države z Bolgarijo vred. Velikega pomena tega dogovora ne ceni samo naša država, ki se ga je iskreno razveselila kot uspeha lastnega prizadevanja; solunski dogovor so prav tako pozdravile tudi druge balkanske države ter vsa evropska in svetovna javnost.

Znane so tradicionalne politične in čustvene zveze, ki družijo prijateljsko **francosko republiko** in Jugoslavijo, ter občudovanje, ki ga čuti naš narod že od nekaj za ta veliki narod. Ena izmed osnovnih teženj kr. vlade bo v tem, da to staro in preizkušeno prijateljstvo ohrani in ga še bolj razvije. Na tej skladnosti razmerja med našima dvema narodoma bo tudi v bodoče slonelo francosko-jugoslovansko sodelovanje v vseh vprašanjih, ki se enako tičejo obeh držav.

Tudi z **Veliko Britanijo** vzdržujemo prav tako dobre kulturne in splošne prijateljske zveze. Te zveze so že danes stalnica v življenju našega naroda. Nedavni obisk Nj. Vis. kneza Pavla in kneginje Olge v Londonu, kjer sta bila gosta kralja Jurija VI. in kraljice Elizabete, je dal, čeprav je bil zasebnega značaja, povod za spontane manifestacije simpatij in zanimanja vse angleške javnosti za prvega kr. namestnika naše države. Mi se tega iskreno veselimo in želimo pri tej priložnosti samo podčrtati razumevanje, ki z njim naša vlada in ves naš narod spremljata veliko prizadevanje britanske vlade in njeno vztrajnost, ko se zavzema za splošni mir in pomiritev. Naša iskrena in topla želja je, da bi to plemenito prizadevanje tudi v bodoče kronal popoln uspeh.

Lanski razvoj v Evropi je imel globok vpliv na odnošaje naše kraljevine do velikega **nemškega rajha**, ki danes, po končanem nacionalnem zedinjenju, meji ob našo državo. To soseščino z močno in napredno nemško državo smo doživeli

v trenutku, ko je bilo naše razmerje do nje takšno, da je ta novi in neposredni stik med našima državama le še pripomogel k trdnim prijateljskim in koristnim zvezam, ki sta jim obe državi posvetili veliko pozornost. V tem pristrčnem in vsestranskem razmerju do velike nemške države vidimo enega izmed važnih ciljev naše zunanje politike in bomo za ohranitev in nadaljnjo poglobitev teh zvez tudi v bodoče vztrajno delali. Prepričan sem, da bo to naše stremljenje deležno prav tako kakor doslej popolnega razumevanja tudi v odgovornih krogih sosednje velesile.

V naši državi so z največjim zadovoljstvom in simpatijami sprejeli prijateljske izjave kancelarja Hitlerja v njegovem govoru v rajhstagu 30. januarja t. l., prav tako kakor tudi njegove prejšnje izjave o razmerju do naše kraljevine. Razmerje iskrenega prijateljstva do velikega sosedu, ki danes meji na nas na severni meji, naravna navezanost vsake države na njene mejaše ter vse živahnejši in intenzivnejši politični in gospodarski odnosi do Nemčije, vse to nam je poroštvo, da bomo še več pripomogli k ugodnemu razvoju razmerja med Nemčijo in Jugoslavijo.

Tudi z našo drugo veliko sosedo, kraljevino **Italijo**, se naše razmerje razvija v popolnem prijateljstvu, kakršnega je začrtal pred dvema letoma sklenjeni italijansko-jugoslovanski pakt. Z našo veliko sosedo na Jadranu imamo kar najpristrčnejše razmerje, zasidrano v obojestranskih koristih in v vzajemnem spoštovanju v duhu omenjenega dogovora. Manifestacij tega prijateljstva je bilo v preteklem letu več. Naj mi bo dovoljeno omeniti samo prihod predsednika vlade Mussolinija na naše ozemlje lani v septembru in nedavni obisk zunanjega ministra grofa Ciana, ki je v obeh državah napravil najlepši vtis.

Dve leti sta minili od zgodovinskega dne, ko sta Italija in Jugoslavija z dogovorom z dne 25. marca 1937 ustvarili soliden in čvrst mir na Jadranu. Učinek tega dejanja velike politične modrosti čutimo tako rekoč vsak dan v srečnem in prijateljskem ozračju, ki vlada zadnji dve leti na tem prej tako občutljivem področju. Velike koristi novih razmer za obe državi in za splošni mir v tem delu Evrope postajajo od dne do dne jasnejše. Medsebojno zaupanje, ki vlada danes na Jadranu, je eden izmed ciljev, za katerim je naša zunanja politika že od nekdanj stremela. Temu cilju bo naša kraljevina posvetila tudi v bodoče vso pozornost, trdno prepričana, da bo to prijateljsko razmerje med Italijo in Jugoslavijo pomenilo stalno in solidno osnovo za trajno prijateljstvo in pristrčno sosesčino med obema narodoma.

Naše razmerje do **Madžarske** se trajno razvija v duhu dobre in prijateljske sosesčine. Lani se je to razmerje še poudarilo v dogovoru, ki pomeni za razmerje med Jugoslavijo in Madžarsko važen datum. Naša kraljevina si bo tudi v bodoče prizadevala, da bo politiko takšne dobre sosesčine nadaljevala.

Nasproti **Spaniji** je naša država vodila med državljansko vojno politiko nevmešavanja in nevtralnosti. Nedavna sprememba položaja na Španskem je zahtevala od nas nove odločitve. Ker nam je to nalagala tudi mnogoterna naša neposredna korist, je kr. vlada, prav tako kakor večina drugih vlad, sklenila te dni pravno priznati vlado generala Franca kot zakonito vlado na Španskem. S tem je prenehalo razmerje do bivše republikanske vlade. Iskreno upamo v naglo in popolno okrevanje in napredek Španije ter želimo z njo ohraniti prijateljske zveze in koristno razmerje.

Do republike **Poljske** imamo dobro in pristrčno razmerje, želimo ga pa še dalje negovati in razvijati.

S kraljevino **Albanijo** vzdržujemo kakor vse doslej zvezo dobre sosesčine in gospodarskega sodelovanja.

Tudi do vseh drugih držav je naše razmerje prijateljsko in dobro. V stalni skrbi za razvoj naše zunanje politične službe in v skrbi za naše izseljence, je kr. vlada odprla poslaništvo v Rio de Janeiru.

Vštric s tem diplomatskim delovanjem je zunanje ministrstvo lansko leto nadaljevalo svoje živahno delo za zboljšanje naše zunanje trgovine in našega gospodarstva sploh. To delo je v tem razdobju pokazalo znatne uspehe. Leta 1938. smo podpisali 16 trgovinskih pogodb in dogovorov in več tujsko-prometnih konvencij. Večini teh dogovorov je namen prilagoditev dosedanjih pogodb k spremenjenim razmeram na mednarodnem trgu.

Sporočilo uredništva in uprave

Prosimo one naročnike, ki še niso doplačali za lanski jubilejni zvezek à 20 din, da store to naknadno, obenem pa tudi naročnino za letošnji letnik.

Izvenljubljskim naročnikom prilagamo položnice.

Vse naročnike in čitatele pa prosimo, naj opozore vsak v svojem krogu znanca na jubilejni zvezek naše revije:

Ob dvajsetletnici Jugoslavije

Zvezek stane posebej 80 din, novi naročniki na revijo ga dobe za 40 din. Večan izvod stane 18 din več.

»JUGOSLAVIJA«

največja domača delniška
zavarovalna družba

zavaruje: za življenje, proti požaru, vlomski tatvini in nezgodam, dalje transport, sesklo, avtomobile in živino.

Lasno palače in zgradbe v Ljubljani, Beogradu, Zagrebu, Osljeku in Petrogradu.

Ravnateljstva v Ljubljani, Beogradu, Zagrebu, Osljeku, Novem Sadu, Petrogradu, Sarajevu in Splitu.

Podružnice in ekspoziture v vseh večjih krajih države.

Pojasnila daje

RAVNATELJSTVO ZA DRAVSKO BANOVINO V LJUBLJANI,
Tyrševa cesta 15, in vse njegove podružnice in krajevna zastopstva.

NARODNA TISKARNA

V LJUBLJANI, KNAFLJEVA 5
IZVRŠUJE RAZLIČNE MODERNE
TISKOVINE OKUSNO, SOLID-
NO IN PO ZMERNIH CENAH

TELEFON ŠT. 31-22 — 31-26
POŠTNI ČEKOVNI RAČUN
V LJUBLJANI ŠTEV. 10.534

